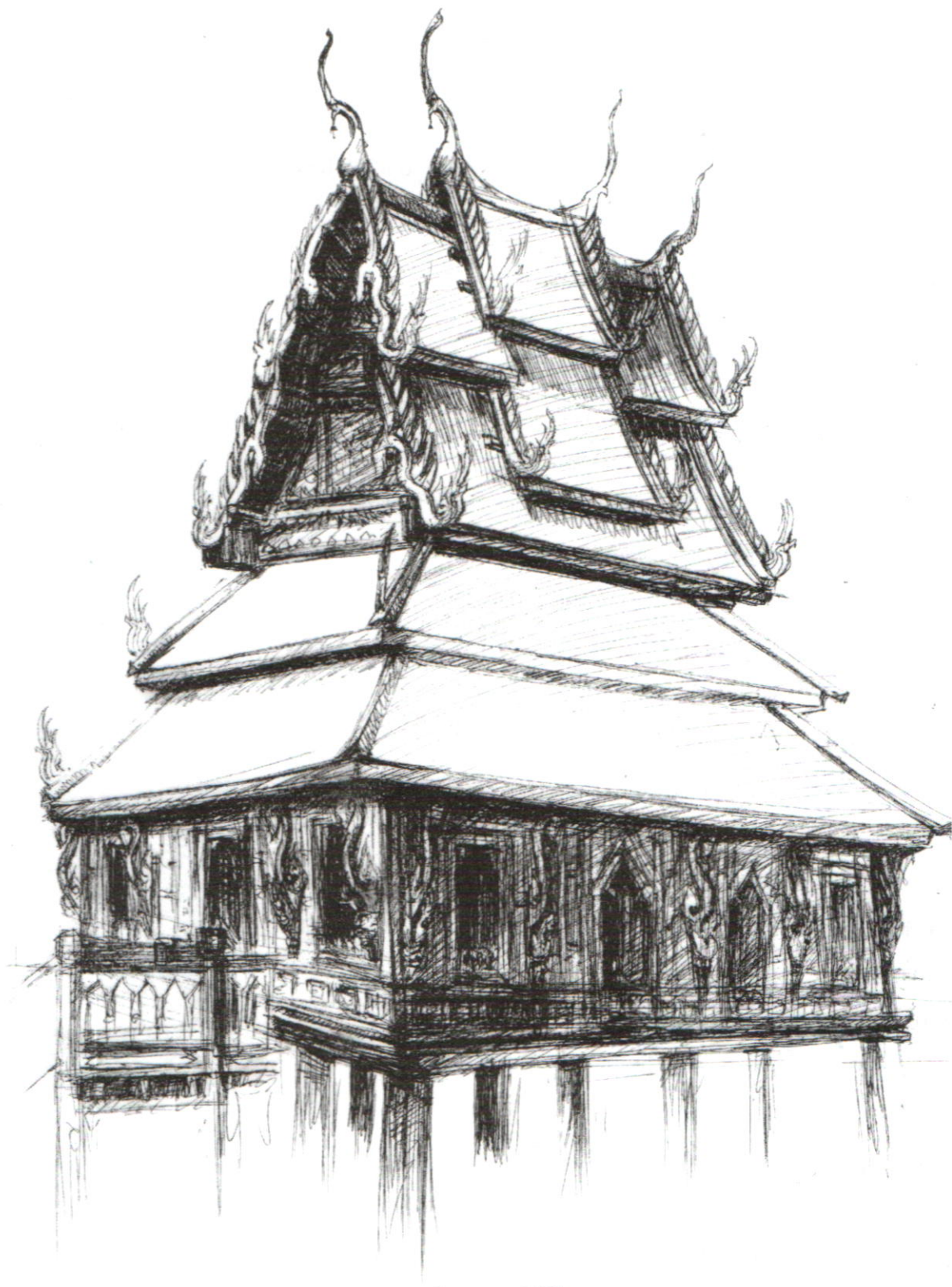

អគារព្រះវិហារព្រះពុទ្ធសាសនា

សុខាភិបាល ព្រះពុទ្ធសាសនា
រាជធានី ភ្នំពេញ

โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

หนังสือ	หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง
ผู้เขียน	สุรัชย์ ศรีใส อำนวย วรพงศธร
พิมพ์ครั้งแรก	กันยายน ๒๕๕๔
จำนวนพิมพ์	๕๐๐ เล่ม
ISBN	๙๗๘-๙๗๔-๕๒๓-๒๖๖-๒
จัดพิมพ์โดย	ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ๘๕ ถนนสถลมารค ตำบลเมืองศรีไค อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๑๕๐ โทรศัพท์ ๐ ๔๕๓๕ ๓๑๔๘
สนับสนุนงบประมาณ	เงินอุดหนุนโครงการทำนุบำรุง ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๔
ถ่ายภาพ	สุรัชย์ ศรีใส
ผู้ช่วยช่างภาพ	สุรชาติ ศรีใส
ภาพถ่ายเส้น	อำนวย วรพงศธร
พิสูจน์อักษร	สุรศักดิ์ ไพบุลย์สุขศิริ ภัทราพร ศรีใส
ภาพปก	กิติกร บุญเอก
พิมพ์ที่	โรงพิมพ์ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุป จำกัด ๕๖ ถนนแก้วเสนา อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๑๕๐ โทรศัพท์ ๐ ๔๕๓๕ ๓๑๑๕

คำนำ

หนังสือหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเป็นหนังสือที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณ เงินอุดหนุนโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๔ ในการจัดทำเพื่อเผยแพร่แก่หน่วยงานต่างๆ โดยไม่คิดมูลค่าใดๆ ทั้งสิ้น ซึ่งเกิดจากแรงบันดาลใจ และแรงศรัทธาที่อยากจะเห็นสถาปัตยกรรมชิ้นเอกของภาคอีสาน ได้เผยแพร่ออกสู่สายตาสาธารณชน และถือได้ว่าเป็นหนังสือเล่มแรกที่มีเนื้อหาโดยละเอียดเกี่ยวกับ “หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง” เพื่อให้อนุชนได้ศึกษาถึงความงามด้านต่างๆ ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์โบราณสถานอีกทางหนึ่ง

หนังสือเล่มนี้ ได้รวบรวมเรื่องราวความงามด้านสุนทรียศาสตร์ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองไว้หลายแง่มุม ทั้งความงามด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานที่ผสมผสานศิลปะของสามสกุลช่างได้อย่างลงตัว หนังสือเล่มนี้ได้ถ่ายทอดสุนทรียภาพผ่านการบอกเล่าเรื่องราวด้วย ภาพถ่าย และลายเส้น จากร่องรอยของศิลปวัตถุที่ผ่านกาลเวลานับศตวรรษ โดยมุ่งหวังที่จะเผยแพร่สู่กลุ่มเป้าหมายทางการศึกษาทุกระดับ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี จากการที่ได้เข้าไปสัมผัสและเก็บข้อมูล ทำให้เห็นความงามที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในหอไตรแห่งนี้อีกมากมาย ทำให้รู้สึกสะท้อนใจว่าความงามเหล่านี้จะคงอยู่ให้ลูกหลานได้ชื่นชมอีกนานเท่าใด เพราะจากสภาพปัจจุบันชำรุดทรุดโทรมมาก โดยเฉพาะหลังคารั่วเป็นปัญหาสำคัญ รongลงมากก็เป็นของเสียจากมูล ปัสสาวะของนกและค้างคาว จากปัญหาดังกล่าวจึงเป็นพลังใจที่จะเก็บรวบรวมความงามของหอไตร บรรจุไว้ในหนังสือเล่มนี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อเก็บสิ่งดีๆ เหล่านี้ไว้ให้คนรุ่นลูกรุ่นหลานได้ศึกษาภูมิปัญญาของบรรพชนคนอีสาน

สุดท้ายนี้กราบขอบพระคุณ พระสิริพัฒนภรณ์ เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง ที่กรุณาให้ความสะดวกในด้านสถานที่ศึกษาข้อมูล และผู้ที่มีส่วนช่วยให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์กับผู้อ่านบ้างตามสมควร

ผู้จัดทำ

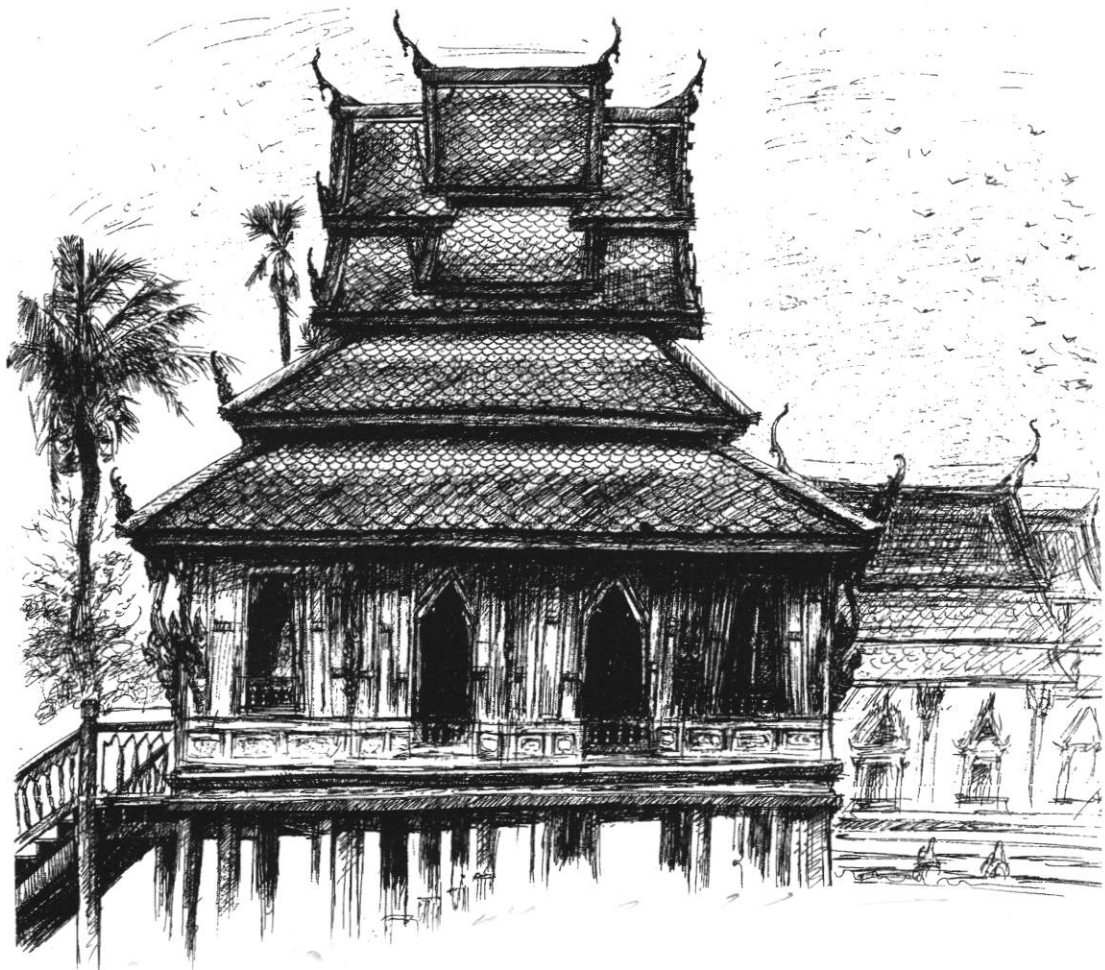
กันยายน ๒๕๕๔

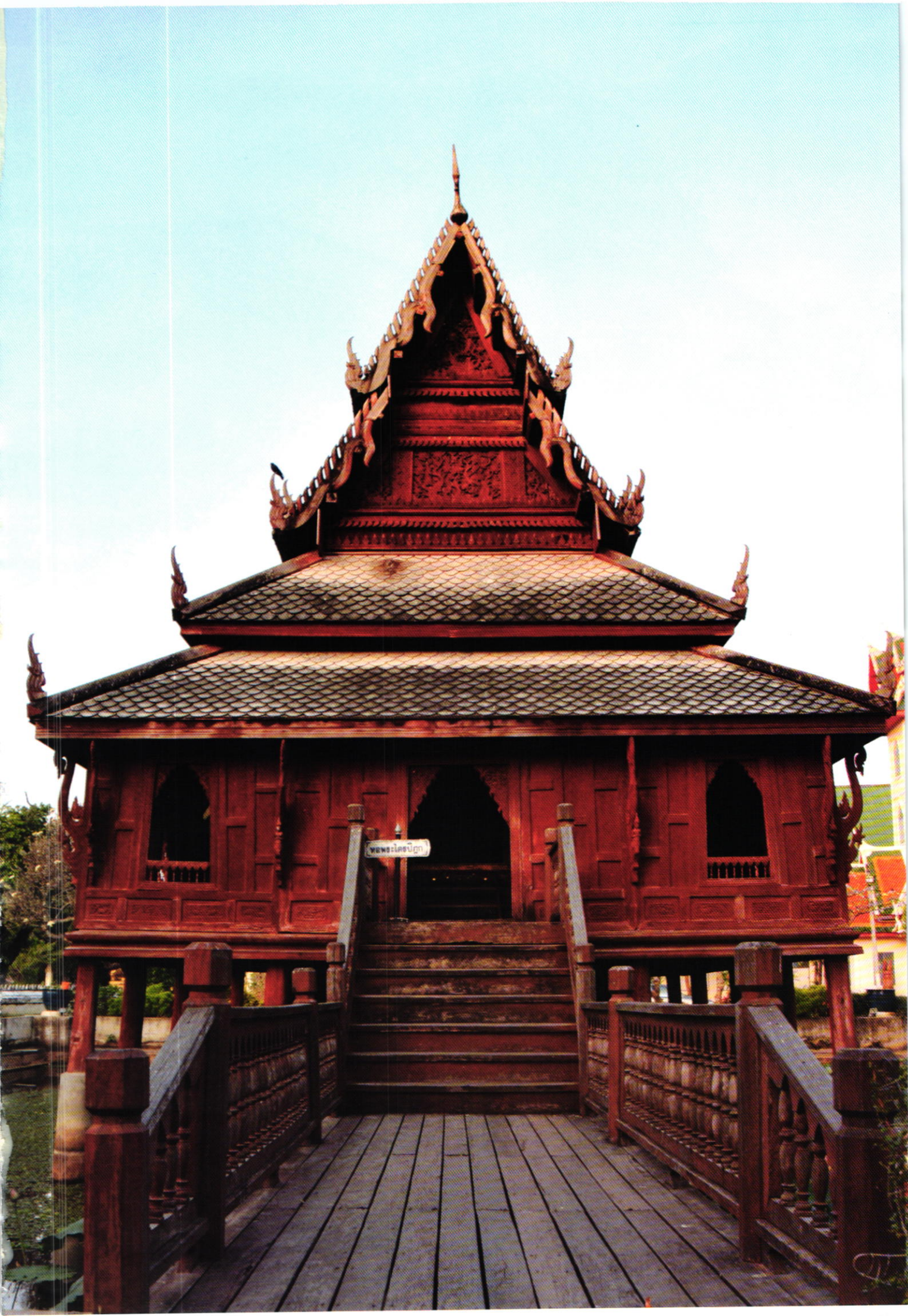
สารบัญ

	หน้า
ประวัติความเป็นมา.....	๒
ประวัติการก่อสร้าง.....	๔
ประวัติการบูรณะ.....	๖
แผนผังวัดทุ่งศรีเมือง.....	๗
แผนผังหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง.....	๘
สุนทรียศาสตร์ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง.....	๑๓
องค์ประกอบโครงสร้างอาคารภายนอก.....	๒๑
เครื่องลำยอง.....	๒๒
องค์ประกอบจั่วหน้าบัน.....	๒๓
ช่อฟ้า.....	๒๓
ใบระกา.....	๒๕
นาคสะดุ้ง.....	๒๕
หางหงส์.....	๒๕
ไทรจั่ว ไทรปีกนก	๒๕
หน้าบัน.....	๒๖
หน้าบันด้านหน้า.....	๓๒
หน้าบันด้านหลัง.....	๓๕
เครื่องมุงหลังคา.....	๓๘
องค์ประกอบตัวเรือนชั้นนอก.....	๓๙
องค์ประกอบประตู.....	๔๐
กรอบเขตหน้า.....	๔๑
อกเลา.....	๔๑
บานประตู.....	๔๒
สาหร่ายรวงผึ้ง.....	๔๔
องค์ประกอบหน้าต่าง.....	๔๕
กรอบเขตหน้า.....	๔๖
บานหน้าต่าง.....	๔๗

อกเลา.....	๔๘
หย่อง.....	๔๙
สำหรับวางผัง.....	๕๐
ฝาผนังตัวเรือนชั้นนอก.....	๕๑
กันทวย.....	๕๒
ลูกฟูกรองดินข้าง.....	๕๕
เสา.....	๖๖
องค์ประกอบตัวเรือนชั้นใน.....	๖๘
ผนังด้านนอกตัวเรือนชั้นใน.....	๖๙
ขั้นตอนการปิดทองลายฉลุ.....	๘๐
ส่วนคอท้องไม้.....	๘๓
ส่วนท้องไม้.....	๘๕
ส่วนเชิงท้องไม้.....	๘๖
ผนังตัวเรือนชั้นในด้านทิศตะวันออก.....	๘๗
ผนังตัวเรือนชั้นในด้านทิศตะวันตก.....	๘๙
ผนังตัวเรือนชั้นในด้านทิศเหนือและทิศใต้.....	๙๐
ฐานสิงห์.....	๙๒
กาบพรหมสร.....	๙๔
เสาตัวเรือนชั้นใน.....	๙๕
องค์ประกอบซุ้มประตูทางเข้าตัวเรือนชั้นใน.....	๙๖
ซุ้มบันแถลง.....	๙๗
ประตู.....	๑๐๐
สำหรับวางผัง.....	๑๐๒
บานประตู.....	๑๐๕
หน้าต่าง.....	๑๐๗
อกเลา.....	๑๐๙
สำหรับวางผัง.....	๑๑๒
หย่อง.....	๑๑๓
กรอบเข็ดหน้า.....	๑๑๔

ผู้เก็บพระไตรปิฎก.....	๑๑๕
ส่วนยอด.....	๑๑๖
ส่วนตัวชั้นโปรง.....	๑๑๕
ส่วนฐาน.....	๑๒๐
สรุป.....	๑๒๑
ด้านจิตรกรรม.....	๑๒๑
ด้านประติมากรรม.....	๑๒๒
ด้านสถาปัตยกรรม.....	๑๒๓
ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๑๒๔
บรรณานุกรม.....	๑๒๗
ภาคผนวก.....	๑๒๕
ประวัติผู้เขียน.....	๑๓๕

หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

ประวัติความเป็นมา

จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจังหวัดเก่าแก่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน มีโบราณสถาน สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ศาสนสถาน ประเพณีและวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว อาทิ งานประเพณีแห่เทียนพรรษาอันยิ่งใหญ่ตระการตา พระอุโบสถวัดสุปฏิหารามวรวิหาร พระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ วัดหนองบัว เครื่องทองเหลืองบ้านปะอาว ผาแต้ม ฯลฯ

หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง นับเป็นสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์อันทรงคุณค่า งดงามตามแบบอย่างศิลปภาคอีสานชั้นสูง ที่เกี่ยวพันกันระหว่างสายวัฒนธรรมของ ๓ สกุลช่าง คือ ไทย ลาว พม่า ลักษณะโดยรวมของรูปทรงเพริชวงมแบบดอกบัวสถิตบุษย์และหอไตรแห่งนี้เคยถูกจัดให้เป็น ๑ ใน ๓ ของดีเมืองอุบลราชธานี จนมีคำกล่าวติดปากว่า “พระบพัลดกลาง พระบางวัดใต้ หอไตรวัดทุ่ง” และยังเป็นสิ่งก่อสร้างที่ได้รับรางวัลผลงานอนุรักษ์สถาปัตยกรรมดีเด่นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๙๘ ตอนที่ ๑๐๔ วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๒๔

หอไตรในอดีตหรือท้องถื่นเรียกกันว่า หอธรรมหรือหอพระธรรม หอไตรจึงหมายถึงอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อเก็บรวบรวมพระไตรปิฎก อันได้แก่ พระอภิธรรมปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระวินัยปิฎก คัมภีร์เกี่ยวกับศาสนา ที่ถูกบันทึกเป็นตัวอักษรบนใบลาน มีการเก็บรักษาด้วยการห่อด้วยผ้าและผูกไว้อย่างดี ท้องถื่นอีสานเรียกว่า “หนังสือผูก” และสิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในสมัยที่การพิมพ์ยังไม่แพร่หลาย ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในฐานะที่เป็นคัมภีร์ล้ำค่าทางศาสนา สำหรับใช้ศึกษาเล่าเรียนกันภายในแต่ละวัด นิยมปลูกสร้างใกล้กับเขตสังฆาวาส เพื่อการดูแลได้ง่าย และเป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายที่ยังคงยึดถือมาจนถึงปัจจุบัน คือเปรียบเสมือน “ธรรมเจดีย์” หนึ่งในสี่เจดีย์ ที่สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เป็นเจดีย์ที่บรรจุคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เป็นทั้งปูชนียสถาน ควรค่าแก่การกราบไหว้บูชาของพุทธบริษัท กรมพระยาดำรงราชานุภาพเขียนตำนานพระเจดีย์ กล่าวว่า คติการสร้างเจดีย์ มี ๔ ประเภท ได้แก่

๑. ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ
๒. บริโภคเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุองค์วัตถุอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธองค์
๓. ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุหรือจารึกคาถาพระอริยสัจ หรือการสร้างพระไตรปิฎก

๔. อุเทสิกเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างเป็นพุทธบูชา นอกเหนือจากที่กล่าวมาทั้งสามเจดีย์ข้างต้น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงให้ก่อสร้างหอพระธาตุมณฑลขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และหอไตรไม้บนดิน เช่น หอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม ที่เจ้าพระยามหาคหบดีศรีศีก ก่อนที่จะเสด็จครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี พระองค์ได้ถวายพระราชฐานเดิมให้เป็นหอไตรของวัดระฆังโฆสิตาราม และในสมัยรัชกาลที่ ๓ นิยมสร้างหอไตรกระจายไปตามหมู่กุฏิสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์สะดวกในการศึกษาพระธรรม โดยในวัดหนึ่งๆ อาจมีหอไตรหลายหลัง เช่นที่วัดพระเชตุพนมีหอไตรถึง ๕ หลัง แต่หลังจากสมัยรัชกาลที่ ๔ แล้ว ความนิยมและความจำเป็นในการสร้างหอไตรตามแบบเดิมหมดสิ้นลง เนื่องจากมีหนังสือที่พิมพ์ด้วยกระดาษเกิดขึ้นแล้ว จึงไม่มีความจำเป็นในการเก็บพระไตรปิฎกที่เป็นใบลาน

ประวัติการก่อสร้าง

หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองสร้างขึ้นราว พ.ศ. ๒๓๘๕ บางตำราว่าไม่เกิน พ.ศ. ๒๓๖๐ เมื่อเทียบกับอายุของวัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ จึงเข้าใจว่าหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง น่าจะมีอายุการสร้างอยู่ระหว่างรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คาดว่าจะมีอายุประมาณ ๑๕๐ ปี สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าพรหมราชวงศา (กุดทอง สุวรรณภู) เจ้าเมืองอุบลราชธานี คนที่ ๓ ตามเอกสารระบุว่า ท่านเจ้าคุณอริยวงศาจารย์ ญาณวิมลอุบลคณาภิบาลสังฆปาโมกข์ (สู้ย หลักคำ) เจ้าคณะเมืองอุบลราชธานี ซึ่งพำนักอยู่ที่ วัดมณีวนาราม (วัดป่าน้อย) เป็นผู้อำนวยการสร้าง

ภาพวาดพระอริยวงศา ในหนังสือประวัติเมืองอุบลราชธานี และประวัติวัดทุ่งศรีเมือง (๒๕๑๔) ที่มา : ยุทธนาวารการ แสงอร่าม. ๒๕๕๑ : ๑๕๑

วัตถุประสงค์ในการสร้าง คือ เพื่อเก็บรักษาพระไตรปิฎก ป้องกันไม่ให้ มด ปลวกไปทำลาย ความชื้นจากน้ำยังช่วยยืดอายุการใช้งานของจารึกต่างๆ ที่อยู่ในใบลาน ไม่ให้เปราะง่าย เนื่องจากความร้อน โดยมี**ญาครุช่าง** พระชาวเวียงจันทน์เป็นช่างผู้ควบคุมการก่อสร้าง **ญาครุ** เป็น สมณศักดิ์ของพระภิกษุเวียงจันทน์และอีสานโบราณ ที่ผ่านพิธีการหัดสรอง ๓ ครั้ง เป็นที่น่าสังเกต งานตกแต่งไม่ว่าจะเป็น ซ่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง หน้าบัน คันทวย รวมไปถึงประติมากรรมต่าง ได้รับอิทธิพลศิลปะภาคกลาง ล้วนแต่ใช้รูปแบบงานช่างของรัตนโกสินทร์ น่าจะเป็นเจตนารมณ์ขององค์ผู้อำนวยการสร้าง (สู้ย หลักคำ) เพราะท่านได้เข้าไปศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดสระเกศในกรุงเทพฯ (เปรียญ ๓ ประโยค) สันนิษฐานว่าท่านได้ชักชวนช่างจากภาคกลางไปร่วมกันทำการก่อสร้างกับสถาปนิกสกุลช่างล้านช้าง โดยสามารถผสมผสานกลมกลืนกันได้อย่างลงตัว รองศาสตราจารย์ ดร.วิโรฒ ศรีสุโร ผู้เชี่ยวชาญด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสาน ได้ให้คำจำกัดความของหอไตรแห่งนี้ว่า “วิญญูญาณคงเป็นอีสาน แต่สังขารยังเป็นบางกอก” หมายถึงทรวดทรงและอารมณ์ของตัวสถาปัตยกรรมยังคงดำรงความเป็นพื้นถิ่นไว้ได้ แม้ว่าการตกแต่งทุกส่วนจะเป็นแบบภาคกลางก็ตาม

หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองก่อสร้างด้วยไม้เนื้อแข็งอย่างดีทั้งหลัง ตั้งอยู่กลางสระน้ำแผนผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๘.๒๓ X ๕.๕๐ เมตร สูงจากระดับพื้นน้ำถึงยอดหลังคาประมาณ ๑๐ เมตร ยกพื้นสูง ใต้ถุนโปร่ง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้ามีสะพานไม้ทอดสู่ฝั่ง เดิมไม่มีสะพานมาสร้าง เมื่อคราวบูรณะล่าสุด ตัวอาคารเป็นเรือนเครื่องสับ ขนาดสี่ห้อง ตกแต่งด้วยฝาไม้ประทุน บานหน้าต่างและประตูปิดทองลายฉลุ โครงสร้างอาคารยึดต่อกันด้วยการเข้าเคียว ลักษณะเด่นของหอไตรหลังนี้คือ การผสมผสานกันระหว่างศิลปะสามสกุลช่างอย่างลงตัว คือ ไทย พม่า และลาว ได้แก่ ซ่อฟ้า ใบระกา ทำตามแบบศิลปะไทยภาคกลาง หลังคาเป็นชั้นลด มีใบราปีกนก และใบราจั่ว ส่วนอิทธิพลศิลปกรรมพม่า ซึ่งส่งผ่านมาทางลาวล้านช้างปรากฏที่ชั้นหลังคาทรงจั่วซ้อนกัน หน้าบันแกะสลักลวดลายพรรณพฤกษา มีภาพสัตว์จตุบาทและทิวภาพประกอบด้วย เช่น รูปสิงห์และนกแรกรอกอยู่ ด้านทิศตะวันออกระหว่างชั้นลดของหน้าบันสลักลายกระจังวน กระจังจิม และลายหน้ากระดานประจายามกำมปู คันทวยด้านซ้ายและขวาของประตูทางเข้า สลักเป็นเทพนม คันทวยอื่นๆ รอบอาคารสลักเป็นรูปพญานาค บริเวณกรอบลูกฟักร่องดินข้างด้านล่างของฝาปะกนมีลวดลายสลักโดยรอบ เป็นรูปสัตว์ ๑๒ ราศี สัตว์ในป่า หิมพานต์ คติธรรมพื้นบ้านอีสาน และนิทานชาดก

ภายในหอไตรตรงกลางสร้างเป็นเรือนชั้นใน เป็นห้องเก็บพระไตรปิฎกที่มีฐานสูงชันรองรับอีกชั้นหนึ่งเป็นฐานสิงห์ มีบันไดและประตูเข้าสู่ภายในตัวเรือนทางทิศตะวันออก ผนังห้องด้านนอกตกแต่งลวดลายลงรักปิดทองลายฉลุ

อิทธิพลทางรูปแบบหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ได้ส่งผลไปยังวัดในภูมิภาคใกล้เคียง อาทิ หอไตรวัดมหาธาตุ อำเภอมือง จังหวัดยโสธร หอไตรวัดบ้านนาเวียง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดยโสธร หอไตรวัดศรีธาตุ อำเภอมือง จังหวัดยโสธร และหอไตรหนองขุหลุ อำเภอดงเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี

ประวัติการบูรณะ

พ.ศ. ๒๕๐๘ หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองได้รับการบูรณะครั้งแรก ในสมัยพระครูวิโรจน์รัตโนบลหรือ ญาท่านคิโอด ด้วยการหาเสาไม้เนื้อแข็งมาค้ำยันช่วยแรงเสาเก่าที่ชำรุด

พ.ศ. ๒๕๑๓ กรมศิลปากรได้ทำการบูรณะครั้งใหญ่ โดยการเปลี่ยนโครงสร้างหลังคาเป็นไม้เป็นสังกะสี รวดยและถ່ายองเดิมเป็นไม้เปลี่ยนเป็นปูนแทน เสริมฐานเสาด้วยปูนให้มั่นคงขึ้น

พ.ศ. ๒๕๒๓ สมัยพระราชรัตนโนบล (พิมพ์) เป็นเจ้าอาวาส กรมศิลปากรได้ซ่อมแซมใหม่ คือ เปลี่ยนหลังคาสังกะสีมาเป็นกระเบื้อง เสาตอนล่างจากพื้นลงไปในสระได้โบกซีเมนต์เสริมต้นเสา ส่วนข้อฟ้า รวยระกา ของจั่วหน้าบัน เดิมปิดทองประดับกระจก ซึ่งในการซ่อมครั้งนี้ไม่ได้ประดับกระจกดังเดิม

พ.ศ. ๒๕๔๕ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานี ได้รับจัดสรรงบประมาณเพื่อดำเนินการบูรณะทั้งสิ้น ๒,๓๐๐,๐๐๐ บาท แยกเป็นงานบูรณะเสริมความมั่นคงหอไตรและอุโบสถ ปรับปรุงภูมิทัศน์จำนวนเงิน ๑,๘๐๐,๐๐๐ บาท และการอนุรักษ์ลายปิดทองลายฉลุภายในหอไตร จำนวนเงิน ๕๐๐,๐๐๐ บาท

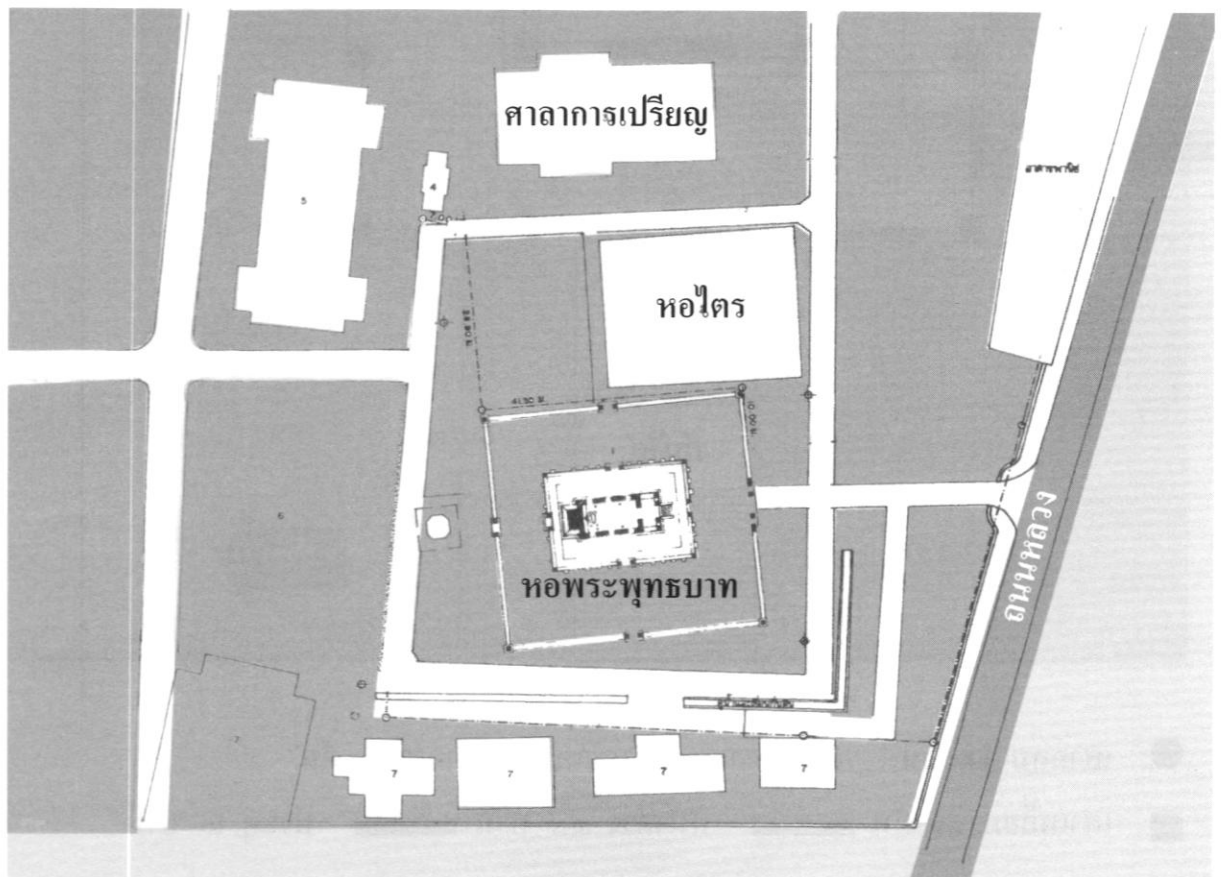
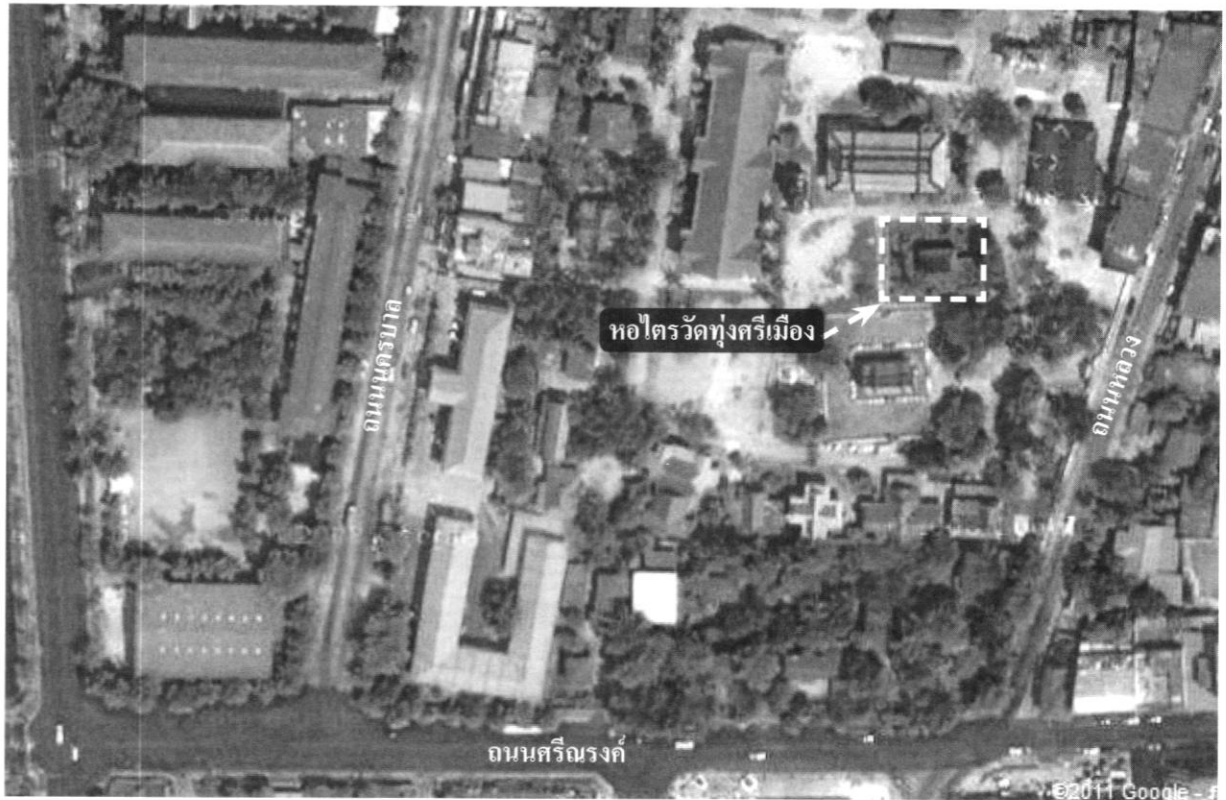
จะเห็นได้จากภาพด้านล่างซ้ายที่ รองศาสตราจารย์ ดร.วิโรฒ ศรีสุโร ถ่ายเมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๑๐ อยู่ในสภาพทรุดโทรม ต่อมาได้มีการบูรณะจนมีสภาพที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

พระครูวิโรจน์ รัตนโนบล

แผนผังวัดทุ่งศรีเมือง

กราฟิกโดย : นายกิติกร บุญงอก นักศึกษาสาขาสื่ออนิเมิต คณะวิทยาการสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

กราฟิกโดย : นายกิติกร บุญจอก นักศึกษาศาสาตร์ออกแบบคอมพิวเตอร์ สาขาสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

กราฟิกโดย : นายกิติกร บุญจอก นักศึกษาระดับอนุปริญญา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สุนทรียศาสตร์หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

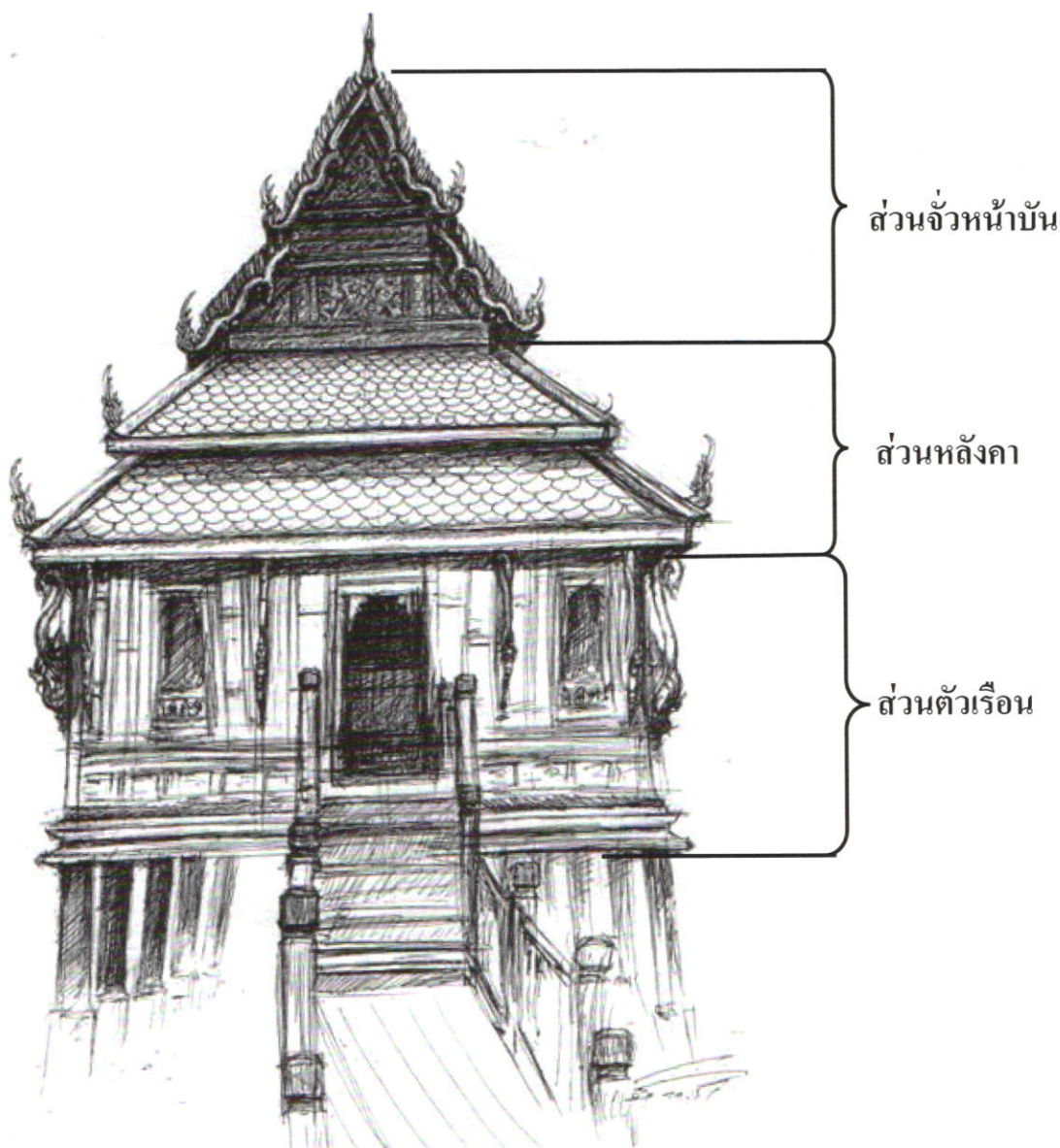
สุนทรียศาสตร์ เป็นคำแปลจากคำ Aesthetics โดยมาจาก คำสมาสสองคำ คือ สุนทรีย์ + ศาสตร์ สุนทรีย์ แปลว่า ดีงาม ศาสตร์ แปลว่า วิชา ความรู้ ถ้าแปลตรงตัวตามรากศัพท์ สุนทรียศาสตร์ คือ วิชาความรู้ที่ว่าด้วยความงาม เพราะฉะนั้นสุนทรียศาสตร์หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง จึงเป็นการพูดถึงความงามในแง่มุมต่างๆ ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองตามหลักวิชาการ และทฤษฎีทางศิลปะ

รูปแบบของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ได้รับอิทธิพลจากศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยรัชกาลที่ ๓ ที่ส่งผ่านเจ้าอนุวงศ์ทรงได้รับอิทธิพลศิลปกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑-๒ เนื่องจากพระองค์ได้ประทับอยู่ในราชสำนักของไทยเป็นเวลานานถึง ๑๖ ปี (สงวน รอดบุญ, ๒๕๔๕ : ๑๐๗) หลังกลับไปเป็นกษัตริย์ลาว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๓๗๑) และรูปแบบหอไตรแห่งนี้ยังปรากฏอยู่ที่เวียงจันทน์และหลวงพระบาง ซึ่งเป็นแบบฝีมือช่างหลวงมีแบบฉบับของรูปทรงระบบของลวดลายเครื่องไม้ประดับตกแต่ง ตลอดจนความละเอียดอ่อน ประณีตได้ใกล้เคียงช่างหลวงแห่งราชสำนัก ส่วนที่เป็นแบบรัตนโกสินทร์ ชัดเจนนอกจากรูปทรงแล้ว ยังมีช่อฟ้าเป็นรูปทรงปากนก ปลาหยอนแหลมเล็กแบบอยุธยา เป็นการผสมผสานระหว่างลัทธิความงามกับปากของนก ส่วนที่เป็นนาคลำยอง นาคสะดุ้ง โค้งเป็นรูปหางไหล และส่วนที่เป็นหางหงส์ เป็นหางหงส์ทรงนาค โดยลดตัดทอน ให้เป็นรูปทรงง่ายๆ ซึ่งถ้าเป็นแบบอีสาน ทั้งช่อฟ้า และหางหงส์ จะเป็นรูปพญานาค ที่มีหงอนประดับปลายเป็นหางไหล มีหูติดปีก หลังคาทรงสูง จึงทำให้น้ำฝนไหลระบายได้เร็วไม่รั่วซึมง่าย และช่วยระบายความร้อนจากหลังคาได้เป็นอย่างดี

สุนทรียศาสตร์ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองที่เห็นเด่นชัด คือ การจัดวางภูมิทัศน์ ที่วางหอไตรไว้กลางสระน้ำขนาดใหญ่ ทำให้ตัวอาคารถูกสระน้ำช่วยให้เด่นเป็นสง่า อีกทั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นด้านหน้าประตูทางเข้า ทำให้ผู้ที่เข้าวัดสามารถชื่นชมความงดงามมันคง นุ่มนวลด้วยสายน้ำและดอกบัวงาม

โดยภาพรวมของรูปทรงหอไตร จะมีลักษณะสามเหลี่ยมมุมป้านป้อม มีไฉราจั่วและไฉราปีกนกคลุมโดยรอบสองชั้น เพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอยภายในตัวเรือนให้มากขึ้น และมีจั่วหน้าบันเป็นส่วนบนสุด ลักษณะเช่นนี้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสถาปัตยกรรมอีสาน ซึ่งแสดงถึงความอ่อนน้อมถ่อมตน ความมีน้ำใจ ซื่อตรง และจริงใจของคนอีสาน มองจากด้านข้างจะเห็นได้ชัดเจนถึงการซ้อนกันเป็นชั้นของหลังคาและจั่วหน้าบัน เพื่อเป็นการแก้ปัญหาพื้นที่ว่างบนหลังคาด้านข้าง ทำให้แลดูรู้สึกมีน้ำหนักในการกดทับลงมาบนตัวเรือน และเกิดจังหวะ ลีลา การรับส่ง โดยเฉพาะส่วนที่ซ้อนกันของจั่วหน้าบันด้านบนสุดทำให้เกิดจุดเด่น โดยสามารถแบ่งหอไตรออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนจั่วหน้าบัน ส่วนหลังคา และส่วนตัวเรือน

เอกลักษณ์อย่างหนึ่งของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง คือ การสร้างอาคาร “ทรงลิ่มสอบ” หรือ การเอนเข้าหาภายในอาคาร เรียกว่า ฝาหลัง หรือ ผนังลิ่ม ทำให้รูปทรงทุกส่วนของอาคาร เช่น ประตู หน้าต่าง เสา เป็นรูปทรงลิ่มสอบล่อกันทั้งหมด มีอัตราส่วนลิ่ม ๑ สอก ต่อ ๑ นิ้ว โดยประมาณ

สิ่งปลูกสร้างในสมัยโบราณ ถ้าเป็นสิ่งที่มีความทนทาน หรือมีความหนา ก็มักจะทำส่วนที่ตุงขึ้นสูง ให้เอนลิ่มเข้าหาด้านใน ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากฝาเรือนไทย ผนังโบสถ์ หรือกำแพงเมือง ฯลฯ เพื่อให้เกิดความมั่นคงและมีน้ำหนักถ่วงตกลงภายในรูปสิ่งปลูกสร้างนั้นๆ การทำเช่นนี้ช่วยให้สิ่งปลูกสร้างทรงตัวอยู่ได้มั่นคงถาวรกว่าที่จะทำรูปตั้งตรง ซึ่งความผุพังของวัตถุ จะทำให้เกิดการพังทลายได้ง่ายกว่า (โชติ กัลยาณมิตร. ๒๕๔๘ : ๔๓๕)

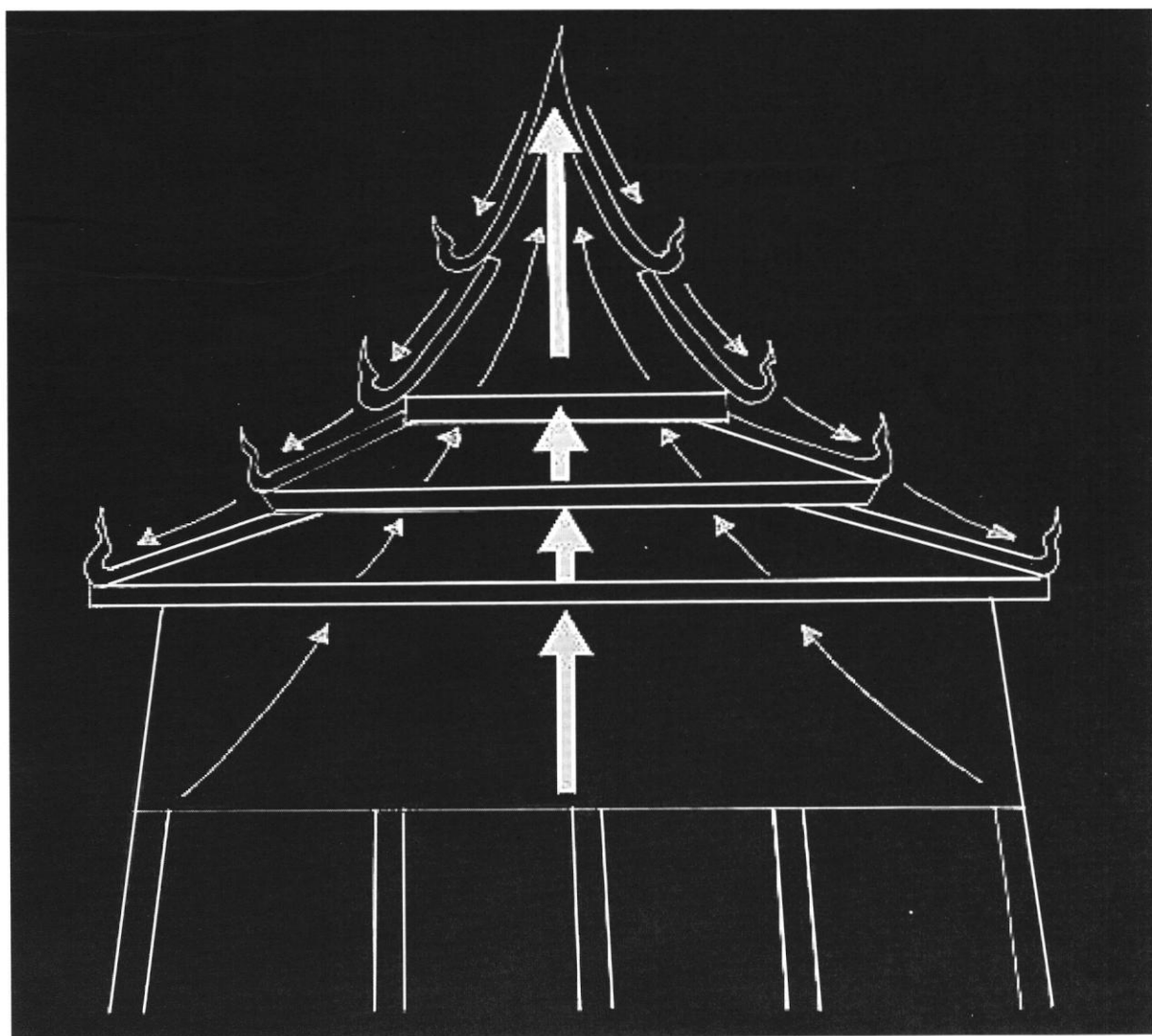
จั่วหลังคาชะงอกเล็กน้อย เพื่อให้เกิดความสวยงามและช่วยป้องกันฝนสาดเข้าจั่วด้านบน และเป็นการแก้ปัญหา การมองภาพหน้าบัน ที่ผิดเพี้ยนไปจากลักษณะความเป็นจริง เนื่องจากการมองภาพจากที่ต่ำ ทำให้เห็นภาพยอดจั่วมีขนาดเล็ก ภาษาช่างเรียกว่า “อากาศกิน” ซึ่งเป็นลักษณะการมองภาพแบบมดมอง “Ant Eye View”

ไชราจั่วและไชราปีกนก เดินโดยรอบอาคาร ๒ ชั้น เป็นกันสาด เนื่องจากประเทศไทยอยู่ในประเทศเขตร้อน มีมรสุมพัดผ่าน ทำให้ฝนตกชุกตลอดปี มีแดดร้อน จึงมีการยื่นกันสาดโดยรอบ เพื่อป้องกันแสงแดด และสายฝน อีกทั้งเป็นการเพิ่มพื้นที่ประโยชน์ใช้สอยภายในตัวเรือนให้กว้างขึ้น

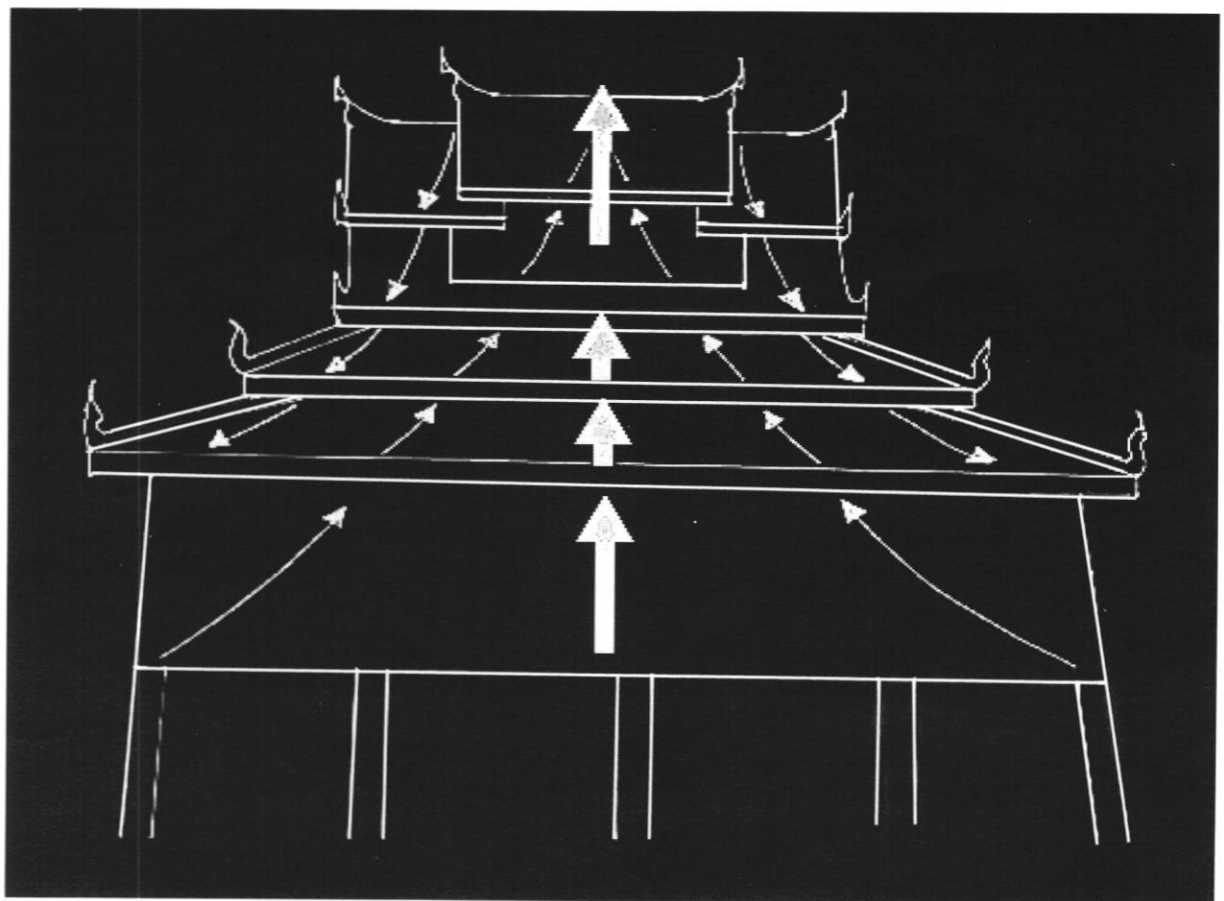

มุมมองด้านหน้า แสดงถึงลักษณะเฉพาะตัวของสถาปัตยกรรมอีสานที่แสดงรูปทรงที่ป้อมป้าน ซึ่งแสดงถึงความรู้สึกนอบน้อมถ่อมตน ความเชื่อ จริ่งใจ อดทน และมีน้ำใจ ที่เป็นเอกลักษณ์และอุปนิสัยของคนอีสาน สัมผัสได้จากภาพที่แสดงออกทางความงาม โดยใช้ลูกศรใหญ่เป็นเส้นแกนกลางที่พุ่งสูงสุดถึงปลายช่อฟ้า แสดงถึงการพวยพุ่งอย่างสง่างาม แล้วเส้นคลุมหลังคาลงมาเป็นมุมป้าน ทำให้ดูสง่างาม ดูป้อมป้านยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้เห็นพลังของเส้นจากลูกศร ที่แสดงถึงพลังรับส่งกันอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เส้นคลุมลงมารับเส้นที่ตัวอาคาร เมื่อมองย้อนขึ้นไป ทำให้อาคารดูสอบขึ้นอย่างสง่างาม ไม่เพริศพอมจนเกินไป ที่แสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัวของสถาปัตยกรรมอีสาน นอกจากนั้นจังหวะของหลังคาคลุมยังมีการจัดจังหวะ โดยแบ่งหลังคาออกเป็น ๒ ชั้น ให้มีขนาดไม่เท่ากัน พร้อมกับการแบ่งจังหวะหน้าบันเป็น ๒ ชั้นเช่นเดียวกัน โดยแบ่งช่วงกลางเป็นช่องสี่เหลี่ยมเป็นลายหน้ากระดานแนวนอน และแนวดิ่ง เพื่อจัดจังหวะให้ดูน่าสนใจ ทำให้หน้าบันสามเหลี่ยมด้านบนดูสง่างามขึ้น

มุมมองด้านข้าง โครงสร้างยังเป็นทรงสอบ คล้ายสามเหลี่ยมภูเขาที่แสดงโดยลูกศรแกนกลางแสดงแนวตั้ง พุ่งขึ้นสู่ด้านบนคูสง่างาม พร้อมกับเส้นพุ่งลงของลูกศรด้านข้าง เป็นส่วนของขอบตัวอาคารที่สอบเข้า ส่งไปกับเส้นคลุมของหลังคา ทำให้อาคารถูกส่งเสริมให้สง่างามเพิ่มขึ้น แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะให้พลังของเส้นที่หลังคาคลุมลงมาเป็นเสมือนความรู้สึกอบอุ่น ความร่มรื่น การปกป้อง การคุ้มครองเหมือนร่มโพธิ์ร่มไทร และจุดเด่นในการซ้อนชั้นของหลังคา ชั้นล่างสุดเป็นหลังคาคลุมขนาดใหญ่ และมีการแบ่งช่วงเป็น ๒ ชั้น เพื่อไม่ให้หลังคาดูหนักจนเกินไป ส่วนชั้นที่ ๒ เป็นหลังคาจั่วหน้าบันที่มีการแบ่งจังหวะ และขนาดที่เล็กลงสองจังหวะและตรงกลางยังมีการซ้อนของหลังคาถึง ๒ ชั้น แบ่งเป็นชั้นละ ๒ ดับ เช่นเดียวกัน แต่ที่พิเศษหน้าดินคา และมีเส้นที่ช่วงการซ้อนของหลังคาชั้นบนสุด ในส่วนชั้นซ้อนมีการเว้นจังหวะไม่ให้หลังคาที่ซ้อนลงข้างล่างนั้นเว้นวรรค โดยซ้อนเลื่อมเข้าได้หลังคาชั้นบนสุด ทั้งสองข้าง แต่ช่วงการเว้นวรรค ทำให้เส้นหลังคาต่อเนื่องกัน เหมือนการซ้อนของหลังคาทั่วไป ทำให้แสดงถึงลีลาที่งดงาม เป็นตัวลูกัดจนเกิดจุดสนใจของการซ้อนกันของหลังคา และยังมีการแบ่งพื้นที่ของหลังคาให้มีขนาดต่างกัน ตั้งแต่ขนาดใหญ่ ได้แก่ ใขราปีกนก และใขราจั่ว ส่วนที่เป็นหลังคาซ้อนกันของหลังคาจั่วหน้าบัน ซึ่งเป็นวิธีการออกแบบระดับฝีมือชั้นครู

ยุทธนาวรากร แสงอร่าม (๒๕๕๑ : ๒๒-๒๓) ได้ให้แง่คิดการซ้อนกันของหลังคาหลายชั้นที่ว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปะพม่า iva ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการซ้อนของดับหลังคาหอไตร จะพบว่ามีลักษณะที่ต่างออกไปจากศิลปะพม่า ซึ่งมักจะมีส่วนของคอสองชั้นระหว่างดับหลังคาที่ซ้อนกัน เมื่อพิจารณาถึงการซ้อนชั้นหลังคาในศิลปะลาว พบว่าสถาปัตยกรรมแบบเชียงขวางมีการซ้อนหลังคาเป็นชั้นๆ ลดหลั่นลงไป โดยมีดับบนสุดเล็กแคบ ทำให้สัดส่วนของหลังคาดูสูงชะลูด ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบได้หลายแห่งในเขตอีสาน โดยเรียกดับหลังคาผืนเล็กที่ซ้อนบนหลังคาใหญ่ว่า “เทิบซ้อน” ซึ่งเทิบซ้อนเหล่านี้ไม่ปรากฏว่ามีการซ้อนดับหลังคาแต่อย่างใด

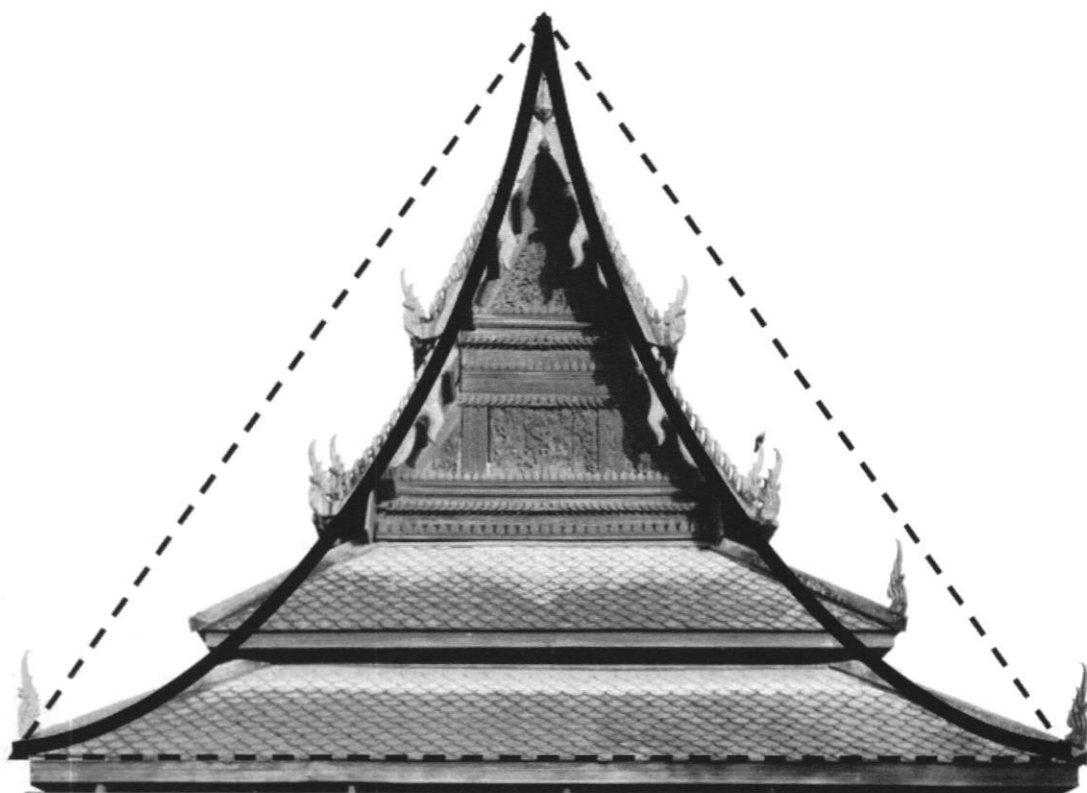
ข้อสังเกตอื่นๆ เกี่ยวกับการซ้อนดับหลังคาหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง คือ ตามปกติแล้วดับหลังคาชั้นบนสุดมักจะมีขนาดใหญ่กว่าดับที่ซ้อนกันอยู่ด้านล่าง เมื่อเปรียบเทียบกับหอไตรเมืองสาละวัน แต่สำหรับหอไตรแห่งนี้กลับมีขนาดเท่าๆ กัน และลักษณะพิเศษของการซ้อนดับหลังคา คือ ดับที่สองของหลังคาชั้นบนสุดจะซ้อนอยู่ใต้ดับของชั้นหลังคาลด ซึ่งความพิเศษในข้อนี้เองที่ทำให้เกิดความเข้าใจไปว่ามีความเกี่ยวข้องกับศิลปะพม่า

หอไตรเมืองสาละวัน Gotorbe วัดขึ้นจากภาพถ่ายของ Captain J. be Malglaive

ที่มา : ยุทธนาวรากร แสงอร่าม. ๒๕๕๑ : ๑๑๘

เปรียบเทียบโครงสร้างรูปทรงจั่วสถาปัตยกรรมไทยและจั่วสถาปัตยกรรมขอม

สุนทรียศาสตร์อีกอย่างหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของสถาปัตยกรรมไทย ที่เห็นได้เด่นชัด คือ ส่วนยอดจั่วของอาคารสถาปัตยกรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นพระอุโบสถ วิหาร บ้านทรงไทย เจดีย์ และพระบรมมหาราชวัง นิยมทำเป็นรูปทรง “จอมแห” เพื่อให้ส่วนยอดของอาคารรู้สึกเพรียวบาง เบา ล่องลอย แต่มั่นคง เนื่องจากเส้นของรูปทรงจอมแหจะเป็นเส้นโค้งเว้าเข้าสู่ด้านในรูปทรงสามเหลี่ยม เพื่อลดความแข็งแกร่งของเส้นตรงสามเหลี่ยม ถ้าเปรียบเทียบกับผู้หญิง ก็มีทรวดทรงส่วนเว้าส่วนโค้ง หุ่นเพรียวบาง ร่าเริง เป็นคนที่หุ่นดีนั่นเอง เส้นจอมแหยังนำไปใช้ในหลายส่วนของศิลปะไทย อาทิ มงกุฎ ชฎา ฐานประติมากรรม หน้าต่าง ฯลฯ

การลดความแข็งแกร่งของเส้นตรงในงานสถาปัตยกรรมไทยที่เห็นได้ชัดอีกอย่างหนึ่งคือ ส่วนที่เป็นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่นิยมทำฐานที่เรียกว่า “ตกท้องช้าง” “ท้องอัสดง” หรือ “โค้งลำเภา” เพื่อลดความกระด้างของเส้นตรง

ส่วนยอดของสถาปัตยกรรมไทย เมื่อเทียบกับส่วนยอดของสถาปัตยกรรมขอม จะตรงกันข้ามกับความงามของศิลปะไทย เพราะส่วนยอดของสถาปัตยกรรมขอม จะเป็นเส้นโค้งผายออกนอกกรอบทรงสามเหลี่ยม รูปทรงจะอูมอímเหมือน “ดอกบัวตูม” คติความเชื่อของคนยุคนั้น คือ ความอุดมสมบูรณ์ อวบอ้วน ของสตรีระ สักเกตได้จากประติมากรรมรูปคนของขอม จะมีรูปร่างอวบอ้วน ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในยุคนั้น จึงส่งผลถึงความงามของศิลปกรรมขอม

จึงพอสรุปได้ว่าการผายออกเป็นเส้นโค้งก็เพื่อแก้ปัญหาคความแข็งแกร่งของเส้นตรงสามเหลี่ยมในงานศิลปะขอม ก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกันกับรูปทรงจอมแหของศิลปะไทย เพียงแต่ต่างกันด้วยวิธีการ แต่มีเป้าหมายเดียวกัน เป็นเพราะอิทธิพลของ คติความเชื่อที่ต่างกันของคนยุคนั้นๆ ที่ส่งผลถึงรูปแบบของศิลปกรรม

องค์ประกอบโครงสร้างอาคารภายนอก

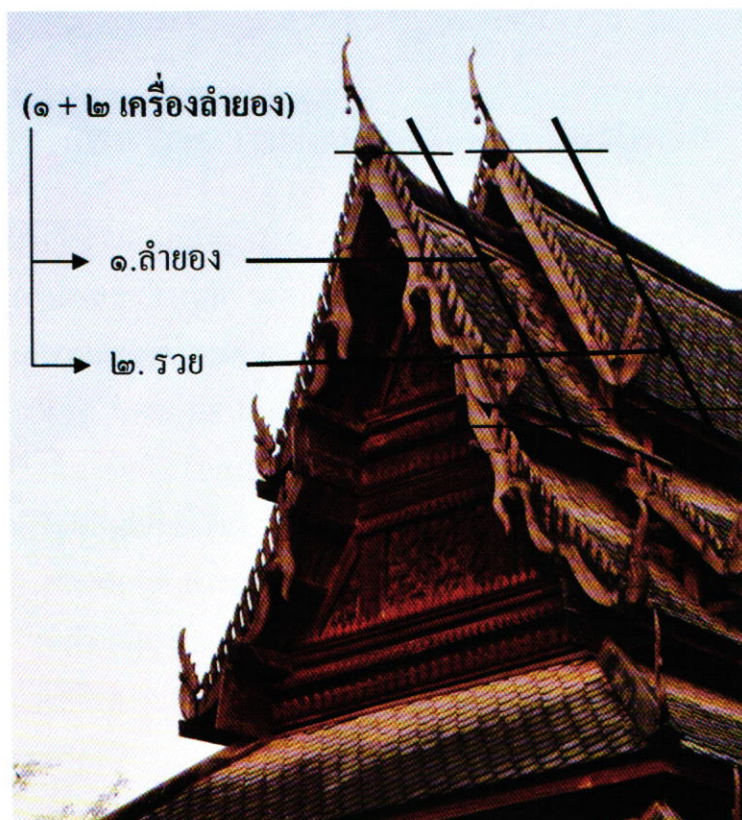
หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง เมื่อมองจากภายนอกอาคาร จะมีลักษณะของเรือนไทยภาคกลาง เพราะได้รับอิทธิพลของศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนประกอบต่างๆ ของตัวอาคาร จึงเป็นรูปแบบของเรือนไทยภาคกลาง เช่น ฝาปะกน ห้อยง คันทวย ผสมผสานลักษณะของโบสถ์ วิหารต่างๆ ไป โดยเฉพาะส่วนยอดของอาคารที่เห็นได้อย่างเด่นชัด ได้แก่ ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยมีความเป็นท้องถิ่นอยู่มากพอสมควร เครื่องประดับตกแต่งหลังคา ได้แก่ หน้าบัน ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคลำยอง ไชราจั่วและไชราปีกนกมีลักษณะเป็นงานช่างหลวงแบบรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ หรือแบบอยุธยาตอนปลายดั้งเดิม ได้รับอิทธิพลจากเวียงจันทน์อีกทีหนึ่ง รูปแบบจึงเป็นช่อฟ้าในลักษณะลดตัดทอน ลำตัว คอยาวโค้ง มีปากเป็นนก (ครุฑ) หงอนเป็นลายโค้งสลับไปด้านหลัง ใบระกามีลักษณะเป็นเหมือนครีบ สันหลังของลำตัวพญานาค เป็นใบเรียวยาวแหลมโค้ง นาคลำยองเป็นแนวคิดการออกแบบให้

คล้ายธรรมชาติของสัตว์เลื้อยคลาน ในกิริยาอาการเลื้อยของงูหรือพญานาค เมื่อเลื้อยลงจากที่สูง จะต้องมีการพักตัว หรือม้วนตัวเกี่ยวกับสิ่งที่รองรับเพื่อป้องกันการพลัดตก เป็นลำตัวนาคโค้งมาบรรจบกัน ส่วนกลางเป็นเหมือนรูปหางไหล เรียก งวงไอยรา และเคลื่อนลงมาสิ้นสุดที่หางหงส์ เป็นลึงหนาทรงนาค แบบลดตัดทอนรูปทรงง่ายๆ และมีปลายหางอนโค้ง

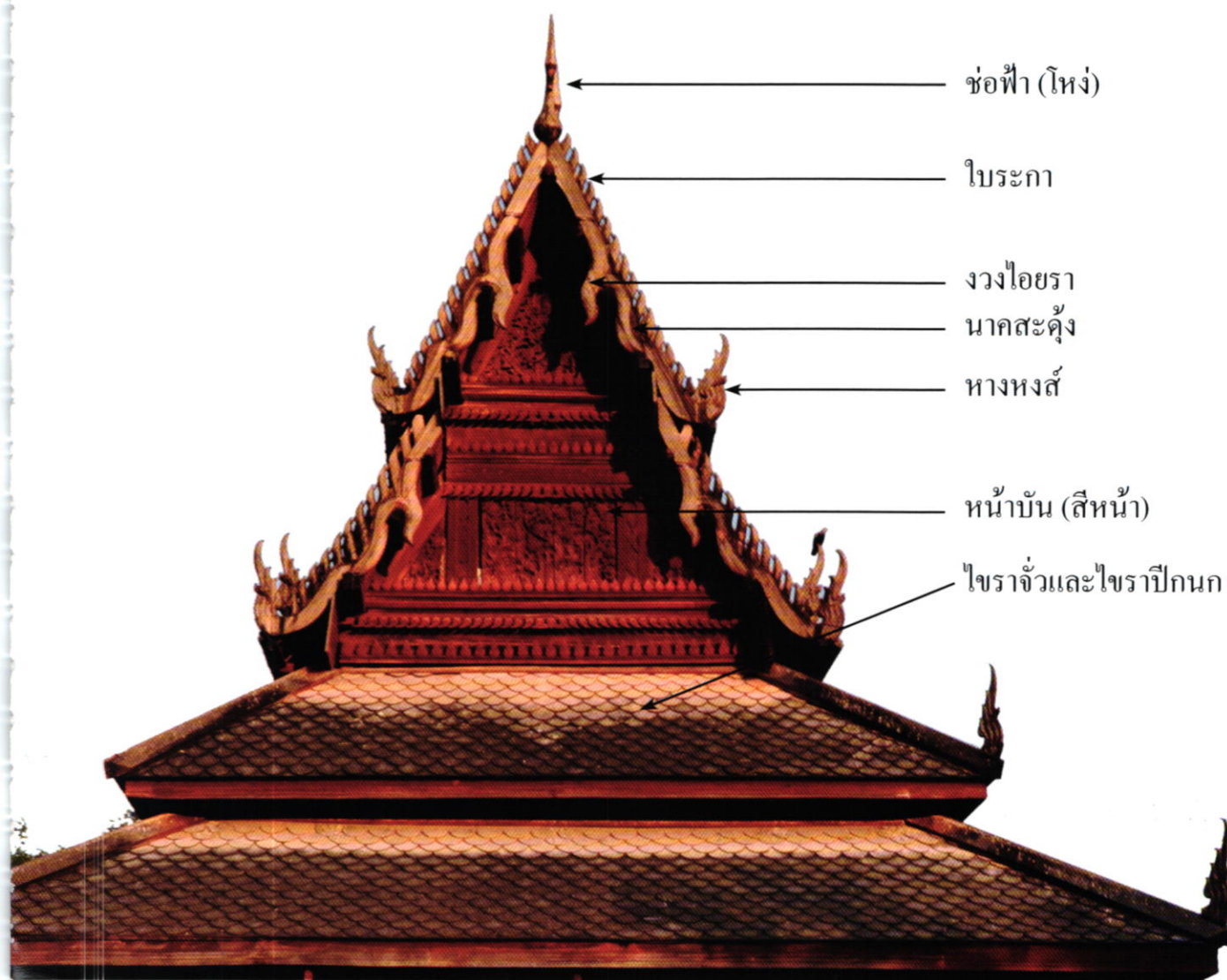
เครื่องลายอง

เครื่องลายอง หมายถึง ตัวไม้แกะสลักปิดหุ้มท้ายเครื่องมุงหลังคาของอาคารทางพระพุทธศาสนา หรืออาคารที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ใช้สำหรับกันลมตีหลังคาเปิด ถ้าเป็นเรือนพักอาศัยทั่วไป เรียกว่า ปันลม เครื่องลายองนี้จะรวมถึง ตัวลายอง ไบระกา ช่อฟ้า และหางหงส์ หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองมีทั้งส่วนที่เรียกว่า “รวย” หรือ นาคสำรวย หรือ รวยระกา คือ ส่วนหลังคาที่ซ้อนทับบนสุดเป็นเส้นตรง และส่วนที่เรียกว่า “ลายอง” คือ ส่วนที่ประดิษฐ์ให้ดูเหมือนนาคเลื้อย มีงวงไอยราและนาคสะดุ้ง ทั้ง ๒ ส่วน รวมกัน เรียกว่า “เครื่องลายอง”

จึงพอสรุปได้ว่า ถ้าตัวนาคทอดตัวตรง หรือดัดแต่งให้เป็นแบบอื่นที่ไม่มีนาคสะดุ้ง งวง เรียกว่า “รวย” แต่ถ้าตัวนาคที่ทำอาการสะดุ้ง ทำเป็นงวงเกี่ยวกระหวัดรัดแปดด้วยงวง เรียกว่า “ลายอง” หรือ “ตัวลายอง” ถ้ารวมทั้งหางหงส์ ไบระกา ช่อฟ้า และลายอง หรือรวยจะซ้อนกันกี่ชั้น จะรวมเรียกว่า “เครื่องลายอง” (สมใจ นิ่มเล็ก. ๒๕๓๖ : ๓๘)

องค์ประกอบจั่วหน้าบัน

ช่อฟ้า (โหง่)

ใบระกา

วงไอยรา

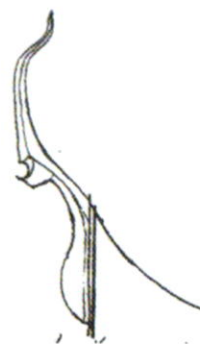
นาคสะดุ้ง

หางหงส์

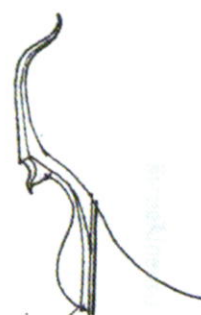
หน้าบัน (สีหน้า)

ไคร้จั่วและไคร้ปีกนก

ช่อฟ้า ภาคอีสานเรียกว่า “โหง่” หมายถึง ส่วนบนสุดของหลังคาอาคารสถาปัตยกรรมไทย ตั้งอยู่นอกไถ่ มีลักษณะคล้ายหัวพญานาค ปลายงอนโค้งขึ้นไปในอากาศ มีหน้าอกนูนสง่า ที่เรียกว่า “อกสุบรรณ” หรือ พุทธรักษา ช่อฟ้ามี ๒ แบบ คือ ช่อฟ้าปากหงส์ (ปากปลา) และช่อฟ้าปากครุฑ (ปากนก) อาจมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามความนิยม ความเชื่อ และประเพณีท้องถิ่น ส่วนช่อฟ้าของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเป็น “ช่อฟ้าปากครุฑ”

ช่อฟ้าปากหงส์

ช่อฟ้าปากครุฑ

ข้อฟ้า มีคติความเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของพญาครุฑ ตัวล่างของแท่นนาค ใบระกาแทนขนปีกของครุฑครึ่งหนึ่ง และครีบบนของครุฑ หางหงส์แทนหัวนาค เพราะครุฑกับนาคก็มีความสัมพันธ์ต่อกันในเชิงคติอยู่แล้ว ดังเรื่องราวใน “เทพนิยาย” ที่ทั้งคู่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน มักทำสงครามกันเสมอ ในท่วงท่าหนึ่งที่เป็นอาการของครุฑ ใช้เท้าตะปบบริเวณส่วนลำคอของนาค ในขณะที่มียึดอยู่ตรงปลายหาง ในขณะที่นาคกำลังเปลี่ยงปล้ำระหว่างการต่อสู้อยู่นั้น จึงเป็นรูปแบบในงานจิตรกรรมและประติมากรรมที่เรียกว่า “ครุฑยุคนาค”

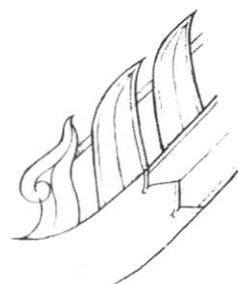
อีกคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เมื่อครั้งพระพุทธองค์จะเสด็จจาริกไปยังเทวโลกให้ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป ตามเสด็จด้วย เพื่อโปรดพุทธมารดา ระหว่างทางพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเสด็จข้ามวิมานนันทิโพนันทนาคราช นันทิโพนันทก็พาลโกรธว่าพวกสมณะหัวโล้นเหล่านี้ข้ามหัวตนไปมา โปรยขี้ดินลงบนหัวของตนไม่เกรงอกเกรงใจ จึงขึ้นไปยังเชิงเขาสิเนรุ เอาลำตัวขวบรอบเขาสิเนรุ ๗ รอบ แผ่พังพานปิดกั้นดาวดึงส์ไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระมหาโมคคัลลานะเถระนิรมิตกายเป็นพญานาคราชใหญ่ ขดหางวนรอบนันทิโพนันทนาคราช ๑๔ รอบ จนนันทิโพนันทพ่ายแล้วจึงรีบหนีไป แต่พระมหาโมคคัลลานะเถระนิรมิตกายเป็นพญาครุฑ เพื่อทรมานนันทิโพนันทนาคราชจนสิ้นพยศ

ดังนั้นจึงสอดคล้องโดยตรงกับคติความเชื่อ จึงเท่ากับเป็นการเสริมความหมายขององค์รวมเครื่องประกอบ “หน้าบัน” ให้มีความสมบูรณ์และชัดเจนยิ่งขึ้น

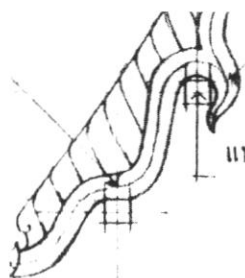
จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ กรุงเทพฯ
ที่มา : หนังสือพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ หน้า ๖๑

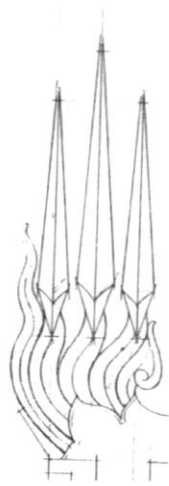
ใบระกา เกิดจากส่วนบนที่หันสู่ฟ้า ด้านตั้งดูเรียบๆ เหมือนก้างปลาเรียงเป็นแถวไม่มีลวดลาย จากหางหงส์จนถึงอกไก่ ด้วยมีลักษณะคล้ายๆ ส่วนของฝักเพกา (น. ณ. ปากน้ำ. ๒๕๔๓ : ๓๒๓) บ้างก็ว่าเป็นขนปีกของครุฑครึ่งหนึ่ง และครีบบของครุฑ ใบระกาของวัดทุ่งศรีเมืองเดิมทำด้วยไม้ประดับกระจก

นาคสะดุ้ง ชื่อขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ทำเหมือนลำตัวพญานาคเลื้อย หรือนาคลำยอง มีลักษณะเป็นเส้นโค้งเคลื่อนที่ลงมาต่อเชื่อมกับหางหงส์ ตามคติความเชื่อเป็นอาการของนาคสะดุ้ง เนื่องจากทรงเลื้อยที่ตะปลงบนลำตัวของพญานาค นาคสะดุ้งนี้จะใช้กับอาคารของหลวงและอาคารในพระพุทธศาสนาเท่านั้น จะไม่ใช้กับเรือนหรืออาคารที่ใช้ในกิจของสามัญชน

หางหงส์ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นส่วนปลายของเครื่องลำยองของหลังคา ตัวหางหงส์จะมีรูปคล้ายหัวนาคเรียงซ้อนกันตามระนาบแบน หางหงส์แบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ หางหงส์ทรงนาคเบือน หางหงส์ทรงนาค หางหงส์เศียรนาค ส่วนหางหงส์ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเป็นหางหงส์ทรงนาค

หางหงส์ทรงนาคเบือน

หางหงส์ทรงนาค

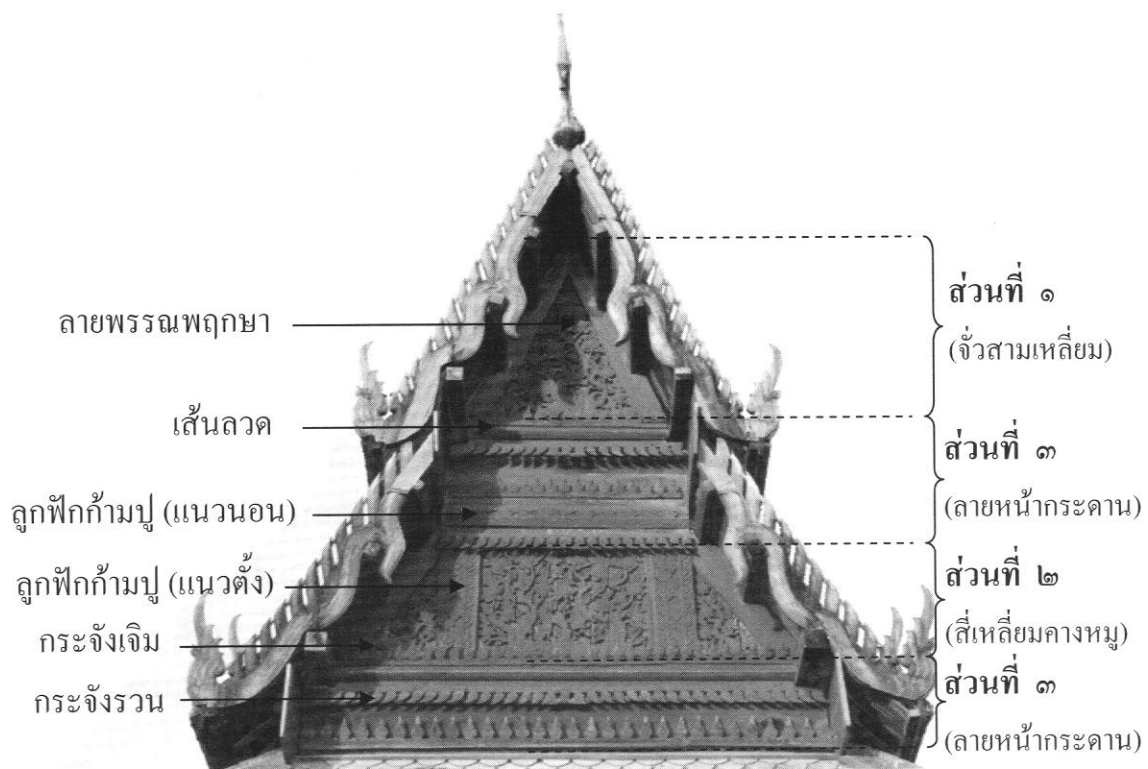
หางหงส์เศียรนาค

ไชรปิกนก ไชราจั่ว องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นแผ่นไม้ปิดใต้ชายคา เฉพาะส่วนที่ยื่นพ้นผนังอาคารออกไปหาขอบของหลังคา หากส่วนที่ยื่นนั้นเป็นส่วนตรงจั่วหรือหน้าบันของอาคารก็เรียกว่า ไชราหน้าบัน หรือไชราน้ำจั่ว หากส่วนที่ยื่นนั้นเป็นส่วนตรงชายคาด้านข้างอาคารก็เรียกว่า ไชราจันทันเต้า และหากส่วนที่ยื่นนั้นเป็นหลังคาปีกนกก็เรียกว่า ไชรปิกนก (โชติ กัลยาณมิตร. ๒๕๔๘ : ๑๐๔-๑๐๕) ไชรปิกนกและไชรจั่วของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเล่นโดยรอบหลังคา แบ่งเป็น ๒ ชั้น เพื่อเพิ่มจังหวะและแก้ปัญหาน้ำที่ว่างของหลังคา

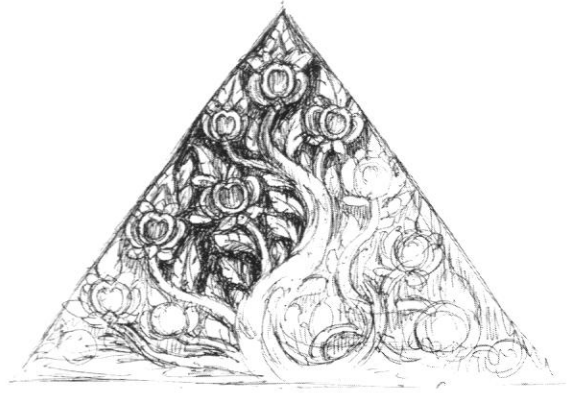
หน้าบัน ภาคอีสาน เรียกว่า “สีหน้า” หมายถึง หน้าบันของอาคารที่ยึดติดกับหลังคาเป็นรูปจั่วสามเหลี่ยม ใช้สำหรับกันแดด ลม และฝน รวมทั้งสัตว์ปีกทั้งหลาย ประดับอยู่ด้านหน้าและด้านหลังของอาคาร หน้าบันของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเป็นลวดลายจำหลักไม้ ปิดทอง ประดับกระจก แบบนูนสูง (High relief) คือ ประติมากรรมที่มีผลงานยื่นออกมาจากพื้นค่อนข้างสูง แต่มีพื้นเป็นฉากหลังประกอบอยู่ หน้าบันแห่งนี้ยังมีลวดลายที่สมบูรณ์อยู่มากแห่งหนึ่ง สภาพที่เห็นอยู่ปัจจุบัน คือ ท้องที่ปิดได้หลุดร่อนออกไปจนเหลือแต่เนื้อไม้ และมีร่องรอยกระจกอยู่บนร่องพื้นบางส่วน

การแกะสลัก (Carving) หรือเรียกว่าขบวนการในทางลบ หมายถึง การเอาส่วนย่อยออกจากส่วนรวม ทำให้เกิดรูปภาพหรือลวดลาย เรียกว่า “รูปสลัก” โดยมีขั้นตอนของการเจาะพื้นให้ลึกลงไปตามที่ต้องการ จนทำให้ส่วนที่เป็นรูปภาพและลวดลายอยู่ในระดับสูงเสมอขอบของแผ่นไม้ เรียกว่า “หุ่นโคลน” (โคลนลาย) จากนั้นจึงลงมือแกะสลักรายละเอียด ถ้าเป็นตัวภาพ เรียกว่า “โคลนรูป” ถ้าจะปิดทองก็ใช้รงค์สีเหลืองทาก่อน เพื่อเคลือบเนื้อไม้เสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงลงรักปิดทอง (กรมศิลปากร. ๒๕๒๕ : ๑๓๔) การแกะสลักลวดลายหน้าบันของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง เป็นลักษณะการออกแบบลวดลายศิลปะลาวชั้นสูง ฝีมือระดับช่างหลวงจากเวียงจันทน์สามารถแบ่งเป็นพื้นที่ ๓ ส่วน ดังนี้

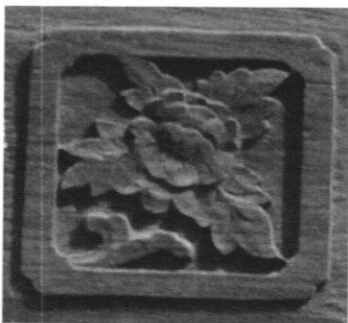
องค์ประกอบ และการแบ่งส่วนต่างๆ ของหน้าบัน

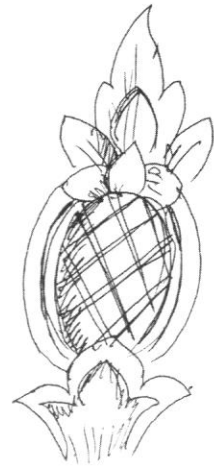
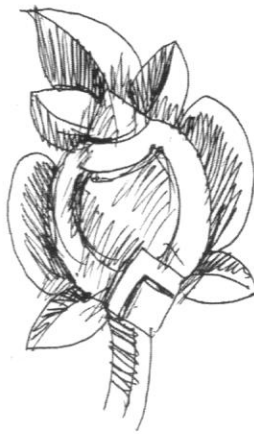
๑. ส่วนที่เป็นรูปทรงสามเหลี่ยมหน้าจั่ว แกะสลักไม้ลวดลายรูปต้นไม้ที่มี “ดอกกาละกัป” เป็นรูปแบบลาว ที่มีโครงสร้างของต้นไม้เป็นรูปทางไหลคล้ายรูปตัวเอสเป็นแกนกลาง มีกิ่งเลื้อยโค้งรับส่งตามแกนกลาง ปลายกิ่งเป็นดอกกาละกัปประกอบกิ่งไม้ มีลูกเล่น ทำให้ตื่นต่อน่าสนใจ คือ ส่วนด้านล่างขวามือ มีกิ่งก้านที่โค้งขัดสอดทับกันไปมา และโค้งรับส่งขึ้นตามแกนกลาง ซึ่งต่างจากด้านซ้ายที่มีกิ่งก้านขึ้นส่งตามแกนกลางแบบธรรมดา

ดอกกาละกัป เป็นดอกไม้ที่ใช้ประดับตกแต่งในหลายส่วนของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ไม่ว่าจะเป็น หน้าบัน บานประตู หน้าต่าง อกเลา ลูกฟักรองตีนช้าง ฯลฯ เป็นดอกไม้รูปแบบลาว เชื่อว่าออกแบบพัฒนามาจากดอกพุดตานในสมัยรัชกาลที่ ๓ พบมากที่เวียงจันทน์ สมัยพระเจ้าอนุวงศ์ จึงมีอิทธิพลส่งผ่านถึงลวดลายดอกไม้ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

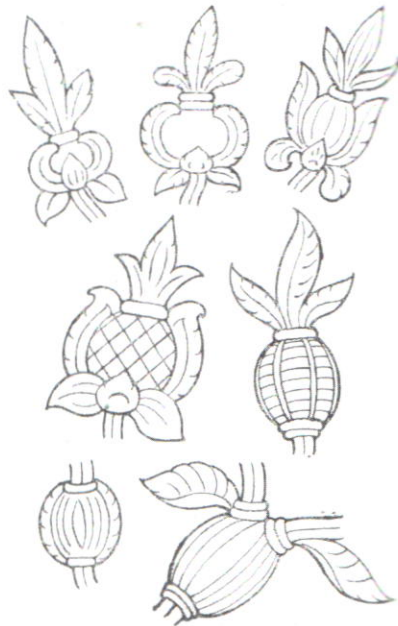

ดอกพุดตาน

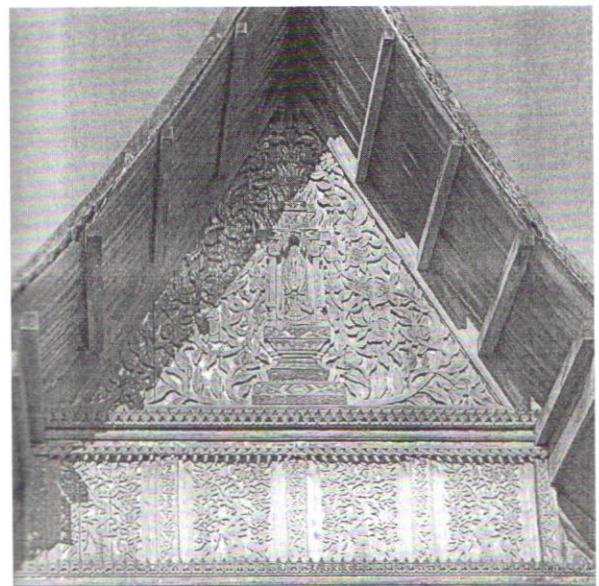
ดอกกาละกัป หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

รองศาสตราจารย์สงวน รอดบุญ (๒๕๔๕ : ๑๐๖-๑๐๗) ผู้เชี่ยวชาญปฏิบัติราชการช่วยเหลือการศึกษา ในราชอาณาจักรลาว ตามมติคณะรัฐมนตรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๑๗ เป็นเวลา ๑๒ ปี ๖ เดือน ได้กล่าวถึงดอกกาละกับในหนังสือ “พุทธศิลป์ลาว” ตอนหนึ่งว่า “หอไตรวัดสี่สะเกด... มีลายปูนปั้นตามขอบประตูฐานตัวอาคารมีลักษณะสวยงาม เป็นลายเครือเถา เกสรดอกไม้ประดับด้วยกระจกลี ดอกไม้ลงแบบลาวเรียก “ดอกกาละกับ” มีรูปร่างคล้ายผลสับปะรด...”

ลายดอก “กาละกับ” ปูนปั้นประดับหอไตรวัดสี่สะเกด เวียงจันทน์ สมัยพระเจ้าอนุวงศ์
ที่มา: หนังสือพุทธศิลป์ลาว หน้า ๑๒๗, ๑๖๐

ในหนังสือ “พุทธศิลป์ลาว” ที่เขียนโดยรองศาสตราจารย์สงวน รอดบุญ ได้กล่าวถึงลายดอกกาละกับ เฉพาะที่เป็นงานปูนปั้นประดับหอไตรวัดสี่สะเกด เวียงจันทน์ แต่ที่หน้าบันของพระอุโบสถ หรือหน้าบันพระระเบียงวัดสี่สะเกด ก็มีการสลักลายดอกชนิดนี้ด้วยเช่นกัน (ยุทธานวรากร แสงอร่าม. ๒๕๕๑ : ๒๑, ๑๕๒)

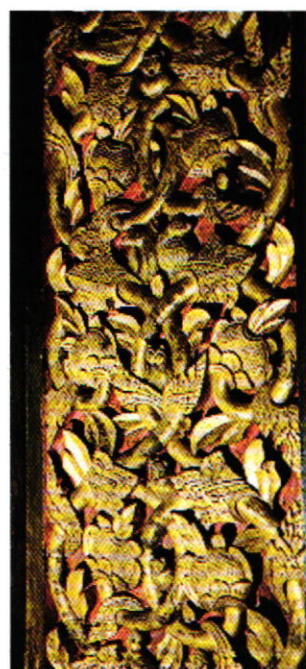

สำหรับรวงผึ้งด้านหน้าหอพระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง

ดอก “กาละกัปป” ยังเป็นดอกไม้ที่ได้รับความนิยมในการแกะสลักลอยตามโบราณสถานต่างๆ ในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดใกล้เคียง แม้กระทั่งลายแกะสลักบานประตูหอพระพุทธรูป วัดทุ่งศรีเมือง ก็ยังแกะสลักลายก้านขดที่ออกช่อดอก “กาละกัปป” รวมไปถึงรวงผึ้งด้านหน้าหอพระพุทธรูป ที่มีลวดลายต้นไม้มี่มีการออกช่อดอก “กาละกัปป” เช่นกัน ซึ่งหอพระพุทธรูป มีประวัติการก่อสร้างมาก่อนหอไตร จึงแสดงให้เห็นว่าลวดลายดอกกาละกัปปได้มีมานานแล้วในแถบนี้

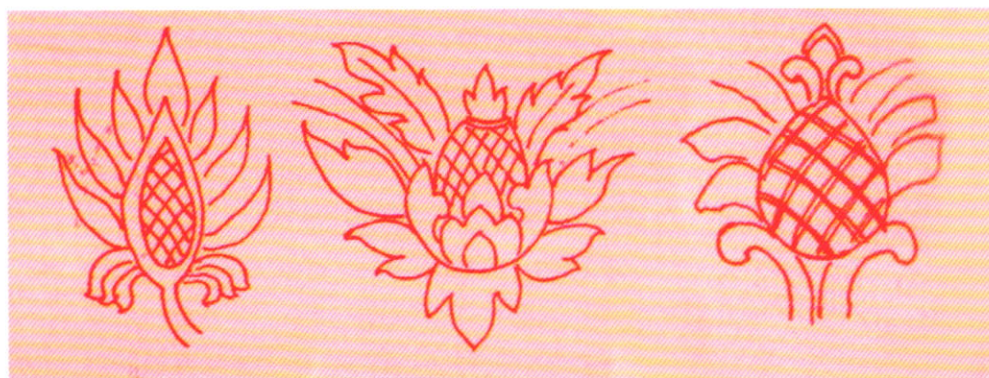
วัดในจังหวัดอุบลราชธานี ได้มีการแกะสลักลายดอกกาละกัปป ประดับอยู่ตามวัดต่างๆ หลายวัดเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นบานประตู และหน้าต่างอุโบสถหลังเดิมของวัดมณีวนาราม บานประตูพระอุโบสถหลังเดิมของวัดสุปัญญารามวรวิหาร และแท่นประดิษฐานพระทองทิพย์ วัดศรีอุบลรัตนาราม รวมไปถึงจังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ บานประตูหอไตรวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร ดอกกาละกัปปจึงเป็นลายดอกไม้ที่เป็นเอกลักษณ์ ได้รับความนิยมอย่างมากของสกุลช่างล้านช้าง

ประตูดั้งเดิมวัดสุปฏิหารามวรวิหาร ประตูดั้งเดิมวัดมณีวนาราม ประตูดั้งเดิมมหาธาตุ จ. ยโสธร

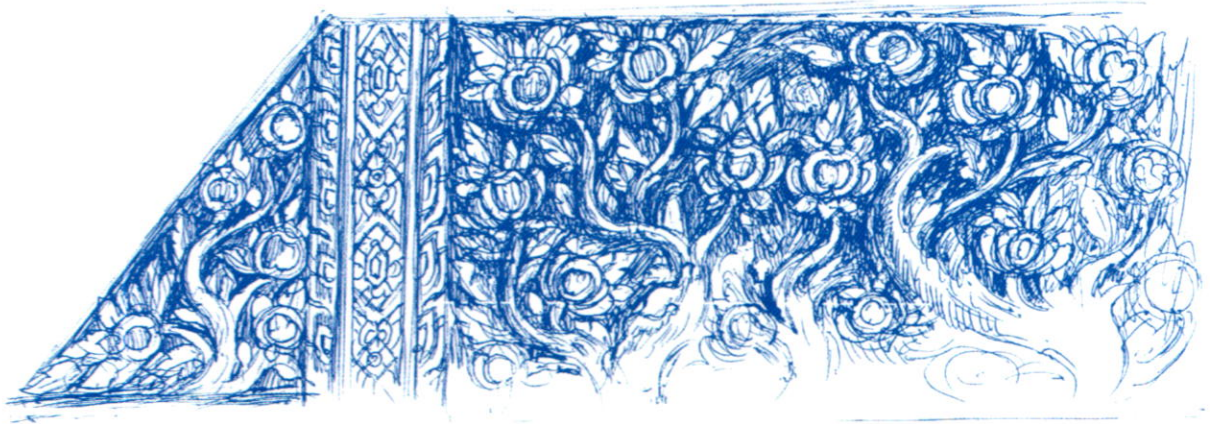
นางน้อย ปัญจพรกต์, สมชาย ณ นครพนม. (๒๕๓๖ : ๓๘) ในหนังสือ “วิญญานไม้แกะสลักอีสาน” ได้กล่าวถึงดอกกาละกับว่า “ลายแกะสลักที่บ้านประตูดั้งเดิมพระพุทธรูปบาทว่าเป็นลายก้านขดดอกห้วย ลงรักปิดทองประดับกระจกเป็นระเบียบอย่างเดียวกันทั้งสองบาน”

ภาคเหนือก็มีลายดอกไม้ลักษณะคล้ายกับ “ดอกกาละกับ” เช่นกัน ศาสตราจารย์ นพ. เฉลียว ปิยะชน (๒๕๕๑ : ๑๗๘) ได้พูดถึงดอกไม้ชนิดนี้ในหนังสือ “เรือนกาแล” ความเป็น “ดอกคาชะหนด” (ดอกสับปะรด) มีลักษณะคล้ายหัวสับปะรดในธรรมชาติ และมีใบประกอบพร้อมหัวจุกที่หัวสับปะรด เป็นเอกลักษณ์ของล้านนา”

ที่มา : หนังสือ “เรือนกาแล” หน้า ๑๗๓, ๑๗๘

๒. ส่วนที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู แบ่งเป็น ๓ ส่วน ส่วนที่ ๑ ได้แก่ สี่เหลี่ยมผืนผ้าช่องกลาง แกะสลักเป็นรูปต้นไม้ ๓ ต้น ลักษณะเป็นเถาเลื้อยรูปหางไหล ต้นเล็กอยู่ตรงกลาง ขนาบด้วยต้นไม้ใหญ่ทั้งสองข้าง ก้นด้วยลายหน้ากระดาน ลูกฟักก้ามปู ทำให้เกิดกรอบสามเหลี่ยมทางด้านซ้ายและขวา เป็นส่วนที่ ๒ และ ๓ แกะสลักเป็นภาพต้นไม้เถาเลื้อยด้านละหนึ่งต้น

๓. ส่วนลายหน้ากระดาน ที่คั่นระหว่างพื้นที่จั่วสามเหลี่ยม และพื้นที่สี่เหลี่ยมคางหมูประดับด้วยกระจังเจมด้านบน และกระจังรวนด้านล่าง โดยช่วงกลางที่เป็นลายหน้ากระดานจะเว้นช่องว่าง ส่วนด้านบนจะเป็นเส้นลวดบัวกับกระจังรวน และกระจังเจม ที่มีลักษณะแบบรัตนโกสินทร์ คือ มีตัวหงา ๒ ข้าง ตรงกลางเป็นปลายแหลมอยู่ในรูปทรงดอกบัวตูม ส่วนด้านล่างประกอบไปด้วยลายหน้ากระดาน ลูกฟักประจำยามก้ามปู และมีลายบัวคว่ำอยู่ด้านล่างบนสุดจะเป็นกระจังเจม และด้านล่างสุดเป็นกระจังรวน

กระจังรวน

กระจังเจม

ลูกฟักประจำยามก้ามปู

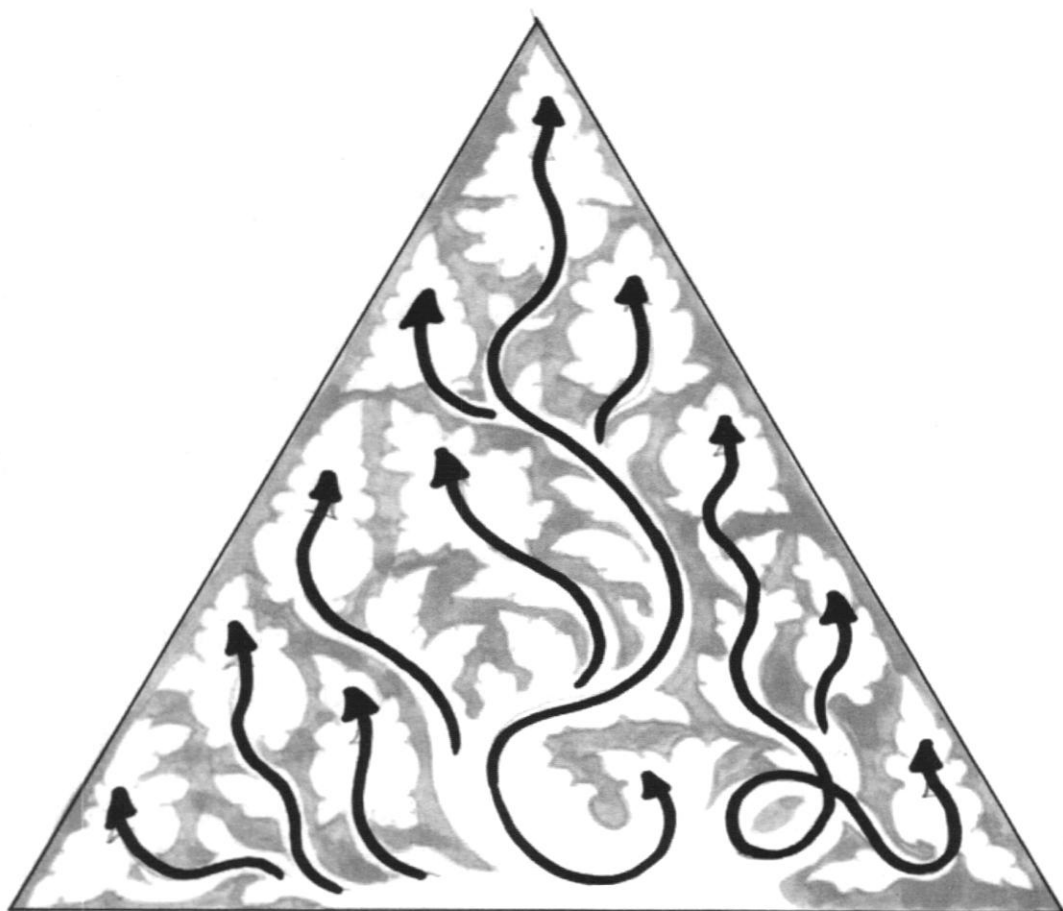
บัวคว่ำ

กระจังรวน

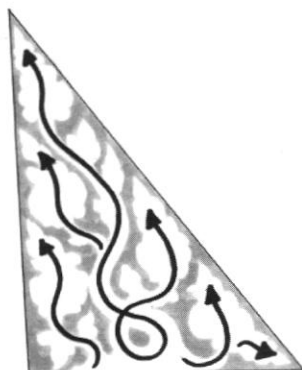
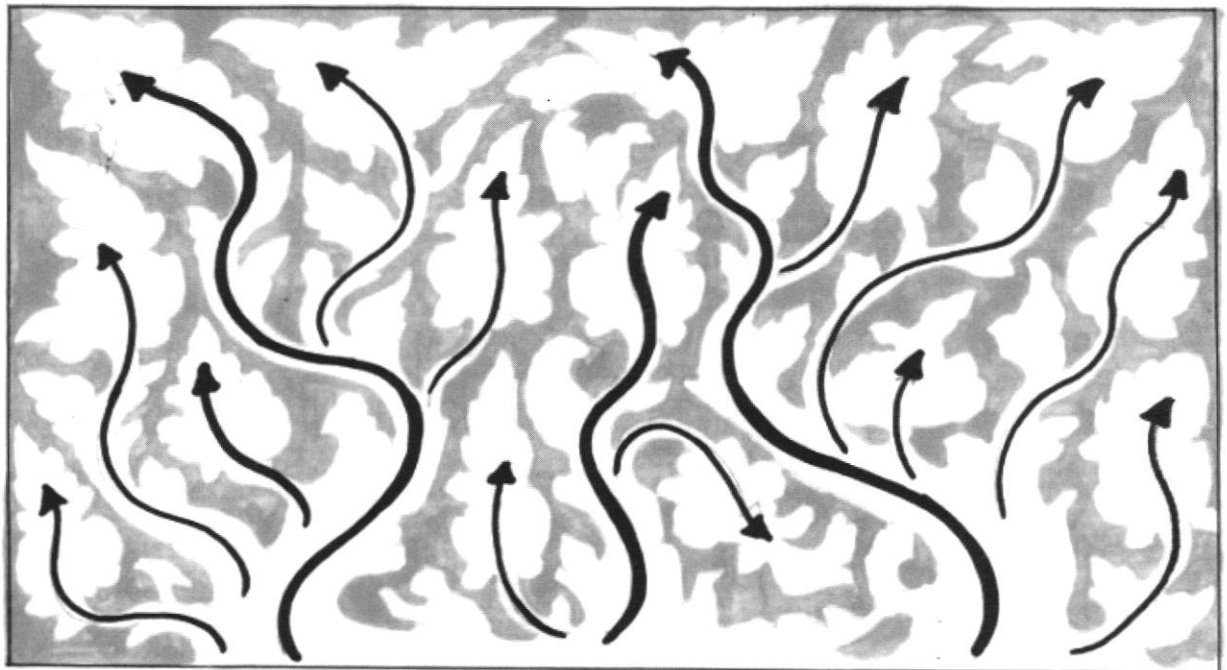

หน้าบันด้านหน้า แกะสลักเป็นลายพรรณพฤษภา ภาพต้นไม้ดัดคล้ายต้นบอนไซ คดโค้งอ่อนหวานตามลักษณะศิลปะไทย เป็นต้นไม้ที่ผลิดอกออกไปสวยงาม มีหมั่นกหยอกล้อมกันตามกิ่งไม้ หากนับจำนวนสัตว์ทั้งหมดจะมีภาพนก ๑๖ ตัว และลิงอีก ๒ ตัว ที่แสดงถึงธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ผู้มีชีวิตชีวา เป็นฝีมือการจำหลักไม้ที่งดงามแห่งหนึ่งของภาคอีสาน ซึ่งยังมีความสมบูรณ์อยู่มาก และยังสังเกตเห็นกระจกอยู่ตามร่องพื้นลายบางจุด ซึ่งโบราณนิยมประดับด้วย “กระจกเกรียบ” จึงสันนิษฐานว่าหน้าบันแห่งนี้น่าจะเป็นการจำหลักไม้ ปิดทอง ร่องกระจก หากมองย้อนไปในอดีต คงเป็นหน้าบันที่สวยงามที่สุดแห่งหนึ่ง

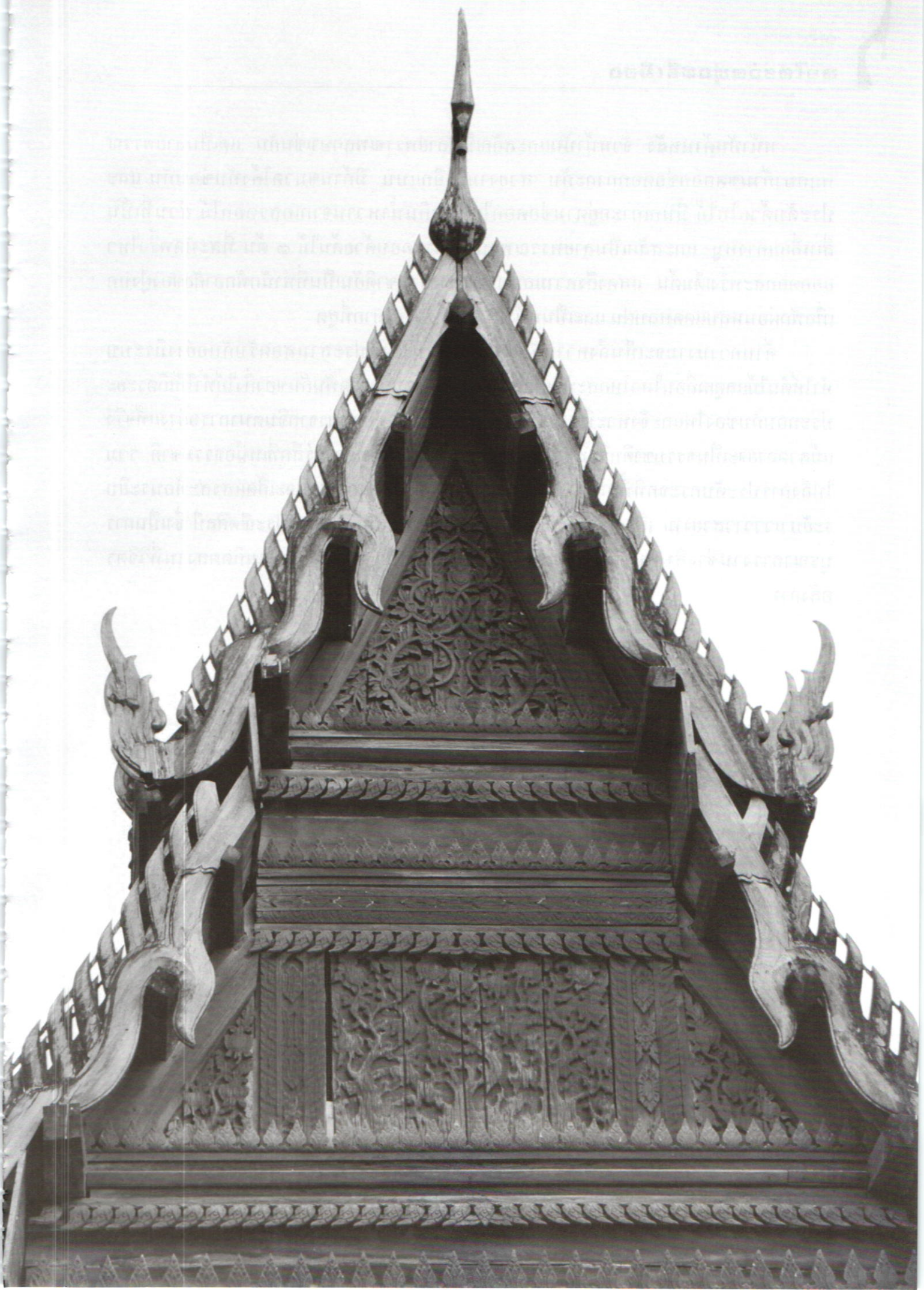
ด้านสุนทรียศาสตร์ จะเห็นได้ถึงโครงสร้างความงามของเส้นแกนที่มีลักษณะเส้นโค้งจากด้านล่างพวยพุ่งขึ้นสู่ด้านบนเป็นรูปหางไหล ประกอบกับการรับส่งกันอย่างมีจังหวะของเส้นโครงที่อยู่รอบๆ แสดงการเคลื่อนไหวของเส้นที่อ่อนหวาน ด้วยจังหวะลีลาที่อ่อนช้อย การแกะสลักที่มีมิติการทับซ้อนกันของกิ่งไม้ เพื่อทำให้เกิดระยะและช่องไฟที่สวยงาม

ภาพแสดงการเคลื่อนไหวของเส้นแกนลายแกะสลักหน้าบันด้านหน้าหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

ภาพแสดงการเคลื่อนไหวของเส้นแกน
ภาพของหน้าบันด้านหน้าส่วนตรงกลางของ
สี่เหลี่ยมคางหมู ทำให้เห็นโครงเส้นที่สัมพันธ์
กัน เคลื่อนไหวสลับไปมา เมื่อต้นไม้ต้อง
สายลมพริ้วไหวสวยงาม ซึ่งเป็นการเลียนแบบ
ธรรมชาติ แต่เป็นความงามที่เหนือความเป็น
จริง ที่เป็นเอกลักษณ์ความงามตามแบบอุดมคติ
ของไทย

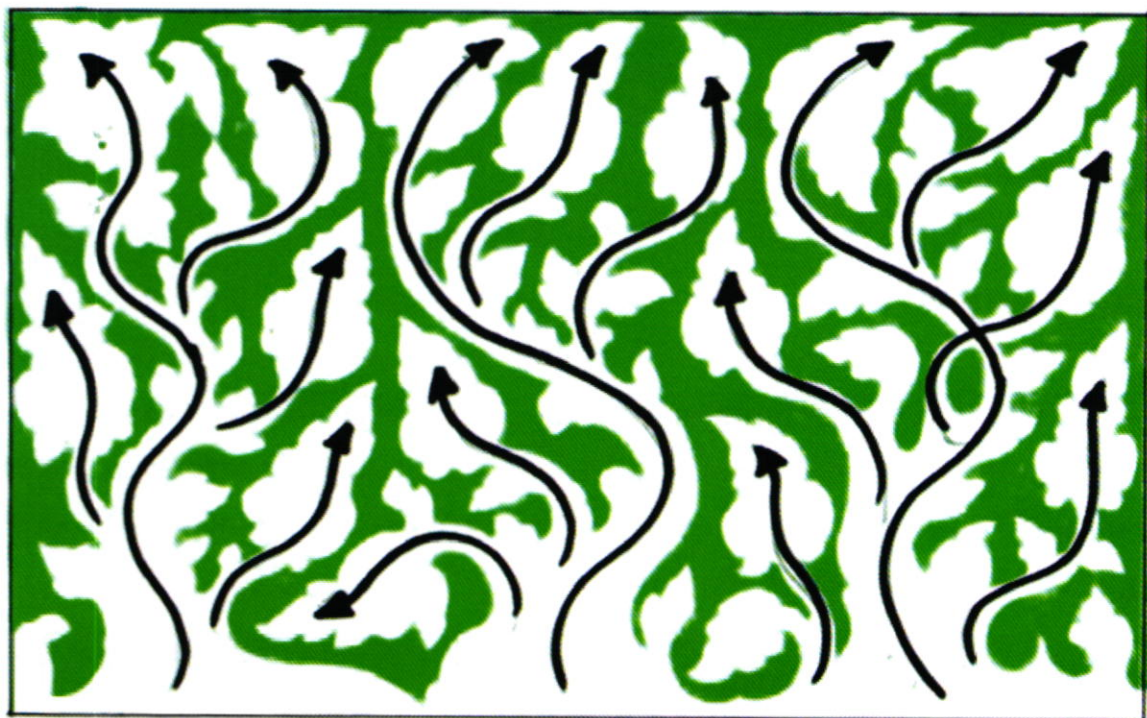

หน้าบันด้านหลัง จั่วหน้าบันแกะสลักเป็นลายพรรณพฤกษาเช่นกัน แต่เป็นลายพรรณพฤกษาก้านขดออกช่อดอกกาะกับ สวยงามไปอีกแบบ มีก้านขมวดโค้งทับซ้อนกัน และประดับด้วยใบไม้ มีนกเกาะอยู่ตามช่อดอกไม้ เพื่อกินน้ำหวานจากเกสรดอกไม้ ส่วนที่เป็นสี่เหลี่ยมคางหมู แกะสลักเป็นลายพรรณพฤกษา ประกอบด้วยต้นไม้ ๓ ต้น ที่สะบัดพริ้วไหว ออกดอกสะพรั่งเต็มต้น แสดงถึงความสมบูรณ์ของธรรมชาติอันเป็นที่พำนักพักอาศัยของฝูงนก เพื่อพักผ่อนหลบแดดหลบฝน และเป็นหน้าบันที่มีการชำรุดมากที่สุด

ด้านความงามจะเห็นถึงความสัมพันธ์ของเส้นโค้งที่ประสานสอดคล้องกันอย่างมีระบบ ทำให้ต้นไม้แลดูเคลื่อนไหวโบกสะบัดเมื่อต้องสายลม การเกี่ยวรัดพันกันของกิ่งไม้ทำให้เกิดระยะประกอบกับช่องไฟและจังหวะที่สวยงาม ที่ช่างสร้างสรรค์ออกมาจากจินตนาการอย่างแท้จริง แม้ลวดลายจะเป็นธรรมชาติหรือสัตว์ในจินตนาการต่างๆ แต่ให้ความรู้สึกที่เหนือธรรมชาติ รวมไปถึงการประดับกระจกที่พื้นลาย ทำให้หน้าบันเมื่อต้องแสงอาทิตย์ จะเกิดแสงสะท้อนระยิบระยับ แวววาวสวยงาม เป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับผลงาน สมกับที่เป็นงานประณีตศิลป์ ซึ่งเป็นการบูรณาการงานช่างสิบหมู่เข้าด้วยกัน ผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น จนเกิดผลงานที่วิจิตรอลังการ

ภาพแสดงเส้นแกนหน้าบันด้านหลังที่พุ่งสู่ด้านบนจั่วเป็นลายก้านขดทับซ้อนกัน

หน้าบันด้านหลังนี้เป็นส่วนที่มีการชำรุดผุกร่อนมากที่สุด และน่าจะเป็นต้นเหตุการรั่วของหลังคา ทำให้ผนังตัวเรือนชั้นในที่ปิดทองลายฉลุลบเลือน ผุพัง ตามธรรมเนียมการทำจั่วหน้าบันของคนไทยโบราณ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกกระท่อม เรือนไทย โบสถ์ วิหาร จะต้องมีการทำจั่วเป็นองค์ประกอบสำคัญ ดังคำพังเพยที่ว่า “รักดีห้ามจั่ว รักชั่วห้ามเสา” เพราะถือกันว่าจั่วอยู่ในที่สูง ส่วนเสาปักลงดินอยู่ในที่ต่ำ อุปมาว่าถ้าอยากได้ดีมีวาสนาสูง ก็ต้องไต่ในทางที่ดีเปรียบได้กับ “จั่ว” ที่อยู่สูง ส่วนคนที่ไต่ต่ำทำตัวไม่ดี เปรียบได้กับ “เสา” ที่อยู่ต่ำต้อยต่ำตดิน

เครื่องมุงหลังคา หมายถึง ส่วนประกอบของอาคารที่อยู่สูงสุด ซึ่งหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเดิมมุงด้วยแป้นไม้ เมื่อแป้นไม้ผุพังมีการบูรณะซ่อมแซมมุงด้วยสังกะสี และการบูรณะครั้งล่าสุดจึงมุงด้วยกระเบื้องดินเผา หลังคามีการออกแบบซ้อนกันของชั้นหลังคา ๒ ชั้น ชั้นละ ๒ ตับ มีไชราปีกนก และไชราจั่วแล่นรอบตัวอาคาร และมีการแบ่งครึ่งให้ซ้อนกัน ๒ ชั้น ทำให้ดูมีจังหวะลีลา รับกับจั่วหลังคาที่ซ้อนกัน ๒ ชั้นเช่นกัน ที่ได้รับอิทธิพลศิลปกรรมพม่า ส่งผ่านมาทางลาว ล้านช้าง ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาพื้นที่ว่างของหลังคา ให้แลดูมีน้ำหนักในการกดทับลงบนตัวเรือน การซ้อนกันของหลังคา ทำให้เกิดจังหวะ ลีลา รับส่ง ที่มีขนาดเล็กใหญ่ต่างกัน ทำให้เกิดเป็นจุดสนใจ ถือว่าเป็นความงามของการเล่นระดับทับซ้อนของหลังคา แลดูมีมิติ ละเอียด มีเรื่องราวในส่วนที่เป็นหลังคามากขึ้น ยิ่งหลังคามีการซ้อนหลายชั้นมากเท่าใด ยิ่งแสดงถึงฐานะอันครีศศักดิ์ของผู้อยู่อาศัย

ส่วนเส้นที่สอปเข้าของตัวอาคารรับส่งไปถึงเส้นสอปเข้าของหลังคา ทำให้รูปทรงของอาคารโดยรวมดูสงบนิ่ง ล่องลอย เบาสบาย คติความเชื่อของการสร้างหลังคาลดหลั่นกันหลายชั้น สันนิษฐานว่าอาจเกี่ยวเนื่องกับระบบจักรวาลตามคติความเชื่อของไทย ที่กล่าวไว้ในหนังสือไตรภูมิ อันมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง และมีเขาสดุดบริรักษ์ตั้งรายรอบเขาพระสุเมรุ ๗ ชั้น ได้แก่ เขาขุคนธร เขาอิสินธร เขาการวิก เขาสุทิสสนะ เขาเนมินธร เขาวินตก และเขาอัสสกันณ ซึ่งหากสังเกตการแบ่งส่วนหลังคาของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง จะแบ่งออกเป็น ๗ ส่วนเช่นกัน

คันทวย ฝาปะกน ลูกฟักรองดินช้าง ประตู บันได หย่อง หน้าต่าง เสา

องค์ประกอบตัวเรือนชั้นนอก

หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง มีลักษณะตัวเรือนชั้นนอกแบบไทยภาคกลาง เป็นเรือนไม้ทั้งหลัง มีบันไดเชื่อมต่อจากภายนอกเข้าสู่ตัวเรือน ยาว ๕.๕๐ เมตร ตัวเรือนมีขนาด ๘.๒๓ X ๕.๕๐ เมตร เป็น “เรือนเครื่องสับ” หรือเรียกว่า “เรือนถาวร” หรือ “เรือนเครื่องประตู” ตัวเรือนจะทำการเข้าลิ้มแทนตะปู เพราะถือว่าเหล็กเป็นสนิม และจะขาดก่อนไม้สลักหรือลิ้ม เรือนประเภทนี้สร้างขึ้นเมื่อเจ้าของมีฐานะดีขึ้น หรือมีกิจการที่มั่นคงและครอบครัวขยายเพิ่มขึ้น

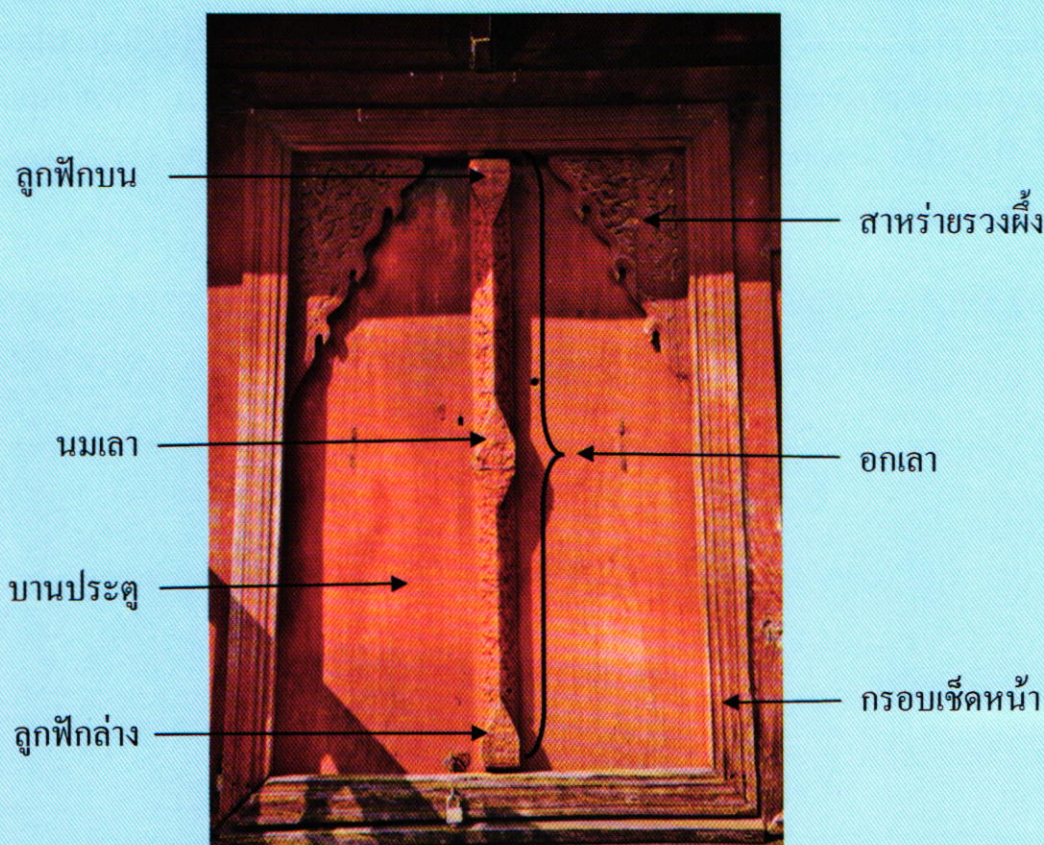
ศาสตราจารย์โชติ กัลยาณมิตร (๒๕๔๘ : ๔๓๑) ได้ให้ความหมายของเรือนเครื่องสับว่า เรือนไทยที่สร้างด้วยไม้จริง ตั้งแต่ตัวเรือนตลอดจนถึงโครงหลังคา ไม้ที่ใช้ในการปลูกสร้างตัวเรือนทั้งหมดได้จากการแปรรูป โดยวิธีใช้ฝั้ง (เครื่องมือถากไม้ คล้ายจอบ) หรือขวานถากสับ ท่อนไม้ให้ได้รูปไม้ตามที่ต้องการ โดยอาศัยวิธีการแปรรูปไม้นี้ เรือนไม้จริงจึงได้เรียกว่าเรือนเครื่องสับในภาษาช่าง

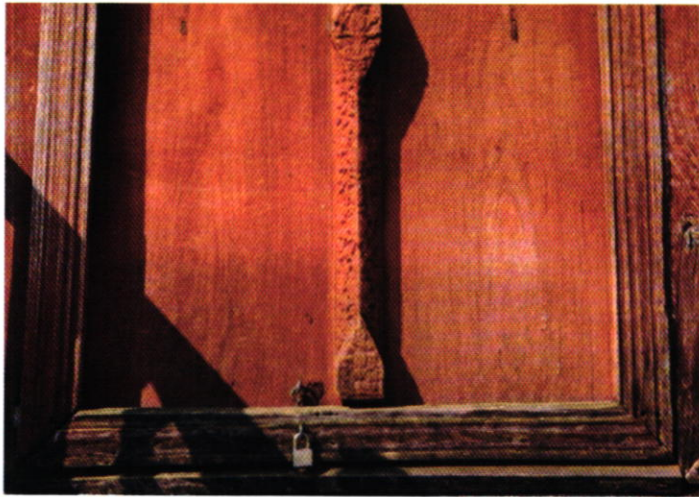
ประตู และหน้าต่าง อีสานเรียกว่า “ป่องเอี่ยม” มีลักษณะเป็นบานสอบ ประตูหน้าต่างเรือนไทยเดิมทำขึ้นจากไม้ทั้งแผ่น นิยมติดตั้งเป็นบานคู่เปิดเข้าภายในบ้าน โดยมีจุดหมุนเป็นเดือยฝังในไม้ประกับด้านบนและด้านล่าง เดินเส้นคิ้วรอบกรอบเซ็ดหน้าและด้านวงกบ การปิดประตูโดยการถันดาลจากภายใน มีลวดลายประดับที่สาหร่ายรวงผึ้ง และอกเลา ประตูเข้าหอไตรมีประตูเดียว อยู่ทางทิศตะวันออก ตามลักษณะภูมิอากาศที่ตั้งอยู่ในเขตร้อน จึงนิยมสร้างอาคารตามตะวัน ประตูหน้าต่างนั้นโดยทั่วไปแล้ว เปรียบเสมือนซุ้มของทวยเทพที่รักษาประตูหน้าต่าง ดังนั้นบานประตูหน้าต่าง จึงมักเขียนรูปทวารบาลเป็นรูปเทวดายืนแทน และมักถูกออกแบบเพื่อคุณประโยชน์ต่างๆ ดังนี้

๑. ประโยชน์ในการรับแสงสว่าง จากภายนอกเข้าสู่ภายในอาคาร
๒. ประโยชน์ในการรับสายลม เพื่อระบายความร้อนภายในอาคาร
๓. ประโยชน์ในการระบายความอับชื้นภายในอาคาร
๔. ประโยชน์ใช้เป็นช่องมองออกสู่ภายนอกและมองเข้าสู่ภายในอาคาร
๕. ประโยชน์เพื่อเป็นช่องทางในการเข้าออกภายในอาคาร (เฉพาะประตู)
๖. ประโยชน์ในการป้องกันภัยอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สินอันพึงมีจากภายนอก

องค์ประกอบประตู

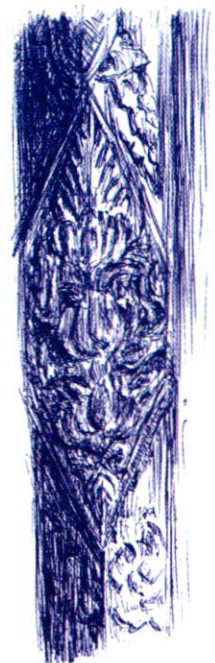

กรอบเช็ดหน้า คือ ตัวไม้ที่ทำเป็นโครงกรอบรูป ๔ เหลี่ยม กรอบประตูหรือหน้าต่างเรือนไทย มองเห็นได้จากด้านนอก นิยมทำลวดบัวอย่างคั่นๆ หรือเส้นริ้วขนานกันทั้ง ๔ ด้าน เพื่อแก้ปัญหาที่ว่างและทำให้เกิดมีมิติแสงเงาเมื่อต้องแสง เนื่องจากกรอบเช็ดหน้ามีรูปทรงลิ่มสอบเข้า จึงมีขนาดความกว้างด้านล่าง ๑.๓๒ เมตร ความกว้างด้านบน ๑.๒๘ เมตร สูง ๑.๘๕ เมตร เป็นตัวไม้ที่ปัจจุบันเรียกว่า วงกบประตู หรือ วงกบหน้าต่าง

อกเลา คือ องค์กรประกอบบนตัวบานที่ทำด้วยไม้ อกตอนกลางเป็นสันนูนรูปสามเหลี่ยม ประกอบติดเข้ากับริมขอบด้านในของบานใดบานหนึ่ง การอกเป็นสันเหลี่ยมก็เพื่อให้มีน้ำหนักเบาลง ทั้งง่ายต่อการจับและคงเพราะเหตุที่มีรูปลักษณะเป็นแท่งไม้เรียวยาว ทาบติดเป็นแนวตั้งตรงกลางนี้เอง จึงเรียกกันว่า “อกเลา” ขนาด ๐.๑๐ X ๑.๕๖ เมตร ทำขึ้นเพื่อใช้เป็นตัวปิดรอยต่อระหว่างบาน นอกจากจะกันความไม่สนิทของรอยปิดแล้ว ยังป้องกันการรั่วซึมของโครงไม้อีกด้วย ส่วนเชิงด้านล่าง ด้านบน และตรงกลาง นิยมอกแต่งผิวหน้าไม้ให้แบนเรียบเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน สำหรับแกะสลักลวดลายให้มีความสวยงาม โดยเรียกส่วนกลางนี้ว่า “นมเลา” และเรียกส่วนเชิงด้านบนและล่างว่า “ลูกฟักบน” และ “ลูกฟักล่าง”

อกเลาของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง มีการแกะสลักเป็นลวดลายดอกกาละกับสวยงามตลอดทั้งแผ่น ไม่ว่าจะเป็น ลูกฟักบน นมเลา และลูกฟักล่าง เป็นการจำหลักไม้ ปิดทอง ประดับกระจก จากสภาพปัจจุบันลวดลายลบเลือนไปมาก เพราะเป็นส่วนที่อยู่ด้านนอก จึงถูกการกัดเซาะทำลายจากแสงแดด ลมและสายฝนมาเป็นเวลานานกว่าร้อยปี

บานประตู่ เป็นบาน
ไม้คู่ทรงสอบเข้าเพื่อลือ
กับตัวอาคาร ความกว้างด้าน
บน ๐.๖๐ เมตร ความกว้างด้าน
ล่าง ๐.๖๘ เมตร สูง ๑.๗๕ เมตร มี
การปิดทองแบบขุดลาย เป็นการปิด
ทองลายฉลุ แล้วขุดลายเส้นลงบนพื้นที่ปิด
ทองคำเปลวแล้ว โดยใช้เหล็กแหลมกรีดเป็น
เส้น ซึ่งต้องใช้ความชำนาญของช่างเป็นอย่างมาก
เพื่อไม่ให้เกิดเส้นลึกลงเกินไปจนพื้นยางรักกะเทาะ
หรือกรีดเบาจนเกินไป ทำให้มองเห็นเส้นลายไม่ลือชัด
(สมเจตน์ วิมลเกษม, สราวุธ รูปิน. ๒๕๕๑ : ๕๗) เป็น
ลวดลายเครือเถาดอกไม้พรรณพฤกษา แต่ปัจจุบันหลงเหลือ
ลวดลายให้เห็นเฉพาะมุมด้านบน ที่สาหร่ายรวงผึ้งปิดบังป้องกัน
ลวดลายเอาไว้ หากสังเกตดูใกล้ๆ ก็ยังสามารถมองเห็นเส้นลายนูนใน
ส่วนที่ผุกร่อนของเนื้อไม้ เป็นลวดลายเครือเถาดอกไม้พรรณพฤกษาที่
เชื่อมต่อสัมพันธ์กับลวดลายส่วนบนที่เหลืออยู่ทั้งสองบาน จึงสามารถ
อนุมานได้ว่าบานประตู่เดิมทำด้วยพื้นรัก แล้วจึงปิดทองแบบขุดลาย ซึ่งเป็น
เทคนิคการปิดทองคล้ายกับศิลปะล้านนา ที่ช่างพื้นบ้านทางภาคเหนือยังมีการทำ
สืบทอดอยู่

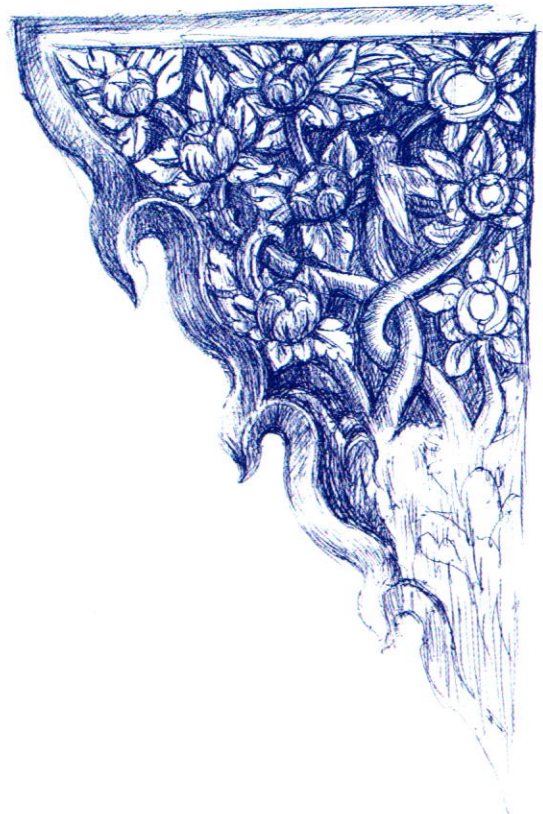
บานประตูเป็นลักษณะบานคู่เปิดเข้าด้านในตัวเรือน ส่วนวิธีการปิดโดยใช้ดาลสอด และ กบสอดด้านล่าง ซึ่งเป็นวิธีการปิดประตูแบบโบราณ

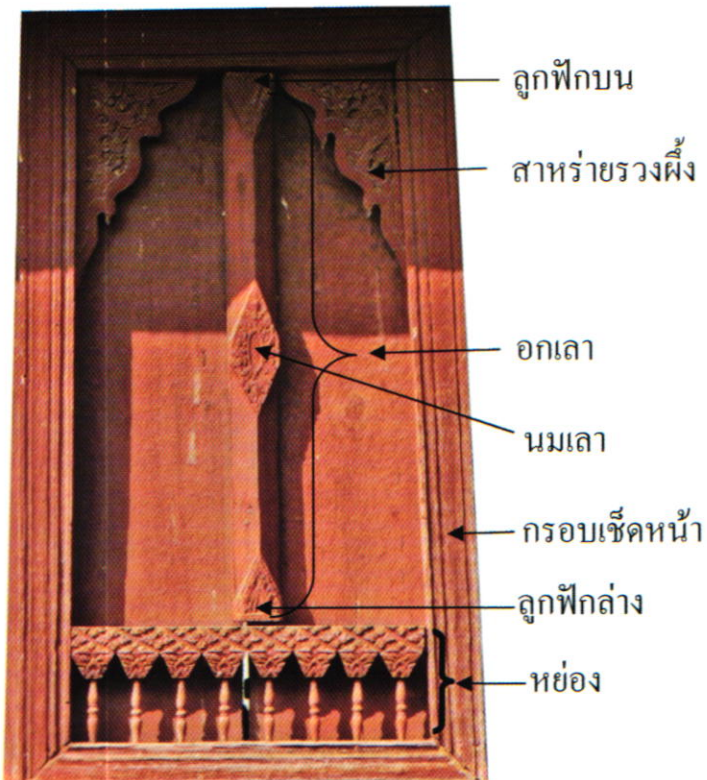
สาหร่ายรวงผึ้ง เป็นองค์ประกอบที่ประดับอยู่ด้านบนมุมซ้ายและขวาของประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก ขนาด ๐.๓๕ X ๐.๖๕ เมตร ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ที่มีสาหร่ายรวงผึ้งแทบทุกบานประตูและหน้าต่าง ยกเว้นหน้าต่างทรงจั่ว แกะสลักเป็นลวดลายพรรณพฤกษา เป็นต้นไม้ดอกออกสวยงาม มีภาพสัตว์ เช่น ผีเสื้อ และลิงประกอบ ซึ่งเป็นการจำหลักไม้ ปิดทอง ร่องกระจก

สาหร่ายรวงผึ้งด้านขวามือสังเกตเห็นร่องรอยการเชื่อมต่อของแผ่นไม้ ซึ่งลวดลายด้านขวามือที่ติดกับกรอบเจ็ดหน้าเป็นต้นไม้ที่ออกดอกกละกับ ส่วนรอยต่อด้านซ้ายมือออกดอกพุดตาน ถึงกิ่งก้านจะสอดคล้องสัมพันธ์กัน เมื่อเทียบกับสาหร่ายรวงผึ้งด้านซ้าย จะเห็นถึงความแตกต่าง จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นส่วนที่มีการบูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่ แทนส่วนที่ขาดหายไป

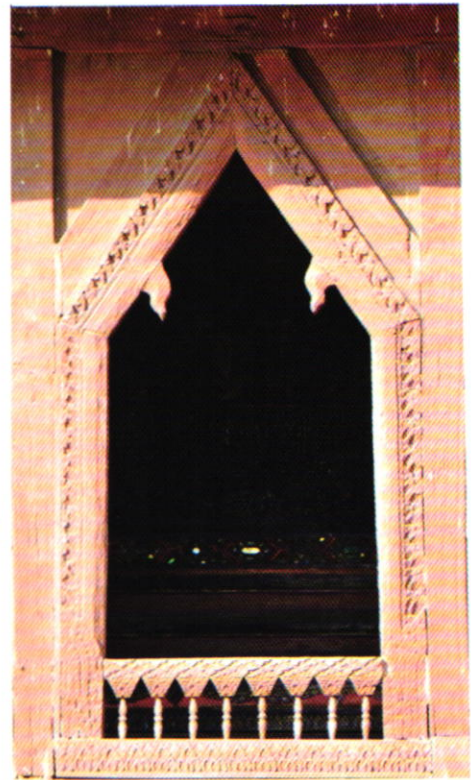
ลายสาหร่ายรวงผึ้งเป็นลักษณะลวดลายที่ใช้ประดับตามมุม หรือเรียกलयค้ำคว มีลักษณะของนาคสะดุ้ง ๓ ชั้น เป็นลายต้นไม้ดอกออกกละกับ ส่วนลายดอกพุดตานเป็นส่วนที่ทำซ่อมขึ้นใหม่ เป็นลักษณะการไหลเลื้อยพันเป็นรูปตัวเอส แล้วสลับส่งปลายใบโค้งขึ้นด้านบน และมีลูกขัด โดยให้กิ่งหนึ่งที่อยู่จากลำต้นสอดคล้องกับรูปตัวเอส แล้วโค้งขึ้นด้านบน ซึ่งแลดูมีเสน่ห์และงดงาม อ่อนหวาน ดูโลดแล่นอย่างมีชีวิตชีวา

องค์ประกอบหน้าต่าง

หน้าต่างทรงสี่เหลี่ยม

หน้าต่างทรงจั่ว

หน้าต่าง หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองมี ๒ แบบ คือ หน้าต่างทรงสี่เหลี่ยม ๑๐ บาน หน้าต่างทรงจั่ว ๔ บาน รวมทั้งสิ้น ๑๔ บาน โดยมีระเบียบวิธีการติดตั้งหน้าต่าง คือ หนึ่งช่วงเสาคือหน้าต่าง ๑ บาน หน้าต่างทรงสี่เหลี่ยมพื้นผ้า ขนาด ๐.๗๗ X ๑.๕๕ เมตร ส่วนหน้าต่างทรงจั่ว ขนาด ๐.๗๕ X ๑.๘๖ เมตร

เอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่สังเกตเห็นได้ในการจัดวางหน้าต่าง คือ หน้าต่างทรงจั่วที่อยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ ทิศละ ๒ บานนั้น จะติดตั้งให้อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าหน้าต่างทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า สันนิษฐานว่า เพื่อเป็นการให้แสงสว่างเข้าสู่ตัวเรือนชั้นในได้มากขึ้น เนื่องจากเป็นด้านที่แสงอาทิตย์ไม่ส่องกระทบโดยตรง ข้อสันนิษฐานอีกประการคือ เป็นช่องหน้าต่างที่สามารถมองเข้าไปเห็นตัวเรือนชั้นในที่เป็นผนังปิดทึบทอลายฉลุที่สวยงาม

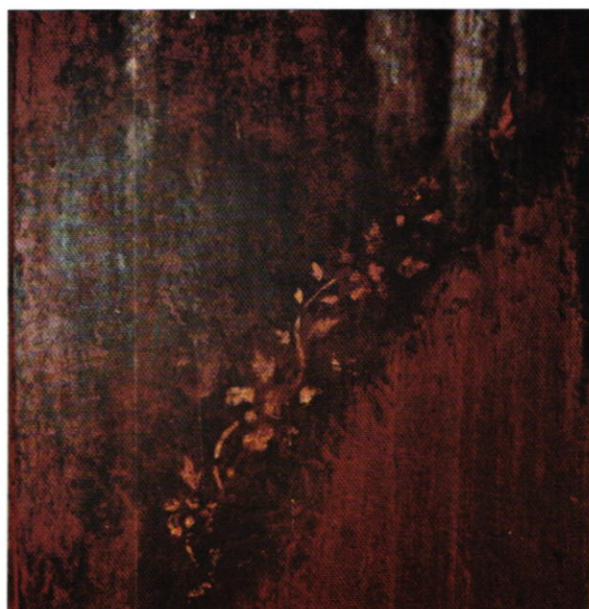

อีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของหน้าต่างเรือนไทย คือ การเจาะช่องหน้าต่างต่ำใกล้พื้น เพื่อประโยชน์ใช้สอยของคนสมัยก่อนที่นั่งกับพื้น ไม่ใช่นั่งบนเก้าอี้เหมือนปัจจุบัน

กรอบเช็ดหน้าของหน้าต่างทรงสี่เหลี่ยม คือ ตัวไม้ ๔ ท่อนนำมาต่อรัดขอบบานหน้าต่าง เป็นกรอบสี่เหลี่ยมตามขนาดของหน้าต่าง ปัจจุบัน เรียกว่า “วงกบหน้าต่าง” นิยมทำลวดบัวอย่างตื้นๆ หรือเส้นริ้ว ๔ เส้น ขนานกันทั้ง ๔ ด้าน เพื่อแก้ปัญหาที่ว่างให้มีเรื่องราวเพิ่มขึ้น ส่วนกรอบเช็ดหน้าของหน้าต่างทรงจั่วด้านล่างสุด แกะสลักลายกระจังพื้นปลาแบบนูนต่ำ ที่โคนทั้ง ๒ ด้าน หุ้มด้วยลายกาบพรหมसर และกรอบเช็ดหน้าทั้ง ๒ ข้าง แกะสลักเป็นลายแข่งสิงห์หรือหอยจับหลัก ชนิดลายกระหนกสามตัวตลอดแนวขึ้นไปจนถึงยอดจั่ว ช่วงตรงกลางของส่วนที่เป็นจั่วสามเหลี่ยมจะมีลักษณะคล้ายวงไอยราทั้ง ๒ ข้าง เหมือนกับจั่วหน้าบ้านทั่วไป

กรอบเซ็ดหน้า สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “... คือ กรอบประตูหน้าต่างเรือนคึก ที่ใช้ค่านั้น แต่ก่อนเขาจะผูกผ้าขาวทำผืนผ้าเซ็ดหน้า ทำขวัญเมื่อยกตั้งขึ้น เป็นสิ่งเดียวกันกับที่เรียกว่า กบ วงกบ ช้องกบและบานกบ...” (สมคิด จิระทัศนกุล. ๒๕๔๖ : ๔๖)

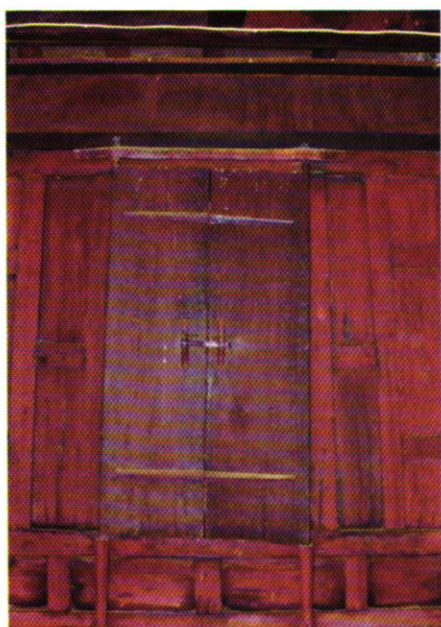
บานหน้าต่าง ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ทำด้วยไม้ทั้งแผ่น ขนาดความกว้างด้านบน ๐.๔๐ เมตร ความกว้างด้านล่าง ๐.๔๒ เมตร สูง ๑.๔๕ เมตร มีลักษณะการทำแบบหน้าต่างโบราณมีอกเลา ในลักษณะการผลักเข้าด้านในตัวเรือน และมีการปิดหน้าต่างโดยการลั่นดาลจากภายใน ที่ลูกฟักบน นมเลา และลูกฟักล่าง แกะสลักเป็นลวดลายดอกไม้ บานหน้าต่างปัจจุบันชำรุดผุกร่อนไปตามกาลเวลา แต่ยังเหลือร่องรอยลวดลายปิดทองลายฉลุพรรณพฤกษาให้เห็นที่มุมด้านบนของหน้าต่างบางเล็กน้อย เพราะเป็นส่วนที่สาหร่ายรวงผึ้งปิดบังป้องกันไว้ ไม่ถูกทำลายเช่นเดียวกับลวดลายที่บ้านประดู่ด้านหน้า เป็นการปิดทองลายฉลุ ที่เป็นเทคนิคหลักในการปิดทองลวดลายต่างๆ ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

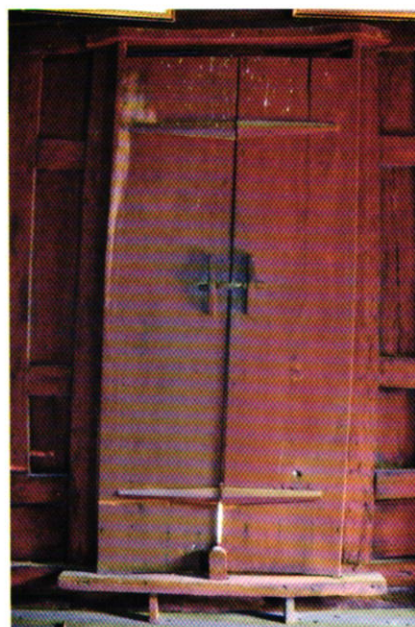
จึงสันนิษฐานได้ว่าบานหน้าต่างเดิมมีลักษณะพื้นสีดำของรัก แล้วจึงปิดทองลายฉลุ ด้วยการผูกลายพรรณพฤกษา และยังสังเกตเห็นปลายส่วนของประภาณฉลและยอดชฎาที่เป็นเครื่องประดับส่วนยอดของเทวคา จึงสันนิษฐานตามหลักฐานที่มีอยู่ว่า บานหน้าต่างตัวเรือนชั้นในเป็นภาพเทวคาประทับยืนบนสัตว์พาหนะ ลวดลายบานหน้าต่างตัวเรือนด้านนอกก็น่าจะมีลายที่ล้อกับบานหน้าต่างตัวเรือนชั้นใน ส่วนลวดลายที่บานหน้าต่างนิยมปล่อยพื้นว่าง ในส่วนที่สาหร่ายรวงผึ้งปิดบังไว้ เพราะเป็นส่วนที่เมื่อปิดหน้าต่าง จะมองไม่เห็นส่วนนี้ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะปิดทองในส่วนนี้ ทำให้สิ้นเปลืองเวลา และทรัพยากรโดยไม่เกิดประโยชน์

ลักษณะการปิดหน้าต่างเป็นการเปิดเข้าด้านในของตัวเรือน และใช้ลั่นดาลปิดจากภายใน เป็นการปิดหน้าต่างแบบเรือนโบราณสมัยก่อน ดาลประกอบด้วยโครงสร้าง ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็น ดาลสอด หรือ ชัด และส่วนที่เป็นป้าหรือเต้ารับ โดยจะติดตั้งป้ารับอยู่กับบานข้างละตัว ส่วนบานหน้าต่างที่เป็นทรงจั่วจะใช้วิธีปิดเพิ่มอีกอย่างหนึ่ง นอกจากลั่นดาลแล้ว ยังใช้กบขัดบานอยู่ด้านล่างของหน้าต่างอีกด้วย เพราะบานหน้าต่างทรงจั่วตั้งอยู่ติดกับพื้นเรือน กบเป็นไม้ขนาดประมาณ ๑ X ๔ นิ้ว สอดหรือใส่ลงในรูที่เจาะบนธรณีสถิง บริเวณกึ่งกลางด้านในของหน้าต่าง ระหว่างแนวปิดทั้ง ๒ บาน เพื่อกันไม่ให้บานเปิดออก

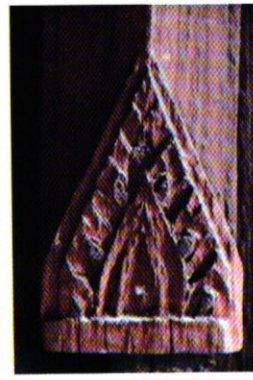
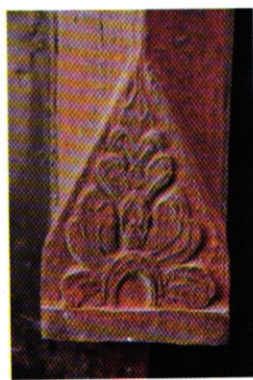
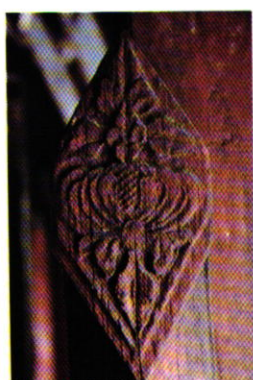

การปิดบานหน้าต่างทรงสี่เหลี่ยม

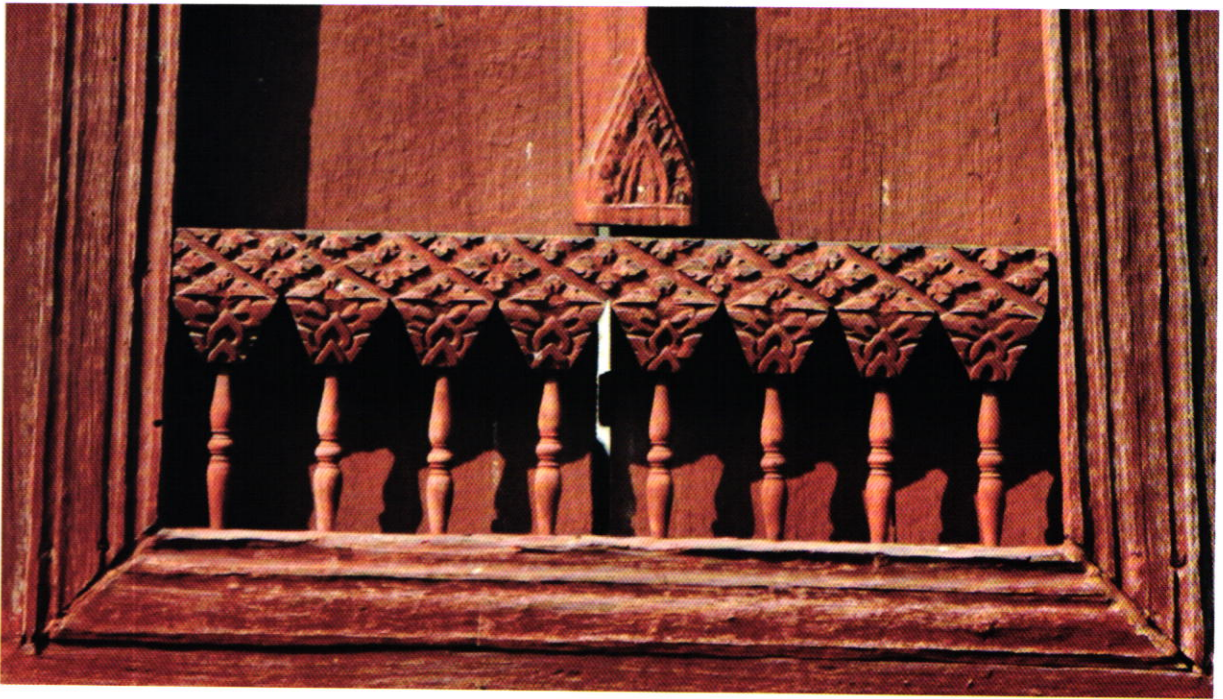

การปิดบานหน้าต่างทรงจั่ว

อกเลา บานหน้าต่างตัวเรือนชั้นนอก มีการแกะสลักลวดลายที่ลูกฟักบน นมเลา และลูกฟักล่างประมาณ ๒ แบบ ได้แก่ ลายดอกไม้ และส่วนที่เป็นลายลูกฟัก อกเลาของบานหน้าต่างมีการทำขึ้นใหม่หลายบาน เพื่อทดแทนส่วนที่ชำรุดเสียหาย ทำให้ตัวอาคารมีความสมบูรณ์

หย่อง เป็นองค์ประกอบอาคารและองค์ประกอบตกแต่งของหน้าต่างโดยเฉพาะ เหตุที่ต้องมีหย่อง เนื่องจากเรือนพักอาศัยประเภทเครื่องสับโดยทั่วไป ที่ใช้การประกอบฝาเรือนแบบระบบ “เครื่องปะกน” ทำให้สัดส่วนร่องตื้นข้างบริเวณส่วนล่างของฝาอยู่ในระดับต่ำเกินไป อาจเกิดการพลัดตกลงมาได้ ดังนั้นการมีหย่องก็เพื่อช่วยเพิ่มความสูงของช่องหน้าต่างนั่นเอง หย่องมิได้ทำขึ้นเสมือนราวกันตกอย่างเดียว แต่ช่างไทยยังนิยมแกะสลักลวดลาย เพื่อตกแต่งช่องหน้าต่างให้มีคุณค่ามากขึ้น ส่วนหย่องที่ผนังเรือนชั้นนอกหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองมีขนาด ๓๐ X ๕๖ เซนติเมตร กลึงเป็นลูกกรงขนาดย่อมประดับเรียงเป็นแนว เรียก ลูกมะหวด ซึ่งลูกกรงด้านล่างเจาะฝังลงไปในรอบเช็ดหน้า ส่วนด้านบนยึดติดกับแผงไม้ที่แกะสลักเป็นลายดอกซีกดอกซ้อน เป็นลายหน้ากระดานประเภทหนึ่ง ที่มีลายดอกสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเรียงแถว และมีลายครึ่งดอกสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนสลับอยู่ตอนบนและตอนล่างของแถว หย่องจึงทำให้หน้าต่างดูโปร่งสามารถมองลอดผ่านออกมาภายนอกได้

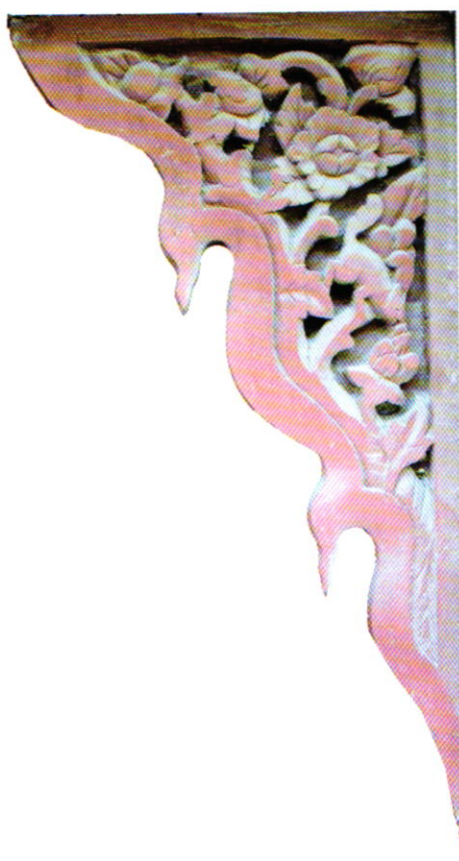
หย่องยังมีประโยชน์อื่นๆ อีก เช่น ป้องกันมิให้โจรปีนขึ้นเรือนได้ง่าย เป็นที่บังสายตา เพื่อความเป็นส่วนตัว และเพื่อป้องกันฝนสาด

สิ่งที่ใช้สังเกตอีกอย่างหนึ่งว่าบ้านใดเป็นบ้านเจ้านาย หรือผู้มีฐานะสูง คือ บริเวณ “หย่องหน้าต่าง” ของกรอบเช็ดหน้า ถ้าเป็นเรือนธรรมดาอาจเป็นกระดานแผ่นเรียบๆ ถ้ามีฐานะสูงขึ้นมากก็เป็นลูกฟักกระดานคูน หรือลูกมะหวด จนสูงที่สุดก็จะแกะสลักเป็นลวดลายต่างๆ เช่น ลายก้านแย่ง ลายพฤษชาติ

สาหร่ายรวงผึ้ง ที่บานหน้าต่างตัวเรือนชั้นนอก เป็นการแกะสลักแบบนูนต่ำเป็นภาพ ต้นไม้ดอกช่อดอกกละกับที่สวยงาม คล้ายกับสาหร่ายรวงผึ้งที่ประตูด้านหน้า และสาหร่ายรวงผึ้ง ประตูตัวเรือนชั้นใน สาหร่ายรวงผึ้งส่วนนี้ผู้ฟังไปตามกาลเวลาจำนวนมาก สันนิษฐานว่ามีการ ซ่อมแซมขึ้นใหม่ในหลายส่วน ซึ่งสามารถสังเกตได้ว่าส่วนใดทำเสริมขึ้นใหม่ ส่วนใดเป็นของเก่า หากเป็นของเดิมลวดลายแกะสลักเป็นต้นไม้ดอกช่อกละกับ และเนื้อไม้จะเห็นริ้วรอยของไม้ เก่า ส่วนที่ทำเสริมเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในส่วนที่ผู้ฟังสูญหายไป จะแกะสลักลายดอกพุดตานมีร่องพื้น ลายลึกกว่าของเดิม และมีลักษณะไม้ใหม่ เพื่อให้องค์ประกอบโดยรวมของหอไตรครบถ้วน สมบูรณ์

ภาพเปรียบเทียบสาหร่ายรวงผึ้งเก่าและสาหร่ายรวงผึ้งใหม่หน้าต่างภายนอก

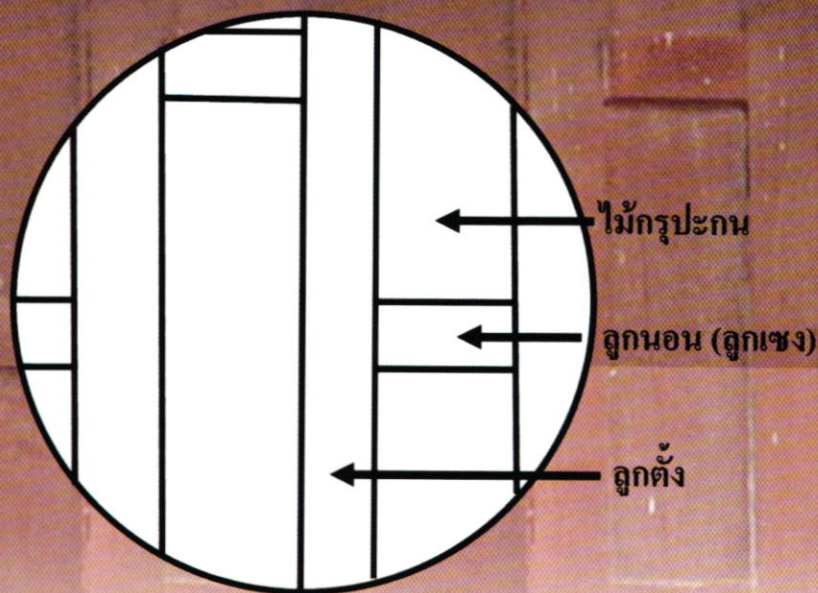
สาหร่ายรวงผึ้งที่ทำซ่อมขึ้นใหม่

สาหร่ายรวงผึ้งของเดิม

จากภาพจะสังเกตเห็นได้ชัดเจนถึงความแตกต่างสาหร่ายรวงผึ้งของเดิม และส่วนที่ทำขึ้นใหม่ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของลวดลาย ความลึก ความตื้น รวมไปถึงร่องรอยของไม้เก่าและไม้ใหม่ มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ซึ่งผู้ชมสามารถจำแนกแยกแยะได้ไม่ยากนัก

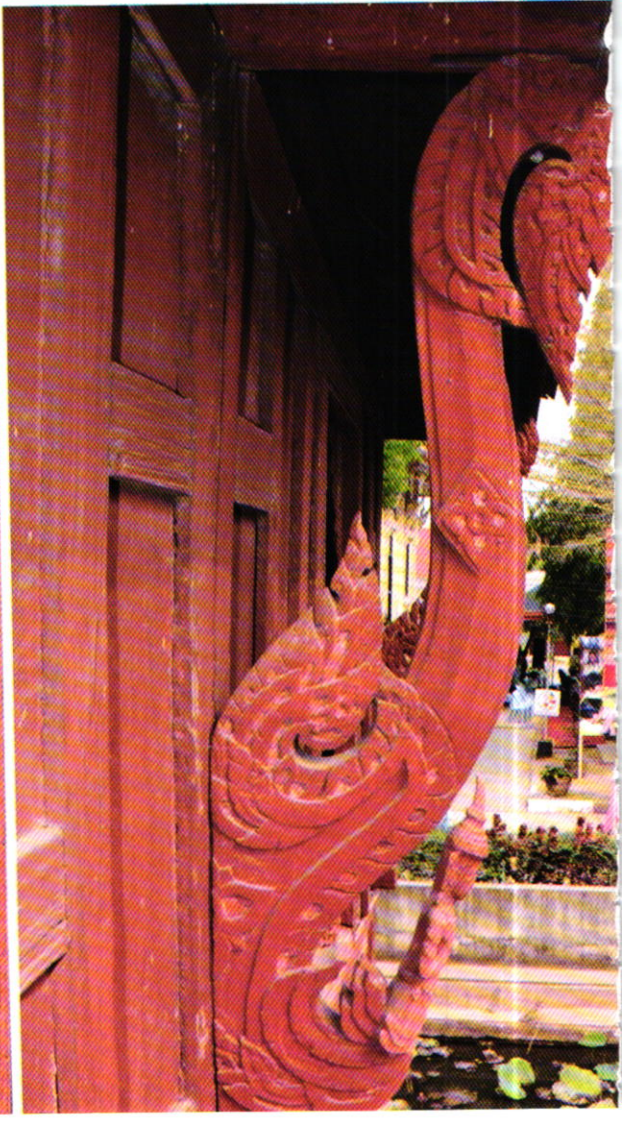

ผ้าหนังตัวเรือนชั้นนอก

ผ้าตัวเรือนชั้นนอกของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง เป็นผ้าหนังแบบเรือนไทยภาคกลางเรียกว่า “ผ้าปะกน” บางท้องถิ่นเรียกว่า “ผ้าสะกน” เป็นการนำแผ่นไม้กระดานมาเรียงชิดกันในแนวตั้ง เรียกว่า “ไม้กระดาน” คือ ไม้ที่อยู่ระหว่างลูกตั้งกับลูกนอน และปิดรอยตะเข็บระหว่างแผ่นไม้ ด้วยไม้แผ่นขนาดเล็ก (ลูกตั้ง) และมีการตีไม้ขวางระหว่างแผ่นไม้กระดานเป็นช่องตารางสับหว่างกันเป็นลูกนอน (ลูกเซง) เพื่อให้เกิดการยึดติดกันเป็นผืนใหญ่ ผ้าปะกนหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง แบ่งเป็นช่องขนาด ๒๖ X ๖๘ เซนติเมตร

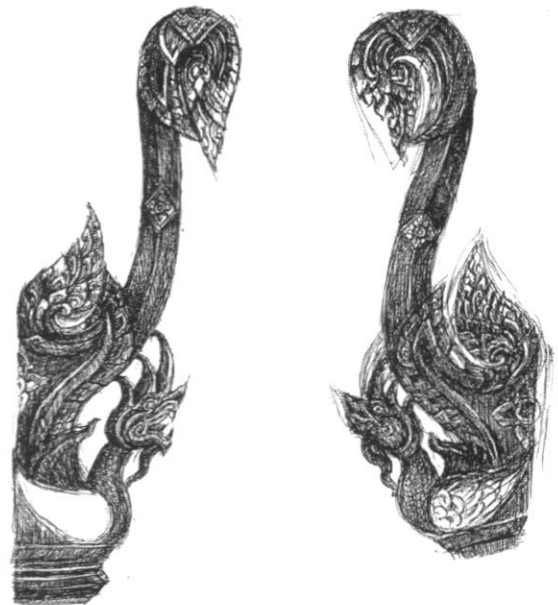
เรือนเครื่องสับสามารถบอก “ฐานานุศักดิ์” ในตัวของมันเองทุกหลัง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะ ความเป็นอยู่ของผู้พักอาศัย เช่น ในระยะแรกยังมีฐานะไม่คึกคัก ก็อาจใช้ “ฝากระดานตีเรียบ” ฝีมือช่างไม่สูงนัก แต่เมื่อมีฐานะดีขึ้นอาจเปลี่ยนเป็น “ผ้าปะกน” ซึ่งมีลูกตั้งและลูกเซงประกอบกัน ขึ้นมาเพื่อความงาม ต่อมาอาจทำให้ผ้ามีความหนา คงทนถาวรมากขึ้น โดยทำเป็น “ผ้าลูกฟักกระดานคูน”

ลูกฟัก คือ ลายที่ใช้ตามพื้นที่ราบ หรือลายหน้ากระดาน ในรูปทรงสี่เหลี่ยมพื้นผ้าที่มุมทั้งสี่มุมโค้งมน เจียนริมทั้งสี่ให้ลาดลง กลางแผ่นเป็นหน้ากระดานราบ เมื่อกรุเข้าเป็นผาคลุมคัล้ายหลังเต่า เรียกว่า “ปะกนลูกฟักกระดานคูน” หรือ “ลูกฟักพนักรัณธรณู”

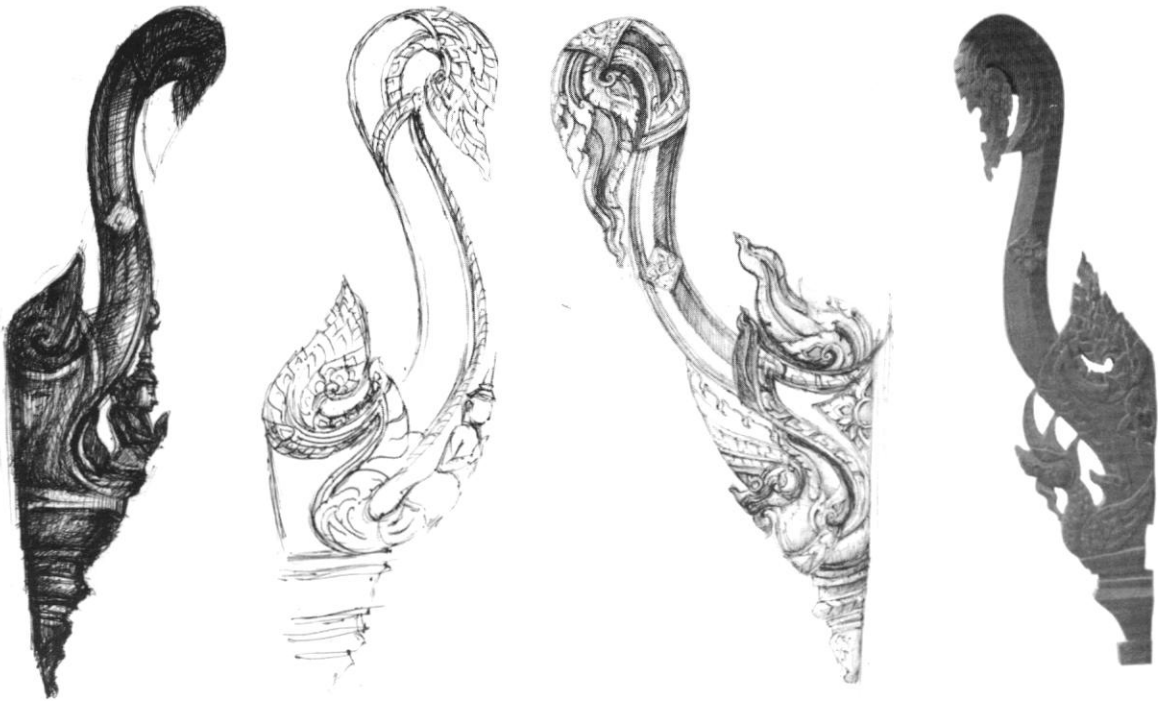

คันทวย หรือ ทวย หรือ แขนนาง คือ ไม้ค้ำยันติดกับผนังอาคารด้านข้างรับ ชายคาปีกนก เพื่อไม่ให้เสาอ่อนตัว ที่เป็น ชายคาสำหรับกันฝนสาดเข้าไปยังหน้าต่าง คันทวยหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง มีขนาด ๐.๔๘ X ๑.๖๐ เมตร มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๕ ตัว ที่เป็นลักษณะเฉพาะของหอไตรแห่งนี้ คือ คันทวยคู่ด้านหน้าประตูทางเข้า แกะสลักเป็นรูปเทพนม ซึ่งคล้ายกับคันทวยของหอพระพุทธรบาท ที่มีประวัติการสร้างก่อนหอไตร นอกจากนั้นเป็นคันทวย รูปนาคอีก ๑๗ ตัว เป็นนาคลักษณะอ้าปาก ๔ ตัว และนาคปากกบ ๑๓ ตัว

คันทวยมีลักษณะแบบรัตนโกสินทร์ประยุกต์กับแบบอีสาน ซึ่งแบบรัตนโกสินทร์แท้จะมีรูปตัวเอสเป็นแกนกลาง จัควางเฉียงจากตัวอาคารไปที่ชายคาประมาณ ๔๕ องศา เป็นรูปพญานาคปลายหางนอนเป็นกระหนกตัวหงา ส่วนแบบอีสานประยุกต์ ได้แก่ ส่วนโคนที่เป็นรูปหัวนาคอีสานที่มีปีก และริมฝีปากโค้งโคลน ไม่มีไรปากแบบรัตนโกสินทร์ ส่วนมุมปากเป็นรูปคล้ายอุณาโลม และส่วนหางนอนจะนอนแหลมตั้งชันกัน ๓ ชั้น

ด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับคันทวยรูปพญานาค นาคในลักษณะของเทววิทยาในพุทธศาสนา ถือว่ามีลักษณะบางประการที่เป็นเทพ ซึ่งถือว่าเป็นเทพชั้นต่ำ นาคจึงเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึง ผู้ดูแลปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา ตามคติของท้าวมหาชมพูบดีสูตร จึงนำนาคมาเกี่ยวไว้ตาม ชายคา หรือสองข้างบันไดเป็นการดูแลทางเข้าออก และนาคยังเป็นเสมือนสะพานเชื่อมระหว่าง โลกมนุษย์และสวรรค์ โดยยึดถือเอาส่วนหัวเป็นเบื้องล่างตรงบันไดทางขึ้นโบสถ์เปรียบเสมือน โลกมนุษย์ ส่วนลำตัวและหางนาคจะทอดยาวสู่เบื้องบน คือ สวรรค์

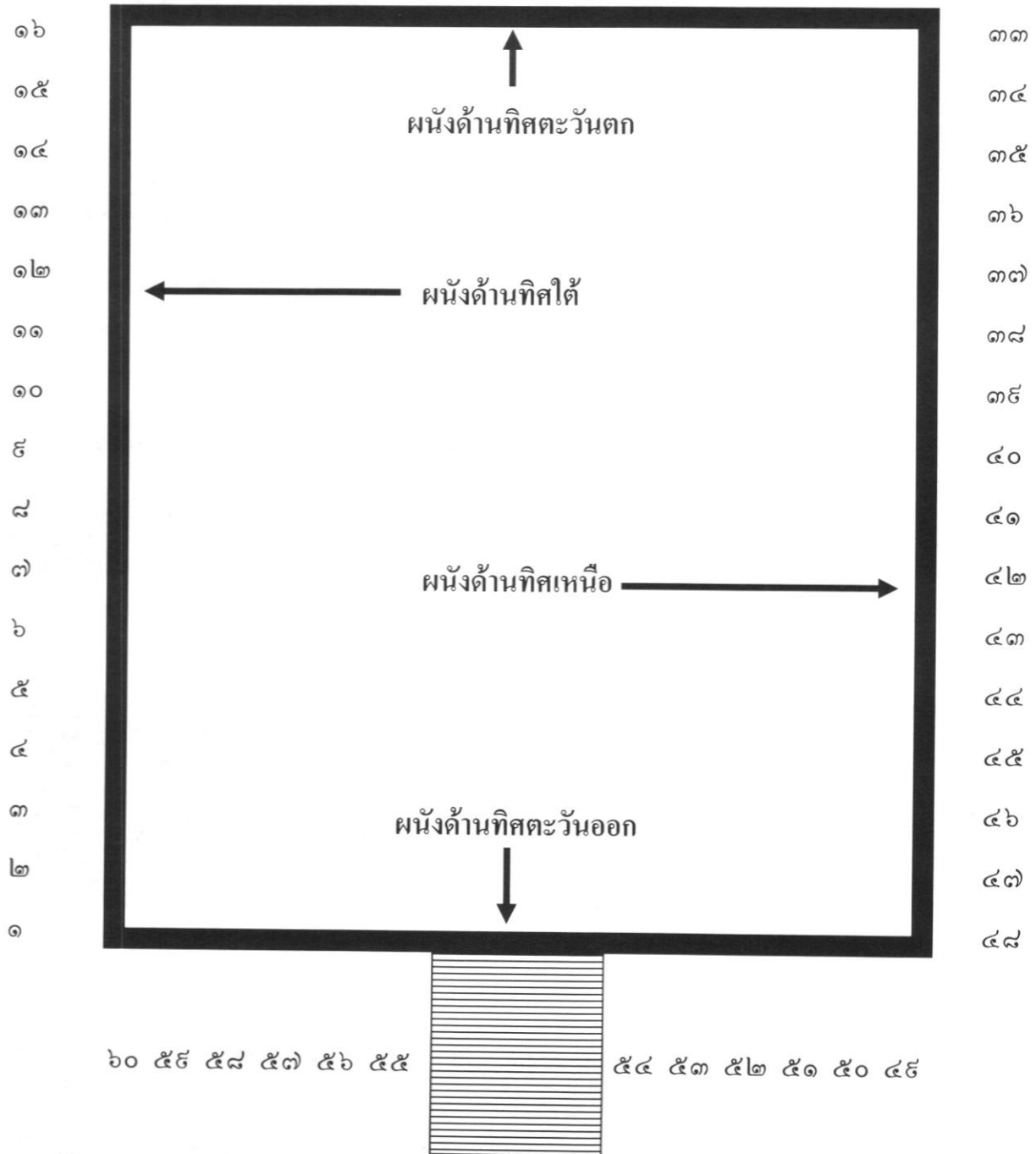
เปรียบเทียบคันทวยเทพนมศิลป์รัตนโกสินทร์กับ
คันทวยเทพนมหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

เปรียบเทียบคันทวยนาคศิลป์รัตนโกสินทร์กับ
คันทวยนาคหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

จากการเปรียบเทียบคันทวยของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง กับคันทวยแบบรัตนโกสินทร์มี ลักษณะใกล้เคียงกันโดยรูปทรงในภาพรวม จะแตกต่างกันในรายละเอียดเล็กน้อย ที่เห็นได้เด่นชัด คือ ส่วนหัวนาคของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเป็นแบบนาคอีสานมีปีก ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ส่วนของรัตนโกสินทร์เป็นนาคลำตัวคล้ายงู โดยภาพรวมเป็นรูปทรงของกระจังปฏิกุฎาม บางแบบมีหงอนเป็นกระหนก ซึ่งแตกต่างจากคันทวยหัวนาคหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองที่มีหงอนเป็น เส้นโค้ง ๓ เส้นลดหลั่นกัน และมีปีกซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของนาคอีสาน ส่วนคันทวยที่เป็นรูป เทพนมของทั้ง ๒ แบบ มีลักษณะคล้ายกันมาก จะต่างกันเฉพาะสัดส่วนเทพนมของรัตนโกสินทร์ จะได้ว่ารูปกว่า เพราะคันทวยหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเป็นฝีมือของช่างพื้นบ้าน

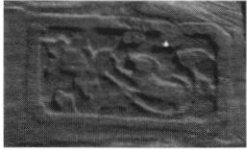
แผนผังการจัดวางภาพแกะสลักลูกฟักร่องดินช้าง รอบหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒

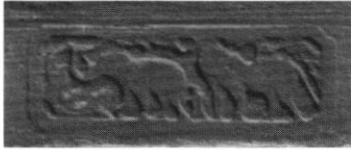

ลูกฟักร่องดินช้างด้านทิศใต้ ๑๖ ช่อง (๑-๑๖) ทิศตะวันตก ๑๖ ช่อง (๑๗-๓๒)
 ทิศเหนือ ๑๖ ช่อง (๓๓-๔๘) และทิศตะวันออก ๑๖ ช่อง (๔๙-๖๐) รวมทั้งสิ้น ๖๐ ช่อง

ลูกฟักรองตีนช้างผนังด้านทิศใต้

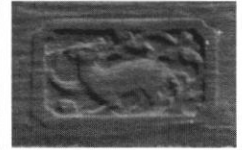
๑

๒

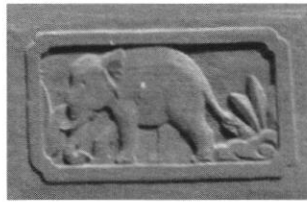
๓

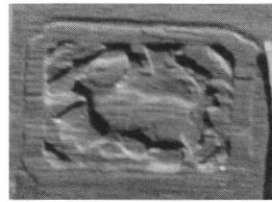
๔

๕

๖

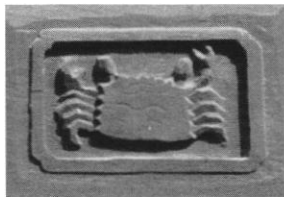
๗

๘

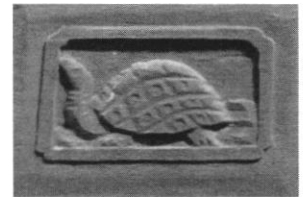
๙

๑๐

๑๑

๑๒

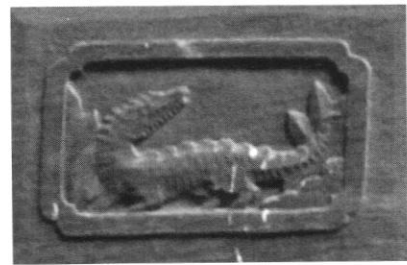
๑๓

๑๔

๑๕

๑๖

ลูกฟักรองตีนช้างผนังด้านทิศตะวันตก

๑๓

๑๔

๑๕

๒๐

๒๑

๒๒

๒๓

๒๔

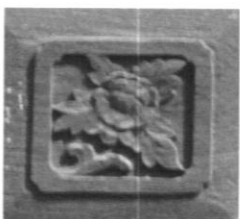
๒๕

๒๖

๒๗

๒๘

๒๙

๓๐

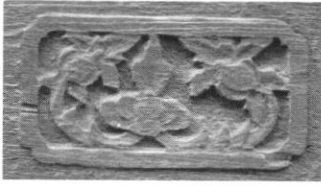

๓๑

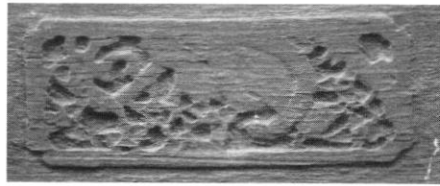

๓๒

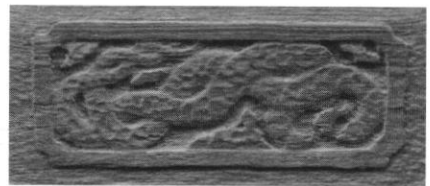
ลูกฟักรองตีนช้างผนังด้านทิศเหนือ

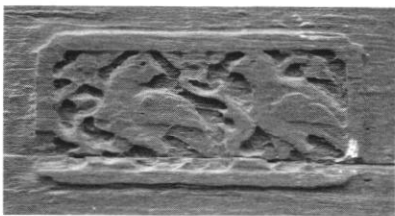
๓๓

๓๔

๓๕

๓๖

๓๗

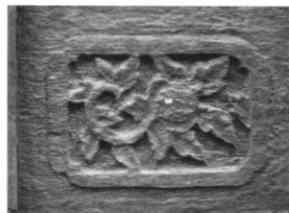
๓๘

๓๙

๔๐

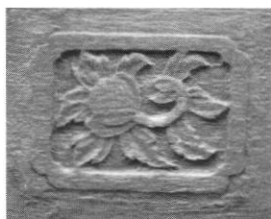
๔๑

๔๒

๔๓

๔๔

๔๕

๔๖

๔๗

๔๘

ลูกฟักรองตีนช้างผนังด้านทิศตะวันออก

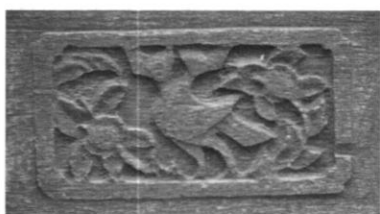
๔๙

๕๐

๕๑

๕๒

๕๓

๕๔

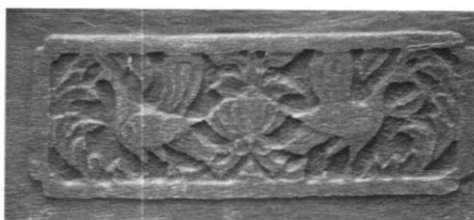
๕๕

๕๖

๕๗

๕๘

๕๙

๖๐

ลูกฟักกรองดินช้าง คือ ส่วนล่างของแผงฝากระหว่างผนังถึงกรอบเช็ดหน้า (ใต้หน้าต่าง) เป็นช่องลูกฟักสี่เหลี่ยมกล้ายคอสอง เรียงต่อเนื่องกันรอบตัวอาคารหอไตร มีจำนวน ๖๐ ช่อง มี ๓ ขนาดโดยประมาณ ขนาดใหญ่ ๒๔ x ๔๘ เซนติเมตร ขนาดกลาง ๒๕ x ๓๕ เซนติเมตร และขนาดเล็ก ๒๕ x ๓๓ เซนติเมตร แต่ละช่องมีการแกะสลักลายนูนต่ำ (Bas relief) เป็นภาพเรื่องราวต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาพื้นที่ว่างของลูกฟักให้มีความน่าสนใจเพิ่มมากขึ้น และยังเป็นการประดับตกแต่งอาคารให้สวยงาม ที่สำคัญยังเป็นการบรรยายธรรมด้วยภาพ ที่เป็นคติธรรมสอนใจให้สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันได้อย่างมีความสุข จึงเป็นการสร้างสรรค์งานศิลปะ เพื่อรับใช้ศาสนาตามความเชื่อคนยุคก่อน สร้างโดยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๑. นิทานชาดก บริเวณลูกฟักกรองดินช้าง รอบหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองมีทั้งหมด ๖๐ ช่อง เรื่องราวโดยรวมเป็นนิทานชาดก เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพสัตว์แกะสลักที่ลูกฟักกรองดินช้าง ล้วนเป็นสัตว์สัญลักษณ์ในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น อาทิ เสวยชาติเป็น นาค ๒ ชาติ ราชนีห์ ๔ ชาติ นกกา ๒ ชาติ กิณนร ๑ ชาติ ช้างดำ ๓ ชาติ โค ๕ ชาติ กระบือ ๑ ชาติ สุนัขจิ้งจอก ๑ ชาติ กวางทอง ๑ ชาติ ไก่ ๒ ชาติ กระต่าย ๑ ชาติ พญาหนูเผือก ๒ ชาติ และพญาสุกร ๑ ชาติ ฯลฯ

หอไตรเป็นที่เก็บพระไตรปิฎก ซึ่งพระไตรปิฎก แปลว่า คัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์และเรื่องราว ขั้นตอนของพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็นพระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และพระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ส่วนในพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒๗ ภาค ๑ เป็นคาถาแสดงคติธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ รวม ๕๒๕ เรื่อง และเล่มที่ ๒๘ เป็นชาดกภาค ๒ อีก ๒๒ เรื่อง รวมทั้งสิ้น ๕๔๗ เรื่อง แต่คนไทยมักพูดติดปากแก่เลขหลักร้อยว่า พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ เรื่องราวที่ช่างนำมาแกะสลักที่ลูกฟักกรองดินช้าง จึงเป็นเรื่องชาดกบางตอนในพระไตรปิฎก เพื่อใช้เป็นหลักธรรมในการดำรงชีวิตรวมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

ชาดกที่ถูกฟักรองดินข้างหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองมีส่วนคล้ายคลึงกับนิทานลาว “เรื่องนางตันไค” ซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านที่ชาวลาวเล่าสืบทอดกันมา และมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในสมุดลานที่พบตามวัดต่างๆ ในประเทศลาว ได้รับการแปลและเรียบเรียงจากต้นฉบับของเวียงจันทน์ที่เขียนด้วยอักษรธรรมบนใบลาน ที่มีเค้าโครงเดิมมาจากปัญจตันตระวรรณคดีของอินเดีย ฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤต ดังตัวอย่างเรื่องราวที่คล้ายกับนิทานชาดก เช่น กัจฉปชาดก “เต่าตายเพราะปาก” คล้ายกับ “หงส์พาเต่าบิน” จากนั้นทปกรณ เรื่อง วัวเป็นมิตรกับราชสีห์ พกชาดก “นกกระยางเจ้าเล่ห์” คล้ายกับ “นกยางลงกินปลา” จากนั้นทปกรณ เรื่อง วัวเป็นมิตรกับราชสีห์ และสัตตคัมภชาดก “นกแขกเต้าสองพี่น้อง” คล้ายกับ “นกแขกเต้า ๒ ตัว” จากนั้นทปกรณ เรื่อง วัวเป็นมิตรกับราชสีห์

นิทานนางตันไคเป็นลักษณะของการเล่านิทานซ้อนนิทาน สอดแทรกอุทาหรณ์ที่สอนหลักการดำเนินชีวิต และหลักการปกครอง ที่กล่าวถึงพระราชผู้ทรงสั่งให้อำมาตย์หานางมาถวายคืนละคน ครั้นรุ่งเช้าก็ให้ประหารนางเสีย ฑิดาอำมาตย์จึงอาสาเข้าไปเล่านิทานถวาย ลักษณะของนิทานซ้อนนิทาน ทำให้เรื่องไม่จบในคืนเดียว พระราชาจึงขอให้นางเล่าต่อ เมื่อครบ ๑ ปี พระองค์ก็เปลี่ยนพระทัยไม่สังหารนาง แต่อภิเษกเป็นมเหสี นิทานนางตันไคมีนิทานหลัก ๔ เรื่อง ได้แก่

เรื่องที่ ๑ นันทปกรณ เรื่อง วัวเป็นมิตรกับราชสีห์ มีนิทานซ้อนอยู่ ๒๐ เรื่อง

เรื่องที่ ๒ สกุนาปกรณ เรื่อง นกเลื้อกนาย มีนิทานซ้อนอยู่ ๑๕ เรื่อง

เรื่องที่ ๓ ปีสางปกรณ เรื่อง ปีสางเลื้อกนาย มีนิทานซ้อนอยู่ ๑๘ เรื่อง

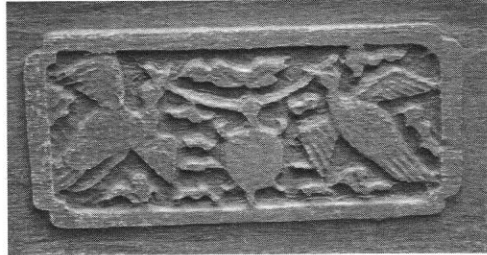
เรื่องที่ ๔ มัชฌกปกรณ เรื่อง กบหลงกล มีนิทานซ้อนอยู่ ๑๕ เรื่อง

ดร.บรองก์ หมอชาวฝรั่งเศส ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในประเทศลาว กล่าวว่า เคยได้ยินหมอลำชาวอุบลราชธานีขับเรื่องนิทานนางตันไคให้ฟังบางตอน เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๔๘ (กุสุมา รักขมณี, วรรณิการ์ วัฒนเกษม, จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, ๒๕๒๘ : บทนำ ๘) จึงเป็นข้อสันนิษฐานอย่างหนึ่งว่า ภาพแกะสลักลูกฟักรองดินข้างบางส่วนเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับนิทานลาว เรื่อง “นางตันไค” ซึ่งช่างที่สร้างหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองก็เป็นพระชาวลาว จึงเป็นไปได้ว่าช่างอาจนำเนื้อหาบางตอนของนิทานนางตันไค มาแกะสลักที่ลูกฟักรองดินข้างหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

เนื่องจากภาพแกะสลักลูกฟักรองดินข้างของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองบางภาพ ลบเลือนไปตามกาลเวลา ทำให้ไม่สามารถมองเห็นภาพบางภาพได้ชัดเจน จึงไม่สามารถระบุเรื่องราวของภาพได้ แต่ก็เป็นภาพจำนวนน้อย จึงขอยกตัวอย่างนิทานชาดกที่บริเวณลูกฟักรองดินข้างหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองพอสังเขปดังต่อไปนี้

กัจจลปชาดก “เต่าตายเพราะปาก”

(ที่มา : หนังสือพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ. หน้า ๕๖-๕๗)

เมื่อสมัยพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระองค์ทรงมีอำมาตย์เป็นบัณฑิตคนหนึ่ง ซึ่งคอยแนะนำพร้าสอนวิชาความรู้และธรรมะต่างๆ แก่พระองค์ ถึงแม้พระองค์จะทรงทศพิธราชธรรม แต่ก็ทรงมีนิสัยไม่ค่อยอยู่อย่างหนึ่ง คือ ชอบพูดมาก อำมาตย์ไม่รู้จะแก้ปัญหานี้อย่างไร

จนกระทั่งวันหนึ่ง มีเต่าตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในสระน้ำในป่าหิมพานต์ เต่าตัวนั้นได้ผูกมิตรกับลูกหงส์ ๒ ตัว วันหนึ่งลูกหงส์ชวนเต่าไปเที่ยวลำทองของภูเขาจิตตภูฏ โดยจะให้เต่าเอาปากคาบไม้ตรงกลางไว้ให้แน่น ส่วนพวกตนจะคาบปลายไม้ไว้ข้างละตัว แต่เต่าต้องไม่อำปากพูดอย่างเด็ดขาดไม่ว่าจะพบเห็นอะไร เต่าก็รับปากเป็นคิบดี แต่พอผ่านตัวเมืองเข้าสู่เขตพระราชฐาน ชาวบ้านเห็นหงส์พาเต่ามาทางอากาศอย่างนั้น ก็พากันตื่นตื่นชวนกันออกมาดู แล้วส่งเสียงตะโกนว่า “โน่นเต่าเหาะได้ เต่าเหาะได้ หงส์ ๒ ตัว พาเต่าเหาะมา พวกเราออกมาดูเต่ากันเร็วเข้า” เต่าได้ยินเสียงเช่นนั้นก็รู้สึกไม่พอใจ จึงตะโกนออกมาว่า “ข้าจะเหาะไปไหน มันเกี่ยวอะไรกับพวกเจ้าด้วยโว้ย” พอสิ้นคำปากเต่าก็หลุดจากไม้ที่คาบ ร่วงลงมาสู่พื้นดินภายในพระราชวัง กระดอนเต่ากระแทกเข้ากับพื้นอย่างรุนแรง จนแตกออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย และเสียชีวิตในที่สุด

พวกชาวบ้านต่างแห่กันไปดู แม้แต่พระเจ้าพรหมทัตก็เสด็จไปดูเช่นกัน พอทอดพระเนตรเห็นเต่าตาย ก็ทรงสงสัยว่ามันตกลงมาตายได้อย่างไร จึงตรัสถามอำมาตย์ถึงเรื่องราวความเป็นมา อำมาตย์จึงได้อุบายสอนพระราชาก็กราบทูลถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด ที่เต่าต้องประสบกับหายนะเพราะผลของการพูดมากนั่นเอง

พระเจ้าพรหมทัตทรงสดับแล้วก็ทราบความใน ว่าอำมาตย์กำลังกล่าวสอน พระองค์จึงตรัสขึ้น “ นี่ท่านกำลังสอนเราไม่ให้พูดมากใช่ไหม ” อำมาตย์เกรงว่าพระราชายะเสียหน้า จึงกราบทูลว่า “ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระอาญาไม่พ้นเกล้า ไม่ว่าพระองค์หรือจะเป็นใครก็ตาม ถ้าพูดมากเกินไปก็ย่อมจะถึงความพินาศทั้งนั้นแหละ พระเจ้าค่ะ ” นับแต่นั้นมาพระเจ้าพรหมทัตก็ตรัสน้อยลงตามลำดับ

นิทานชาดกเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า “ปลาหมอตายเพราะปาก”

พกชาดก

นกกะยางเจ้าเล่ห์

(ที่มา : หนังสือพระเจ้า ๕๐๐ ชาดก. หน้า ๖๐-๖๑)

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ที่ทะเลสาบแห่งหนึ่ง มีสัตว์น้ำอาศัยอยู่มากมาย ฤดูร้อน น้ำในทะเลสาบจะแห้งขอดมาก ทำให้สัตว์น้ำน้อยใหญ่จำพวก ปลา ปู เต่า ฯลฯ อยู่อย่างลำบาก ไม่ไกลจากทะเลสาบนี้ มีนกกะยางอาศัยอยู่ตัวหนึ่ง เห็นปลาจำนวนมาก จึงคิดอุบายหาทางจะกินปลาทั้งหมด เลยไปยืนข้างทะเลสาบ ทำท่าทางเศร้าสร้อย เจ้าปลาเห็นนกกะยางเป็นเช่นนั้นเลยถามว่า “ เจ้าเป็นอะไรทำไมจึงดูเชื่องซึมนัก ” นกกะยางบอกว่า “ ข้าสงสารพวกเจ้ายิ่งนัก ในฤดูร้อนที่นี้มีน้ำน้อยมาก ในที่แห่งหนึ่งมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ กว้างขวาง มีน้ำเต็มสระ ถ้าพวกเจ้าไว้วางใจข้าจะพาไปที่สระ ”

ปลาพูดว่า “ ข้าไม่เคยเห็นว่าเจ้าจะมีน้ำใจกับปลาเลย เจ้าต้องการจะกินพวกข้าจนหมดทีละตัวต่างหากละ ข้าไม่เชื่อเจ้าหรอก ”

นกกะยางบอกว่า “ ถ้าเจ้าไม่เชื่อข้า ข้าก็จะพิสูจน์ให้เจ้าได้เห็นว่าข้าบริสุทธิ์ใจ อยากจะช่วยพวกเจ้าจริงๆ พวกเจ้าส่งปลาไปดูสระพร้อมกับข้าสิ ”

ปลาตัดสินใจเลือกปลาตะเพียนตัวโต อวบอ้วนไปดูสระ นกกะยางพาปลาไปดูสระ แล้วก็บินวนอยู่ ๓ รอบ จึงพาปลากลับมาส่งที่ทะเลสาบดังเดิม

พอกลับมาถึงสระ ปลาก็เล่าความอุดมสมบูรณ์ของสระใหม่ให้ฟัง พวกปลาจึงตกลงที่จะอยู่สระใหม่ทันที

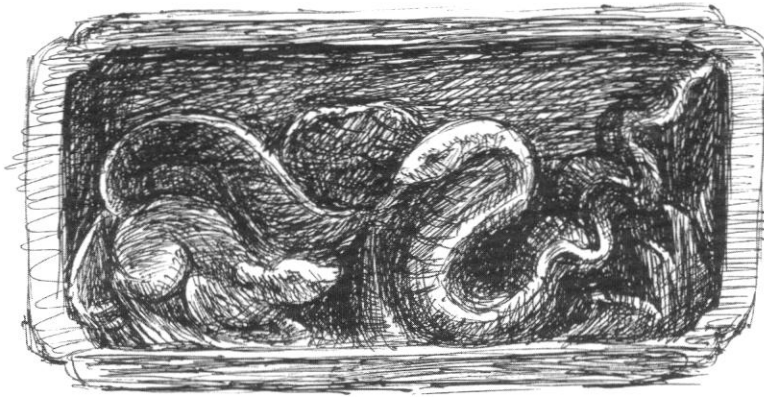
วันรุ่งขึ้น นกกะยางก็คาบปลาที่ละตัวไปกิน ที่ต้นไม้ข้างสระนั้น จนกระทั่งปลาหมดสระ แต่ในสระยังมีปูอยู่ ๑ ตัว ด้วยความหิว นกกะยางจึงออกอุบายลวงปูไปกิน แต่ปูนั้นฉลาด บอกกับนกกะยางว่า “ ข้าตัวใหญ่กลัวว่าเจ้าจะคาบไปไม่ไหว เอาอย่างนี้ข้าขอใช้ก้ามปูคืบคอเจ้าไปก็แล้วกัน ” นกกะยางตอบตกลงทันที

พอบินไปถึงที่เดิมที่นกกะยางสังหารปลา ก็คิดจะวางปูลงกิน แต่ปูเห็นก้ามปลาที่กองอยู่ใต้ต้นไม้ เลย์รู้ความชั่วทั้งหมดของนกกะยาง จึงสั่งให้พาตนกลับไปยังที่เดิม นกกะยางไม่ไป จึงหนีบคอนนกกะยางสุดแรงเกิด แล้วพูดว่า จะหนีบคอให้ขาด ถ้าไม่พากลับไป นกกะยางตกเป็นรอง จึงต้องทำตาม แต่พอไปถึงสระน้ำ ปูก็ตัดสินใจหนีบคอนนกกะยางจนตาย

นิทานชาดกเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า “ให้ทุกข์แก่ท่าน ทุกข์นั้นถึงตัว”

นกุลชาดก
งูกับพังพอน

(ที่มา : หนังสือพระเจ้า ๕๐๐ ชาดก หน้า ๓๘๓)

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ในบ้านแห่งหนึ่ง ครั้นเจริญวัยได้เรียนศิลปทุกแขนง ในกรุงคัสสิลา พอศึกษาเล่าเรียนจบแล้วก็ออกบวชเป็นฤๅษี ยังอภิฏญญาและสมาบัติให้เกิด กิณรากไม้ผลไม้ในป่าเป็นอาหาร โดยการเที่ยวแสวงหาที่อยู่อาศัยในป่าหิมพานต์

ที่อาศรมของพระฤๅษีใช้จอมปลวกแห่งหนึ่งเป็นที่พักอาศัย ใกล้จอมปลวกนั้นมีงูและพังพอนอาศัยอยู่ที่โคนไม้ต้นหนึ่ง ทั้งงูและพังพอนทะเลาะกันจนเป็นเรื่องปกติ พระฤๅษีจึงเมตตาให้สัตว์ทั้งสองรู้ผลที่ได้รับจากการกระทำ แล้วสอนว่าเจ้าไม่ควรทะเลาะกัน ควรอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี ได้ทำให้สัตว์ทั้งสองนั้นสามัคคีกัน

ครั้งถึงเวลาที่งูออกไปข้างนอก พังพอนก็นอนอ้าปากหันหัวไปช่องทางเข้าจอมปลวก หายใจเข้าออกแล้วหลับไป พระฤๅษีเห็นพังพอนนอนเช่นนั้น จึงกล่าวว่า “พังพอน ท่านได้มิตรภาพกับงูผู้เป็นศัตรู โฉนจึงยังนอนแยกเขี้ยวอยู่อีกเล่า ภัยที่ไหนจะมาถึงแก่ท่านอีก”

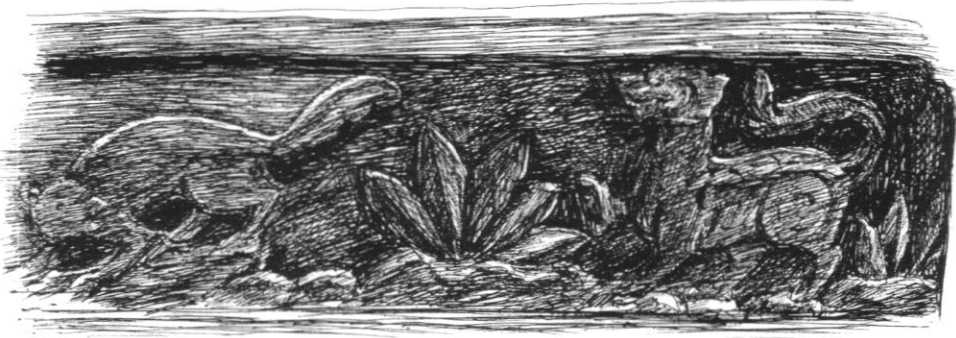
พระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว พังพอนจึงบอกว่า “พระคุณเจ้า ขึ้นชื่อว่าศัตรูไม่ควรดูหมิ่น ควรระแวงไว้เสมอ” แล้วกล่าวว่า “บุคคลพึงระแวงภัยในศัตรูไว้ แม้ในมิตรก็ไม่ควรไว้ใจ ภัยเกิดขึ้นแล้วจากมิตร ย่อมตัดมูลรากทั้งหลายเสีย”

พระฤๅษีได้สอนพังพอนว่า “เจ้าอย่ากลัวเลย เราได้กระทำโดยที่ไม่ให้รู้ทำร้ายเจ้าแล้ว ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เจ้าอย่าได้ระแวงงูนั้นเลย” แล้วสอนให้เจริญพรหมวิหารสี่มุ่งต่อพรหมโลก แม้สัตว์เหล่านั้นก็ไปตามยถากรรม

นิทานชาดกเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า “จงอย่าไว้ใจใครง่าย ๆ เกินไป”

มโนชาดก
ราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอก

(ที่มา : หนังสือพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ. หน้า ๒๐๗)

ราชสีห์ครอบครัวหนึ่งอาศัยอยู่ในป่า มีทั้งหมด ๕ ตัว คือ พ่อ แม่ ลูกชายชื่อ มโนชะ ลูกสาว และลูกสะใภ้

เมื่อมโนชะโตเป็นหนุ่ม ได้ทำหน้าที่หาอาหารมาเลี้ยงครอบครัวอย่างไม่ให้ต้องอดอยาก วันหนึ่งมโนชะราชสีห์เข้าป่าไปเจอสุนัขจิ้งจอกเข้าพอดี สุนัขจิ้งจอกหนีไม่พ้น จึงแกล้งหมอบแล้วบอกกับราชสีห์มโนชะว่า อยากจะเป็นข้ารับใช้เจ้านาย จากนั้นจึงรับสุนัขจิ้งจอกเข้ามาอยู่ในครอบครัว สุนัขจิ้งจอกก็รับใช้ครอบครัวของมโนชะเรื่อยมา วันหนึ่งสุนัขจิ้งจอกชวนมโนชะไปหาอาหารที่ฝั่งแม่น้ำเมืองพาราณสี พบม้าของพระราชา และจับม้าตัวนั้นไปให้ครอบครัวกิน ขณะกินกันอยู่ พ่อของมโนชะก็สอนสุนัขจิ้งจอกว่า

“ม้าตัวนี้เป็นของพระราชา ถ้าพระองค์ทรงทราบก็จะเอาชีวิตของเจ้าได้ มโนชะกับสุนัขจิ้งจอกไม่ฟัง ยังพากันไปจับม้ามากินกันอยู่ พระราชาจึงรับสั่งให้นายธนูมาดักยิง เมื่อราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอกเข้ามาจับม้า นายธนูก็ยิงราชสีห์ ลูกศรทะลุตัวไปออกข้างหน้า สุนัขจิ้งจอกเห็นราชสีห์ถูกยิงนึกกลัวตาย จึงวิ่งหนีเข้าป่าไปอย่างไม่เหลียวแล ส่วนราชสีห์ก็ลากม้าจนมาถึงที่อยู่แล้วก็ตาย พ่อแม่ น้องสาว และเมียออกมาดู ต่างพากันสงสารมโนชะ

ราชสีห์ผู้เป็นพ่อพูดขึ้นว่า “การคบเพื่อนเลวก็มักจะได้รับทุกขอย่างนี้แหละ ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ เชื่อสุนัขจิ้งจอกจึงสิ้นชื่อ”

ราชสีห์ผู้เป็นแม่กล่าวว่า “ผู้ที่คบเพื่อนเลวไม่เชื่อคำตักเตือนของพ่อแม่ ก็ต้องมานอนตายจมกองเลือดตัวเองนี้แหละ ผู้สูงส่งคบเพื่อนต่ำทราม ชื่อว่าเลวทรามกว่า”

นิทานชาดกเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า “คบเพื่อนเลว ทำให้ชีวิตพินาศ”

พารณสีราชชาดก

หงส์สองหัว

สมัยหนึ่งในศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีสตรีผู้หนึ่งมีจิตรักใคร่กับสามี วันหนึ่งสตรีผู้นั้นถวายนินทาบาดแก่ภิกษุสงฆ์ มีองค์พระพุทธรูปเป็นประมุข แล้วตั้งความปรารถนาว่า ข้าพเจ้าจะเกิดในภพใด ขอให้ข้าพเจ้าพ้นจากความเป็นสตรี สามีนั้นขอให้ได้เป็นพี่ชาย รักสนิทชิดชมกับข้าพเจ้า อนึ่งเล่าถ้าหากว่าข้าพเจ้าทั้งสองจะไปเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ขอให้ข้าพเจ้ามีกายคิดเนื่องเป็นอันเดียว แต่ศีรษะนั้นขอให้เป็นสองหัว เมื่อสิ้นอายุแล้วก็เกิดเป็นหงส์ทองอาศัยอยู่ที่สระประทุม ณ หิมวันตประเทศ หงส์ทองนั้นมีกายติดกัน แต่ศีรษะนั้นเป็นสองหัว หงส์สองหัวนั้นปรองดองเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

อยู่มาวันหนึ่ง นายพราณผู้หนึ่งเที่ยวไปถึงที่หงส์ทองอยู่ เห็นหงส์ทองสองหัวติดกันนึกอัศจรรย์ใจ จึงกลับมาทูลพระเจ้าพารณสีให้ทรงทราบ คราวนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชพารณสี ตรัสว่า ถ้าหากว่าเจ้านำหงส์นั้นมาให้เราได้ เราจักให้สมบัติแก่เจ้า นายพราณถวายนินทา เข้าไปในหิมวันตประเทศ จับหงส์ทองสองหัวนั้นได้ด้วยอุบายของตน แล้วนำมาถวายพระเจ้าพารณสี ทรงยินดีประทานทรัพย์ให้แก่นายพราณ ฝ่ายพระอัคมเหสีอุ้มหงส์ด้วยพระหัตถ์ ขณะนั้นหัวทั้งสองของหงส์ เปล่งรัศมีดุจทองคำและเปล่งสำเนียงไพเราะจับใจ พระนางทรงพอพระทัย รับสั่งให้ใส่ไว้ในกรงทอง พระราชทานข้าวตอกกับน้ำผึ้ง

ต่อมาพระอัคมเหสีกราบทูลพระเจ้าพารณสีว่า ถ้าหากว่าใครสามารถพรากหงส์ทองออกเป็นสองตัวได้ไซ้ ตัวหนึ่งจะได้เลี้ยงไว้ในราชนิเวศน์ ตัวหนึ่งจะให้เป็นเลี้ยงไว้ที่สวนประสมสัตว์ พระเจ้าพารณสีมีรับสั่งให้อำมาตย์คนหนึ่งผู้ฉลาด นำหงส์ทองนั้นไปเลี้ยงไว้ยังเรือนของตน อยู่มาวันหนึ่งอำมาตย์เอียงคอของตนเข้าไปให้ใกล้หัวหงส์ทองหัวหนึ่ง ประหนึ่งว่าจะกระชิบที่หู ไม่กล่าวคำอะไรเลย แล้วผละไปเสีย ฝ่ายอำมาตย์ผู้นั้นรอเวลาอยู่สองสามวัน จึงไปเลี้ยงหงส์อีกหัวหนึ่ง ทำเหมือนที่ทำได้แก่หงส์หัวที่หนึ่งนั้น เพราะเหตุเพียงเท่านี้ หงส์ทองทั้งสองหัวนั้นจึงเกิดทะเลาะกัน ไม่สนทนากัน คำว่ากันกระพือปีกจิกกัน ด้วยอำนาจความโกรธแรงกล้า สรีระแยกออกเป็นสองส่วน อำมาตย์ผู้นั้นนำหงส์ทองสองหัวไปถวายพระราชพารณสี พระเจ้าพารณสี ตรัสถามว่า ท่านทำอุบายอย่างไร จึงให้หงส์แยกจากกันออกเป็นสองตัวได้ พระเจ้าพารณสีทรงสดับทราบความที่อำมาตย์กราบทูลนั้นแล้ว จึงตรัสว่า น่าใจหาย หงส์ทองสองหัวติดกัน เป็นสหयरักสนิทมันถึงเพียงนี้ เมื่อถูกคนอื่นเขาอุ้มให้แตกกัน

นิทานชาดกเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า “อย่าเป็นคนหูเบา ควรฟังหูไว้หู”

กัณฑ์ยชาดก
ปลาจอมโ้ฮวด

(ที่มา : หนังสือพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ. หน้า ๕๘๕)

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็น
รุกขเทวดาอยู่ที่ฝั่งคงคา ครั้นนั้นมีปลาสองตัว อยู่แม่น้ำคงคาตัวหนึ่ง อยู่แม่น้ำยมุนาตัวหนึ่ง ทุ่ม
เถียงกันด้วยเรื่องรูปร่างหน้าตาว่าตนสวยกว่า งามกว่า เห็นเต่าว่ายน้ำมาจึงให้ช่วยตัดสิน โดยต่าง
ฝ่ายต่างถามเต่าว่าตนงามกว่าอีกฝ่าย

เต่าตอบว่า

ปลาตัวที่อยู่แม่น้ำคงคาก็งาม ตัวที่อยู่แม่น้ำยมุนาก็งาม แต่เรางามยิ่งกว่าเจ้าทั้งสองเสียอีก
ปลาทั้งสองกล่าวว่า

“เจ้าตอบไม่ตรงคำถาม ผู้สรรเสริญตนเองเราไม่ชอบเลย ผู้สรรเสริญตนเองจะใช้ได้ที่ไหน”

นิทานชาดกเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า : “คนไม่มี มักชอบโอ้อวด”

มหาโมรชาดก พญานกยูงพันบ่วง

(ที่มา : หนังสือพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ. หน้า ๖๐๔)

เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี ในครั้งนั้นมีนางนกยูงทองตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในแถบชายแดน วันหนึ่งนางตั้งท้องออกไข่ ออกลูกเป็นยุงทองตัวผู้สวยงามมาก วันหนึ่งมันดื่มน้ำในกระพังน้ำ เห็นรูปตัวเองก็รู้ว่าความงามจะนำอันตรายมาให้ จึงย้ายไปอยู่ในป่าหิมพานต์ รุ่งเช้าออกจากถ้ำไปเกาะที่ยอดเขา หันหน้าไปทิศตะวันออกเห็นพระอาทิตย์ขึ้นก็สวดปริตร เพื่อคุ้มครองป้องกันตัวเอง

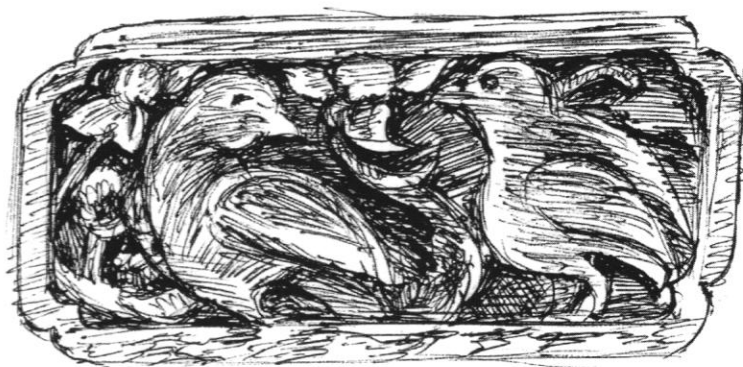
อยู่มาวันหนึ่ง ลูกนายพรานไปเที่ยวป่าเห็นนกยูงทอง จึงมาบอกให้พ่อทราบ หลังจากนั้นไม่นานพระอัครมเหสีพระนามว่า “เขมา” ก็ทรงฝันว่าได้ฟังธรรมของนกยูงทอง พระราชาจึงมีรับสั่งให้จับนกยูงทองตัวนั้นมาให้ได้ จนพระอัครมเหสีสิ้นพระชนม์ก็ยังจับนกยูงทองไม่ได้ พระราชาทรงกริ้วว่านกยูงเป็นต้นเหตุให้พระอัครมเหสีสิ้นพระชนม์

กาลเวลาล่วงไปถึง ๖ รัชกาล ก็ยังไม่มีใครจับนกยูงทองได้ พอถึงรัชกาลที่ ๗ นายพรานคนที่ ๗ ได้ไปช่มคู จึงรู้ว่านกยูงจะสวดพระปริตร เพื่อให้แก้วคลาดปลอดภัยทุกเช้าเป็นประจำทุกวัน จึงหาวิธีการเอนกยูงตัวเมียมาล่อ นกยูงทองเกิดหลงเสน่ห์นางนกยูง จึงเสื่อมจากศีลและฉันท จนนกทั้งตัวบวบนายพรานถูกจับไปถวายพระราชา นกยูงพยายามอ่อนนวยสงขีชีวิตต่างๆ นานา โดยยกเรื่องกรรมมาแสดงให้เห็น พระราชาทรงสดับแล้วก็ทรงรู้สึกสงสาร จึงปล่อยนกยูงเป็นอิสระภาพ

นิทานชาดกเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า : “ผู้มีศีล จะมีชีวิตอยู่อย่างสวัสดิภาพ”

สัตติคุมพชาดก นกแขกเต้าสองพี่น้อง

(ที่มา : หนังสือพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ. หน้า ๗๕๔-๗๕๕)

ในอดีตกาลมีพระราชานามว่า ปัญจาละ เสวยราชสมบัติอยู่ในอุตตรปัญจาณคร ครั้นนั้นมีลูกนกแขกเต้าสองตัวเป็นพี่น้องกัน อยู่ที่สิมพลวันใกล้ธานีบรรพตแห่งหนึ่ง

วันหนึ่งขณะพ่อแม่กำลังสอนบินอยู่นั้น เกิดลมหัวด้วน ลูกนกแขกเต้าตัวหนึ่งถูกลมพัดไป ตกระหว่างอาวุธของพวกโจร พวกโจรจับได้ตั้งชื่อว่า “สัตติคุมพะ” ส่วนลูกนกแขกเต้าตัวหนึ่งลมพัดไปตกระหว่างดอกไม้ที่เนินทรายใกล้อาศรมฤๅษี พระฤๅษีทั้งหมดจึงพากันตั้งชื่อนกนั้นว่า “ปุปผกะ”

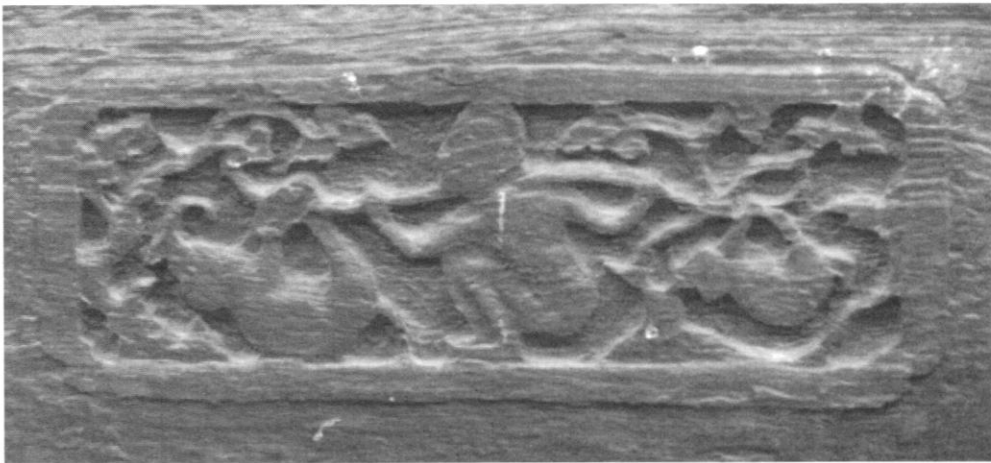
อยู่มาวันหนึ่ง สัตติคุมพะ บินออกจากบ้านเห็นพระราชาทรงบรรทมอยู่ใต้ต้นไม้ กับนายสารภี จึงคิดจะฆ่าพระราชเอาทรัพย์สิน จึงบินกลับไปปรึกษากับนายปติโกลมพะพ่อก้าว แล้วทั้งสองออกเดินทางไปหมายจะชิงทรัพย์ จากนั้นก็ปรึกษาแผนการที่ขี้โกง ต้นไม้ที่พระราชบรรทมอยู่ พระราชทรงตื่นบรรทม ได้ทรงสดับคำนกแขกเต้ากับพ่อก้าว จึงปลุกนายสารภีเสด็จไปที่อื่น จนมาถึงอาศรมฤๅษี พบปุปผกะนกแขกเต้าส่งเสียงต้อนรับด้วยอักษาศัยไมตรีอันดี ซึ่งแตกต่างจากนกแขกเต้าสัตติคุมพะอย่างสิ้นเชิง

ปุปผกะนกแขกเต้าจึงทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งสองเป็นพี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน แต่ต่างพลัดพรากไปอยู่คนละแดน สัตติคุมพะเจริญอยู่ในสำนักของพวกโจร ส่วนข้าพระองค์เจริญอยู่ในสำนักฤๅษี ข้าพระองค์จึงแตกต่างกันโดยธรรมชาติ

ปุปผกะแสดงธรรมแก่พระราชว่า “บุคคลคบคนเช่นใดเป็นมิตร ก็ย่อมเป็นเช่นนั้น นรชนใดห่อปลาเน่าด้วยใบหญ้าคา แม้ใบหญ้าคาของนรชนนั้น ก็ย่อมมีกลิ่นเน่าฟุ้งไป ฉะนั้นใด การเข้าไปเสพคนพาลก็ฉนั้นเหมือนกัน”

นิทานชาดกเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า : “คบคนเช่นใด ย่อมเป็นคนเช่นนั้น”

๒. ปรีศนาธรรม เป็นการอุปมาอุปมัยหลักธรรมคำสอนทางศาสนา ด้วยการบรรยายธรรมด้วยภาพ มักเอาพฤติกรรมต่างๆ ทั้งการทำความชั่ว และการทำความดี มาเปรียบเทียบกับคนทั้งหลายได้สัมผัสและรับรู้ผ่านภาพเขียนหรือภาพแกะสลัก ซึ่งที่หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองมีการแกะสลักเรื่องราวเหล่านี้ ในส่วนที่เรียกว่า “ลูกฟักรองตีนช้าง” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

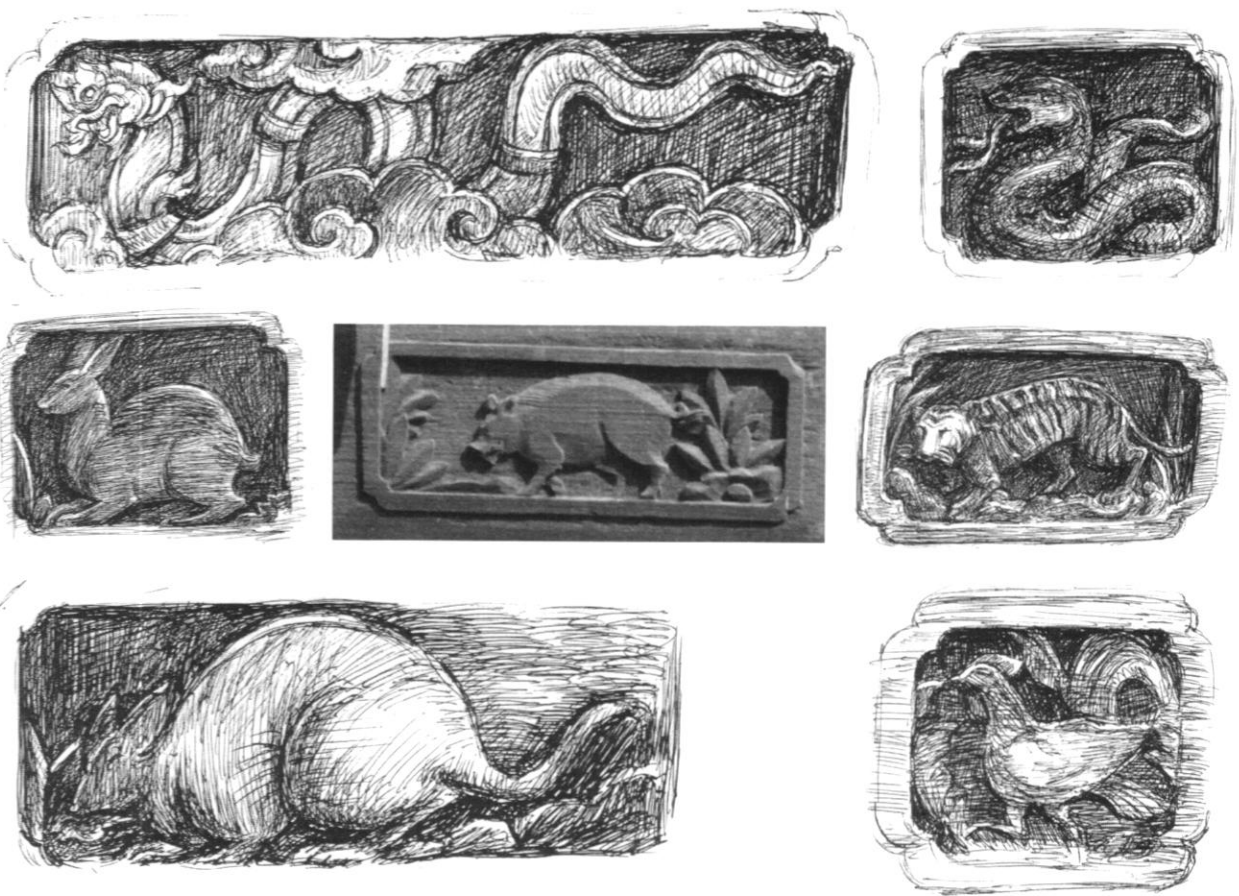

หาบช้างซาแมว เป็นภาพคนหาบช้าง คู่กับแมว เป็นปรีศนาธรรม หมายความว่า ถึงแมวตัวจะเล็ก แต่ทว่าการทำงานกับแมว เป็นเวร เป็นกรรมใหญ่หลวง เมื่อเปรียบเทียบกับช้าง น้ำหนักบาปของแมวตัวเล็ก ก็จะหนักเท่าๆ กับช้างตัวใหญ่เลยทีเดียว

สุนัขกัดเต่า เมื่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จบิณฑบาตกับเหล่าพระสาวก พระองค์ทรงให้พระสาวกทั้งหลาย ลองพิจารณาดูสุนัขตัวหนึ่งกำลังกัดเต่า แล้วพระตถาคตจึงถามเหล่าพระสาวกว่า สุนัขทำอะไรเต่าได้ไหม แล้วเพราะเหตุใดสุนัขจึงทำอะไรเต่าไม่ได้ เหล่าพระสาวกจึงตอบพระพุทธองค์ว่า “เพราะเต่า หดหัว หดหาง หดขาทั้ง ๔ เข้าไปซุกไว้ในรูกระดอง ปิดหมดทั้ง ๖ รูกระดอง พระเจ้าข้า” พระตถาคตจึงแสดงธรรม แก่เหล่าพระสาวกทั้งหลาย พอสรุปได้ว่า “รูกระดองของเต่า เปรียบเหมือน อายุคนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อเราปิดรูทวารทั้ง ๖ บรรดากิเลส อาสวะทั้งหลายก็หมดช่องทางที่จะเข้ามาได้”

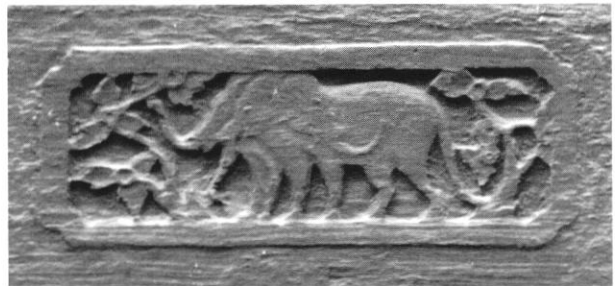
๓. สัตว์ ๑๒ ราศี หมายถึงชื่อรอบเวลา กำหนด ๑๒ ปี เป็น ๑ รอบ โดยกำหนดให้สัตว์เป็นเครื่องหมายในปีนั้นๆ เช่น ชวด สัญลักษณ์เป็นรูป หนู ฉลู สัญลักษณ์เป็นรูป วัว ขาล สัญลักษณ์เป็นรูป เสือ เถาะ สัญลักษณ์เป็นรูป กระต่าย มะโรง สัญลักษณ์เป็นรูป งูใหญ่ มะเส็ง สัญลักษณ์เป็นรูป งูเล็ก มะเมีย สัญลักษณ์เป็นรูป ม้า มะแม สัญลักษณ์เป็นรูป แพะ วอก สัญลักษณ์เป็นรูป ลิง ระกาสัญลักษณ์เป็นรูป ไก่ จอ สัญลักษณ์เป็นรูป หมา และกุน สัญลักษณ์เป็นรูป หมู ซึ่งมีผู้รู้หลายท่านได้กล่าวถึงภาพสลักนูนต่ำที่ถูกไฟกร่อนดินข้างของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง บางส่วนเป็นภาพสัตว์ ๑๒ ราศี ดังตัวอย่างภาพต่อไปนี้

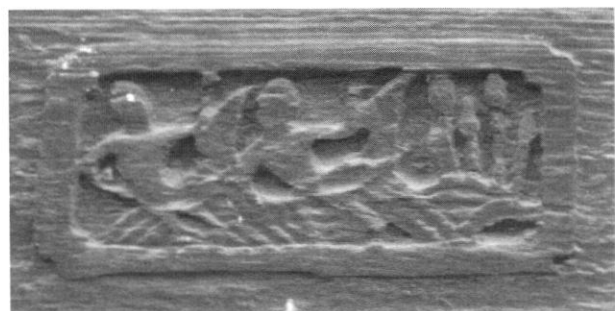
๔. สัตว์หิมพานต์ หมายถึง สัตว์ในจินตนาการที่กวี จิตรกร ประติมากร หรือช่างพรรณนาถึงสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ อยู่บริเวณทางทิศเหนือของชมพูทวีป เป็นดินแดนวิเศษที่มนุษย์ไม่สามารถมองเห็น สัมผัสและเดินทางไปถึงได้ ดังที่ปรากฏในวรรณคดีไตรภูมิโกธา (ไตรภูมิพระร่วง) และรามเกียรติ์ โดยมีลักษณะของสัตว์หลายชนิดมาประกอบกันในตัวเดียว เช่น การนำรูปคนมาผสมกับรูปสิงห์ หรือการนำรูปยักษ์มาปนกับมังกรและลิง โดยจำแนกสัตว์หิมพานต์เป็น ๓ ประเภท คือ สัตว์ทวิบาท (สองขา) สัตว์จตุบาท (สี่ขา) และปลา โดยเป็นการจำแนกตามความคล้ายคลึงทางสรีระของสัตว์

การสร้างสัญลักษณ์ของป่าหิมพานต์เป็นการสร้างคติจักรวาล จะพบว่าสัตว์หิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด งานสถาปัตยกรรม รวมทั้งประติมากรรมต่างๆ และที่มีการแกะสลักไว้ที่ร่องดินข้างของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ด้วยความหมายเพื่อปกป้องรักษาศาสนสถาน ด้วยความเชื่อว่าเป็นสัตว์วิเศษที่มีคุณต่อพุทธศาสนา โดยมีสัตว์หิมพานต์ดังต่อไปนี้

ช้างเอราวัณ ในเรื่องรามายณะ และความเชื่อของศาสนาฮินดู กล่าวถึงพระอินทร์ มีร่างกายสี่เศียร มีพาหนะเป็นช้าง ๓ เชือก เชือกหนึ่งพระศิวะเป็นผู้ประทานให้ชื่อว่า **เอราวัณ** เชือกที่สองพระพรหมเป็นผู้ประทานให้ชื่อว่า **กิริเมขลไทรคายุค** และเชือกที่สามพระวิष्ณุเป็นผู้ประทานให้ชื่อว่า **เอกทันต์** ช้างเอราวัณเป็นช้างที่มีพละกำลังมากที่สุดในหมู่ช้างทั้ง ๓ เชือก และเป็นที่โปรดปรานมากที่สุดของพระอินทร์ เชื่อกันว่าช้างเชือกนี้เป็นเทพบุตรองค์หนึ่ง เมื่อพระอินทร์ต้องการจะเสด็จไปไหน เอราวัณเทพบุตร ก็จะแปลงกายเป็นช้างเผือก ขนาดสูงกว่าภูเขาเอเวอร์เรสต์มี ๓๓ เศียร แต่ละเศียรมีงา ๖ งา งาแต่ละงายาวถึง ๔ ล้านวา

กิงรี (ตัวเมีย) และ กิงนร (ตัวผู้) เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ ร่างกายท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นนก มีปีกบินได้ ตามตำนานกล่าวว่าอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เชิงเขาไกรลาส นับเป็นสัตว์ที่ปรากฏในงานศิลปะของไทย ส่วนในวรรณคดีไทยก็มีการอ้างถึงกิงรีด้วยเช่นกัน

ราชสีห์ เป็นสัตว์ที่ดุสง่า และน่าเกรงขาม และมีพละกำลังสูง ในพระพุทธศาสนาถือว่าราชสีห์เป็นสัญลักษณ์ของศากยวงศ์ ซึ่งเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้า เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ของอำนาจและความกล้าหาญ แบ่งออกเป็น ๔ ชนิด ได้แก่

๑. **ไกรสรราชสีห์** คือ ราชสีห์ขาว ในตำนานกล่าวว่าไกรสรราชสีห์เป็นสัตว์ที่มีพละกำลังแรงกล้า เป็นนักล่าชั้นเยี่ยมและกินสัตว์ใหญ่เป็นอาหาร

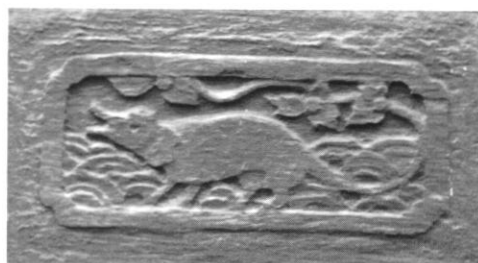

๒. **กาละราชสีห์ (กาฬสีห์)** คือ ราชสีห์ดำกินพืชเป็นอาหารเท่านั้น มีกำลังวังชา ไม่ค่อยไปกว่าราชสีห์ชนิดอื่น ราชสีห์ทุกชนิดมีเสียงคำราม อันทรงพลัง ในตำนานกล่าวว่าเพียงเสียงคำรามของราชสีห์ก็สามารถทำให้สัตว์อื่นบาดเจ็บได้

๓. ดินสึหะ (ดินณสึหะ) คือ ราชสีห์เขียว เป็นราชสีห์อีกชนิดที่กินแต่พืชเป็นอาหาร ลักษณะเด่นอีกอย่างของ ดินสึหะ คือ มีเท้าเป็นกีบแบบม้า

๔. บัณฑุราชสีห์ (บัณฑารสีห์) คือ ราชสีห์เหลือง เป็นสัตว์กินเนื้อ เป็นสัตว์นักล่าขนาดใหญ่ สัตว์ที่ถูกล่ามีตั้งแต่สัตว์ประเภทกวาง ควาย ช้าง หรือแม้แต่มนุษย์

เหรา หรือ เหรापัด เป็นสัตว์ก่อนไปทางจำพวก จระเข้ ผสมกับนาค ผู้สร้างสรรค์ผลงานเชื่อว่ามันเป็น สัตว์ที่อยู่ได้ทั้งบนบกและในน้ำ นอกจากนี้ยังกินเนื้อเป็น อาหารอีกด้วย ศาสตราจารย์กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉบับวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๔๘๓ ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า “เหรา โดยลำพังศัพท์จะเป็นภาษาใดก็ไม่รู้ เมื่อไม่รู้ภาษา

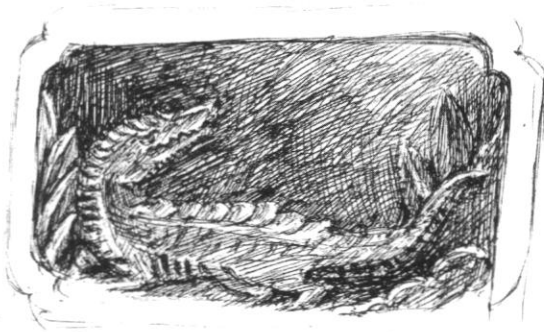

ใด ก็สมมุติโดยลำพังคติไทยเราเข้าใจกัน จะเป็นงู หัวเหมือนมังกร หรือมีตีนอย่างพวกจิ้งเหลน..”

หงส์ เป็นสัตว์ที่อยู่ในตระกูลสูงศักดิ์ สวยสง่างาม หงส์เป็นสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมหลาย เรื่อง และยังเป็นพาหนะของพระพรหมอีกด้วย หงส์เป็น สัญลักษณ์คุ้มครองศาสนสถานในทิศเบื้องบน

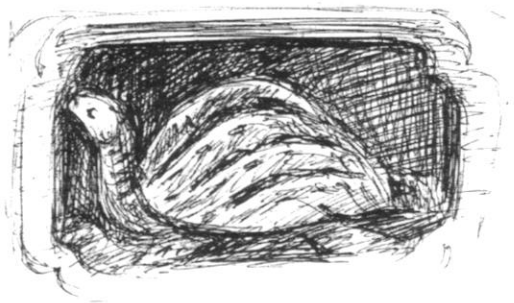

มกร อ่านว่า มะ-กะ-ระ หรือ เบญจลักษณ์ อีสาน เรียกว่า แซ่ เป็นสัตว์ที่อยู่ในจินตนาการ นับว่า เป็นสัตว์ ในป่าหิมพานต์เชิงเขาพระสุเมรุ ลักษณะผสมกันระหว่าง จระเข้กับพญานาค กล่าวคือ มีลำตัวยาวเหยียดคล้ายกับพญานาค แต่มีขาขึ้นออกมาจากลำตัว เป็นสัตว์ตามความเชื่อของพม่า ล้านนา และเขมร เรียกอีกอย่างว่า ตัวล้ารอก เนื่องจากในงาน ศิลปะ มกรมักจะคายหรือสำรอกเอาวัตถุใดๆ ออกมาทุก ครั้ง มกรคายนาค ส่วนหัวที่เป็นปากจะเข้คายพญานาค ความเชื่อของชาวล้านนามีการแปลความหมายว่า มกร แทนความไม่รู้ หรือ อวิชชา ที่คายนาคออกมา เพื่อจะ ก้าวเข้าสู่วิชา หรือ แทนความทุกข์ที่อยู่ในสภาพกลืนไม่ เข้าคายไม่ออก เป็นสิ่งที่ไม่พึงกระทำ คนโบราณจึงมักนำ ไปเผื่ออยู่ตามเชิงบันไดวัด เพื่อเป็นคติสอนใจ สำหรับวัด ในแถบภาคกลางจะเป็นราบบันไดนาค แต่ทางภาคเหนือ และภาคอีสานส่วนใหญ่จะเป็นราบบันไดรูป “มกรคายนาค” เป็นสัญลักษณ์ของน้ำหรือมีความหมายเช่นเดียวกับพญานาค

๕. สัตว์มงคล เมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นยุคสมัยที่ไทยเจริญสัมพันธไมตรี และติดต่อกับชาวยุโรป ปัจจัยดังกล่าวทำให้เกิดความนิยมศิลปะจีนขึ้น และนำมาผสมผสานกับศิลปะไทย โดยเฉพาะสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) จนกลายเป็นศิลปะแบบที่เรียกว่า “ศิลปะแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ ๓” ด้วยเหตุนี้สัญลักษณ์สัตว์มงคลจึงถูกนำมาประดับตกแต่งวัดวาอารามต่างๆ สัญลักษณ์สัตว์มงคลเหล่านี้แสดงออกมาหลากหลายรูปแบบด้วยกัน ทั้งภาพบุคคล สัตว์ พืช และสิ่งของ สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในงานศิลปกรรมจีน หรือแม้กระทั่งของใช้ในชีวิตประจำวัน ลูกฟักทรงดินช้างที่หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง จึงมีภาพแกะสลักที่เกี่ยวข้องกับสัตว์มงคลเช่นกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

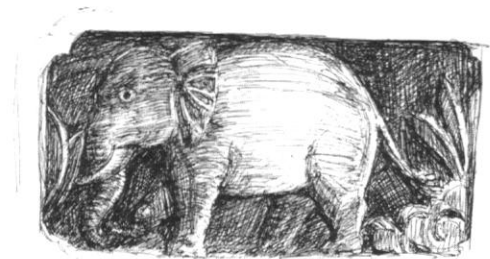
เต่า เนื่องจากเต่าเป็นสัตว์ที่มีอายุยืน เชื่อว่าเป็นสัตว์ที่มาจากสวรรค์ สามารถล่วงรู้สิ่งที่เป็นมงคลหรืออันตรายได้ ดังนั้นสมัยโบราณจึงนิยมเอากระดองเต่ามาประกอบพิธีเสี่ยงทาย และมีการนำรูปปั้นเต่ามาใช้เพื่อส่งเสริมความเป็นมงคลให้กับชีวิต และเพื่อหลีกเลี่ยงเคราะห์ภัยต่างๆ

กิ้ง เป็นสัญลักษณ์ของความโชคดีในทุกเรื่อง จากลักษณะทางธรรมชาติของกิ้ง ซึ่งจะงอตัวอยู่เสมอ และใช้การงอตัวกระโดดไปได้ไกล จึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นคนโชคดีในทุกเรื่อง ทำสิ่งใดก็ราบรื่น สมปรารถนา

ช้าง เป็นมงคลชนิดหนึ่งของไทย เป็นสัญลักษณ์ของความสำเร็จ ความสมบูรณ์ให้กับชีวิตตนเอง ครอบครัว และผู้ที่ครอบครอง ช้างเป็นสัตว์ที่มีรูปร่างสูงใหญ่ มีนิสัยเป็นมิตรและไม่ดุร้าย เนื่องจากช้างเป็นสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหาร จึงไม่ถูกคามชีวิตสัตว์โลกอื่นๆ ความสูงใหญ่ เปรียบเป็นภูเขาสูงใหญ่ที่มั่นคงสูงศักดิ์

๖. ดอกไม้และพรรณพฤกษา ภาพการแกะสลักดอกพุดตาน และดอกไม้ที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะลาว หรือ “ดอกกาละกับ” ในลักษณะต่างๆ ที่ประกอบกับภาพสัตว์อื่นๆ เช่น นกกระรอก ในลักษณะท่าทางต่างๆ สวยงาม ซึ่งดอกพุดตานเป็นดอกไม้พันธุ์ของจีน แพร่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ถือเป็นดอกไม้มงคล หมายถึง ความมั่งคั่งและความอุดมสมบูรณ์ แต่ช่างไทยได้นำมาประยุกต์เป็นแบบไทย พุดตาน เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ลำต้นสูงชะลูดตามต้นและกิ่งจะมีขนใบเป็นใบเดี่ยวออกสลับกันตามข้อต้น ใบใหญ่คล้ายใบฝ้ายขอบใบหยักสีเขียว ดอกใหญ่คล้ายดอกชบา บานในตอนเช้าเป็นดอกสีขาว พอสายเปลี่ยนเป็นสีชมพู พอบ่ายเป็นสีชมพูเข้ม ออกดอกตลอดปี ขยายพันธุ์โดยการตอนกิ่งหรือปักชำ (ชวลิต ดาบแก้ว, สุดาวดี เหมทานนท์. ๒๕๔๒ : ๕๘) ภาคใต้เรียก “ดอกกาหลง” ภาคเหนือเรียก “ดอกสามสี” มี ๒ ชนิดด้วยกัน คือ พุดตานซ้อน และพุดตานรา

ดอกพุดตาน

ที่มา : หนังสือพรรณไม้ในวรรณคดีไทย หน้า ๒๔

ดอกกาละกับ

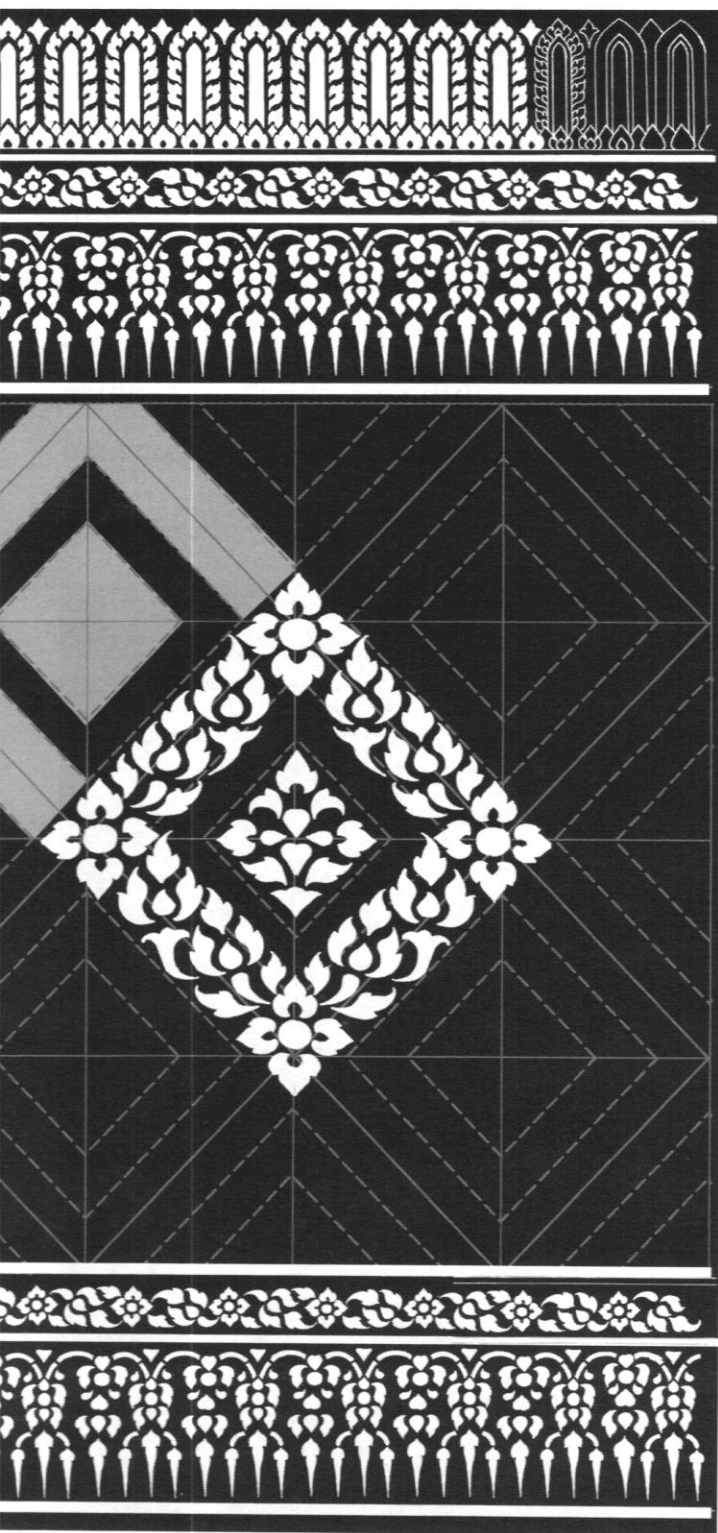
เสา เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของตัวเรือน เพื่อให้ประโยชน์ในแนวดิ่ง ในการรับน้ำหนักของหลังคาและยึดโครงสร้างของตัวเรือนให้มั่นคงแข็งแรง โดยโคนเสาฝังลงใต้พื้นดิน เสาที่ใช้ยึดโครงสร้างภายนอกของตัวเรือนหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง เรียก “เสาสดมภ์” เสาทำจากไม้ทั้งต้น มีเสาสีเหลี่ยม ๔ ต้น และเสากลม ๑๒ ต้น รวมทั้งหมด ๑๖ ต้น มีความสูงจากพื้นเรือนจนถึงผนังด้านบนบนสุด ๒.๔๕ เมตร เสาสี่เหลี่ยมหน้ากว้าง ๒๖ เซนติเมตร ส่วนเสากลมมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๖ เซนติเมตร รองศาสตราจารย์ ดร. ภิญโญ สุวรรณคีรี (๒๕๔๕ : ๒๕-๒๖) แบ่งเสาดตามลักษณะของการใช้งานได้ ๔ ประเภท

๑. เสาโคมดวงประทีป ในสมัยก่อนไม่มีไฟฟ้าใช้ จึงต้องให้แสงสว่างแก่ตัวอาคารด้วย คบเพลิงขวลา (ตะเกียง โคมไฟ) อัจกลับ (โคมแบบโบราณชนิดหนึ่ง ทำด้วยทองเหลือง บางที่มีระย้าห้อยด้วย) จึงมีการประดิษฐ์เสาคอมดวงประทีป และยังเป็นสิ่งตกแต่งอาคารอีกด้วย

๒. เสาหัวเม็ด เป็นเสาที่ใช้ตกแต่งงานสถาปัตยกรรม ไม่ได้ทำหน้าที่รับน้ำหนักของโครงสร้าง นิยมใช้เป็นเสาค้ำแพงแก้วแสดงปริณทลเสาค้ำแพงแก้ว

๓. เสาหัวเม็ดทรงมณฑปตัวยอด เป็นเสาที่ตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษ เพื่อเน้นความสำคัญ มักจะวางเป็นเสาเดี่ยว เช่น เสาหลักเมือง

๔. เสาสดมภ์ ทำหน้าที่เป็นส่วนโครงสร้างของอาคาร อาจทำหน้าที่รับน้ำหนักที่ถ่ายลงจากคานโครงสร้างหลังคา จะไม่เป็นเสาเดี่ยวๆ จะต้องมีตั้งแต่สิบต้นขึ้นไป มีชื่อเรียกตามลักษณะของบัวที่ตกแต่งอยู่ปลายเสา เช่น เสาบัวเกสร เสาบัวกลุ่ม เสาบัวกลีบขนุน เสาบัวจงกล

เสาศดมภ์หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง
ลงพื้นรักปิดทองลายฉลุ เพื่อเพิ่มความ
สวยงาม และเรื่องราวให้กับเสา เพื่อให้
เกิดความเป็นเอกภาพร่วมกับองค์ประกอบ
อื่นๆ ที่มีลวดลายปิดทอง เช่น ผนัง
บานประตู หน้าต่าง ให้มีลวดลายปิด
ทองกระจายในทุกละเอียดของพื้นที่ เพื่อ
ความสมดุลของลวดลายทั้งเสาเหลี่ยม
และเสากลมเป็นการปิดทองลายฉลุบน
พื้นรักสีดำ ลวดลายเหมือนกันทั้ง ๒
เสา โดยแบ่งเป็น ๓ ส่วนดังนี้

บัวปลายเสา หรือบัวหัวเสา ปิด
ทองลายฉลुरुูปบัวจกกล ที่มีกระจิง
ขนาดเล็กเรียงเป็นแถว อยู่ใต้กลีบบัว
คั่นด้วยเส้นลวด และลายหน้ากระดาน
เครือเถาประจายามไบเทศ คั่นด้วยเส้น
ลวด สุดท้ายคือ ลายกรวยเชิงที่
ออกแบบลายในรูปทรงกรวยสามเหลี่ยม
สลับพื้นปลาเรียงต่อกันในแนวนอน

ท้องเสา เขียนลาย “ดอกลอย
ก้านแย่ง” คือ ลายดอกประดิษฐ์เรียงกัน
เป็นแผง ประดับพื้นที่ว่างขนาดใหญ่
และระหว่างดอกมีก้านเชื่อมโยง ซึ่ง
ลายส่วนนี้ มีลายแม่แบบลายเดียว
โดยผูกลายต่อเนื่องกันภายในโครงสร้าง
รูปทรงสี่เหลี่ยม

เชิงเสา เขียนลายหน้ากระดาน
“ประจายามไบเทศ” คั่นด้วยเส้นลวดบัว
สุดท้ายจบด้วยลายกรวยเชิง เหมือน
หัวเสา

องค์ประกอบตัวเรือนชั้นใน

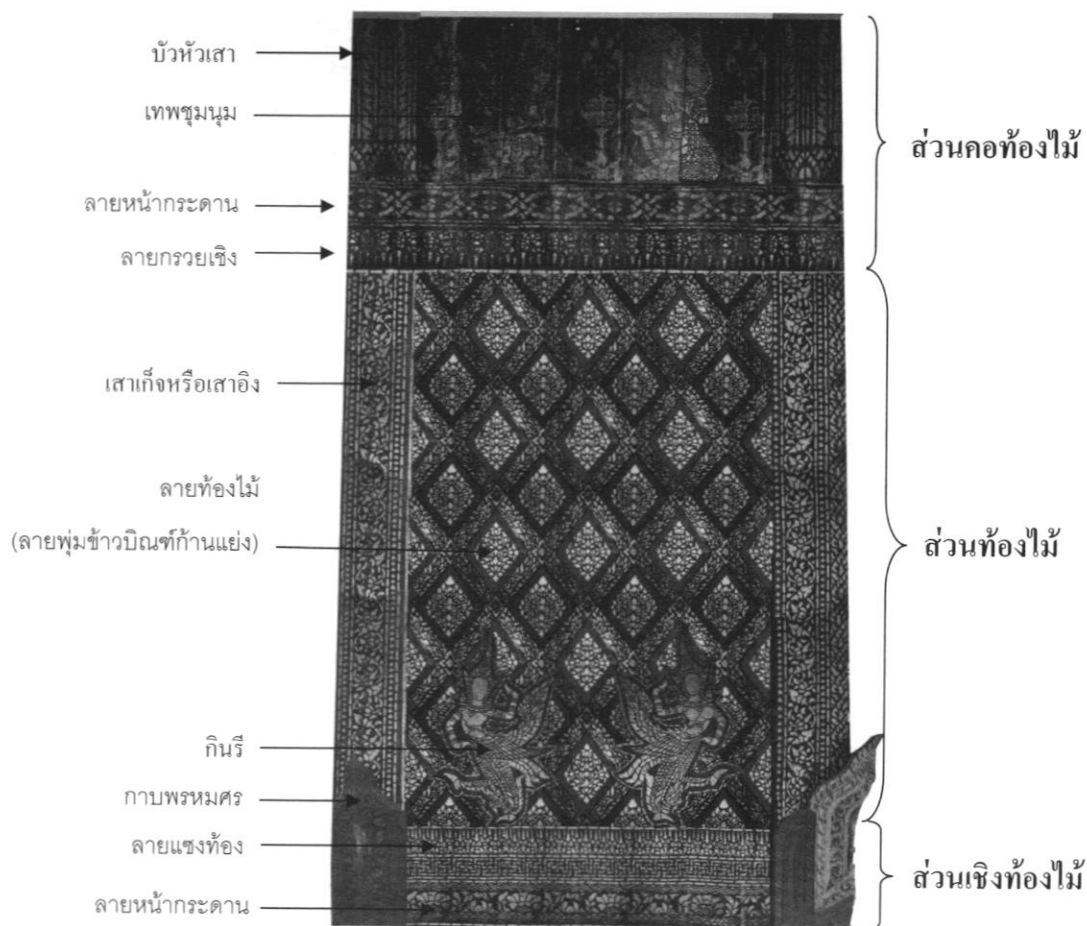
ตัวเรือนชั้นในของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ตรงกลางกันเป็นห้องเก็บพระไตรปิฎก ทำคล้ายเรือนหลังเล็ก สร้างซ้อนภายในตัวเรือน ขนาด ๔.๐๕ X ๕.๖๗ เมตร สูง ๔.๐๐ เมตร ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ มีเสาสี่เหลี่ยมล้อมรอบ ๖ ต้น มีประตู ๑ บาน พร้อมบันไดทางขึ้น และมีหน้าต่างอีก ๔ บาน และยังมีพื้นที่ว่างสำหรับการเดินเวียนประทักษิณชมความสวยงาม ตัวเรือนชั้นในปูพื้นด้วยแผ่นไม้ตามแนวยาว มีความกว้างประมาณ ๑.๘๐ เมตร และเป็นที่สามารถเดินเวียนประทักษิณรอบธรรมเจดีย์ ที่เปรียบเสมือนตัวแทนของพระพุทธองค์ และถือเป็นบุญกุศริยาอย่างหนึ่งตามคติความเชื่อของชาวพุทธ

ผนังตัวเรือนชั้นใน

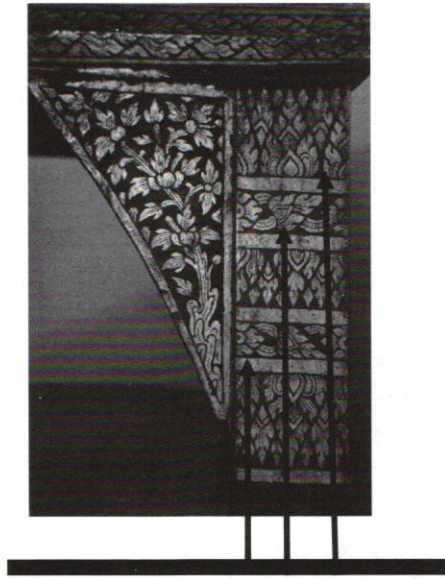
ผนังด้านนอกของตัวเรือนชั้นใน มีลวดลายประดับตกแต่งด้วยเทคนิคการปิดทองลายฉลุ ที่มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ผนังในสถาปัตยกรรมไทยแบ่งสัดส่วนของผนังออกเป็น ๓ ส่วนตามแนวตั้ง ดังต่อไปนี้

การแบ่งสัดส่วนฝาผนังตัวเรือนชั้นในหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง (ห้องเก็บพระไตรปิฎก)

ผนังด้านหลังตัวเรือนชั้นในที่เพิ่มเติมลวดลายส่วนที่หายไปให้สมบูรณ์โดยการอนุমানจากลวดลายที่เหลืออยู่ให้ใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด ด้วยเทคนิคคอมพิวเตอร์กราฟิก

ผนังตัวเรือนชั้นใน ประกอบด้วยลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ที่มีลักษณะเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์บรรจุอยู่ในตารางแนวทแยง ที่จุดตัดของเส้นประดับด้วยลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นเทคนิคการปิดทองลายฉลุ ซึ่งเป็นเทคนิคที่นิยมใช้ประดับตกแต่งเพดาน ท้องซ้อ ฝ้า เกลียง ไชรา ฝาผนังในพระอุโบสถ หอพระธรรม พระมณฑป ฯลฯ ลายที่นิยมใช้ คือ ลายหย่อม เช่น ลายดาว ลายดอกจอก ลายดาวรังแตน ลายดอกไม้ร่วง หรือทำเป็นลายติดต่อกัน เช่น ลายก้านแย่งดอกโน ลายกรวยเชิง ลายเกลียว ลักษณะของลายเป็นสีทองบนพื้นสีแดงชาด หรือสีดำของรัก

การเดินเส้นที่เขียนด้วยวิธี “ลายรดน้ำ”

การเดินเส้นด้วยวิธี “ปิดทองลายฉลุ”

สิ่งที่สังเกตได้อย่างชัดเจนว่าเป็นเทคนิคการปิดทองลายฉลุ คือ ลักษณะตัวลายมีขนาดใหญ่ ลวดลายประเภทนี้มีลักษณะเป็นตัวลายที่ขาดจากกัน ทั้งนี้เนื่องจากมี “ข้อ” ทำขึ้นในแบบลายฉลุเป็นเครื่องกั้นลายแต่ละตัวให้ขาดกัน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. ๒๕๔๕ : ๑๑๔) เช่น การเดินเส้นตรงกั้นลายแต่ละลาย จะมีลักษณะเป็นเส้นประเพื่อการยึดเกาะลายให้ติดกันทั้งแผ่น และมีรอยเชื่อมต่อของเส้นที่สูงต่ำไม่เท่ากัน เนื่องจากใช้แบบพิมพ์ลายฉลุในการปิดทอง จึงทำให้การวางแบบพิมพ์อาจสูงต่ำไม่เท่ากันได้ คู่มือสัมพันธ์ต่อเนื่องกันเท่าที่ควร ซึ่งหากเป็นลายรดน้ำ การเดินเส้นตรงโดยใช้พู่กันจุ่มน้ำยาหรดาลขีดเส้นจะเป็นเส้นตรงทึบ จึงเป็นข้อสังเกตที่สามารถแบ่งแยกเทคนิคทั้ง ๒ อย่าง ได้ไม่ยากนัก และลวดลายปิดทองที่หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองทั้งหมดเป็นกรรมวิธีการปิดทองลายฉลุทั้งสิ้น

ขั้นตอนการปิดทองลายฉลุ

๑. **ขั้นเตรียมพื้น** โบราณนิยมเตรียมพื้นด้วยยางรัก โดยขั้นแรกคือการเตรียมพื้นด้วย “รักสมุก” ยางรักผสมกับเถ้าใบตองแห้ง มาทาอุดร่องพื้นไม้ให้เรียบเสมอทั่วทั้งแผ่น ทิ้งไว้ให้แห้งประมาณ ๑ วัน จากนั้นจึงนำมาขัดให้เรียบด้วยกระดาษทรายน้ำเบอร์ศูนย์ แล้วทาดูด้วยยางรักอีกครั้งหนึ่ง หากยางรักขึ้นเกินไปให้ผสมด้วยน้ำมันชักแห้ง (น้ำมันก๊าด) เพื่อลดความชื้นของยางรัก เพราะถ้ายางรักขึ้นเกินไปจะทำให้ทาพื้นไม้เรียบและเป็นรอยแปรงบริเวณที่ทา จากนั้นนำเข้าสู่บ่มรักให้แห้ง ตู้บ่มรักเป็นตู้ที่มีชั้นหลายชั้นเพื่อวางชิ้นงาน แต่ละชั้นจะมีการเจาะรูจำนวนมากเพื่อให้ไอน้ำสามารถระเหยขึ้นไปได้ทุกชั้น ส่วนชั้นล่างสุดวางผ้าชุบน้ำให้ไอน้ำระเหยขึ้นไปตาม

ชั้นต่างๆ ทำให้ยางรักแห้งเร็วขึ้น หลังจากที่ยางรักแห้งก็นำมาทำตามขั้นตอนเดิมอีก จนกว่าจะได้พื้นรักที่เรียบตามที่ต้องการประมาณ ๕ - ๑๐ ครั้ง แล้วแต่ความชำนาญของช่างแต่ละคน เมื่อได้พื้นงานที่เรียบดีแล้วให้ทายางรักเป็นครั้งสุดท้าย ก็จะได้ชิ้นงานที่พร้อมที่จะลงมือเขียนลวดลายได้แล้ว

ยางรัก คือ ยางจากต้นรักใหญ่อยู่ในวงศ์ไม้มะม่วง ใช้วิธีการเจาะ หรือกรีดที่ลำต้นเพื่อให้ยางไหลออกมาเช่นเดียวกับการกรีดยางพารา มีลักษณะเป็นของเหลวเหลืองข้นคล้ายนม เมื่อถูกแสงแดดและอากาศนานๆ สีจะค่อยๆ เปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลและเข้มข้นเรื่อยๆ จนกลายเป็นสีดำ (กลุ่มงานช่างเขียนและช่างลายรดน้ำ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร. ม.ป.ป. : ๒๑, ๒๖) ธรรมชาติของต้นรัก จะขึ้นในบริเวณที่มีอากาศไม่ร้อนหรือเย็นมาก และดินไม่เค็ม ยางรักที่มีชื่อทางภาคอีสาน ได้แก่ ยางรักที่อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนคนที่แพ้ยางรักชนิดนี้จะมีผื่นคันบวมแดงที่ผิวหนัง จึงควรหลีกเลี่ยงการสัมผัสยางรักโดยตรง

นายทอน พุฒยา อายุ ๗๔ ปี (๒๕๔๖) ชาวบ้านโนนจาน บ้านเลขที่ ๔๗ หมู่ ๔ ตำบลโนนจาน อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ผู้เคยประกอบอาชีพเจาะยางรักเพื่อจำหน่าย สาธิตการเจาะยางรัก
ที่มา : หนังสือศิลปะลายกำมะลอ หน้า ๖๖

๒. **เตรียมแบบลายฉลุ** มีวิธีทำแบบลวดลายบนกระดาษ ในกรณีที่ต้องการปิดทองพื้นที่ไม่มากนัก เพราะเป็นแบบลายฉลุที่ไม่คงทนถาวร ส่วนในกรณีที่ต้องการปิดทองบนพื้นที่จำนวนมาก ควรฉลุลวดลายบนแผ่นหนังสัตว์ เพราะจะมีความเหนียวและคงทนมากกว่ากระดาษ ลักษณะคล้ายแผ่นหนังตะลุง ใช้มีด ตัด ตู๋ สี่รูปแบบต่างๆ ฉลุลวดลายให้ขาดเป็นช่องๆ ตามลายที่ออกแบบไว้

๓. **การปิดทอง** นำแบบลายฉลุทาบติดเข้ากับพื้นรักที่เตรียมไว้ให้แน่น เช็ดด้วย “รักเช็ด” (ยางรักที่ผ่านการเคี่ยวจนได้ที่) ตรงช่องที่เจาะทำเป็นตัวลายบนแบบนั้นให้ทั่ว จากนั้นใช้สำลีเปล่าเช็ดรักครั้งแรกออกไม่ให้เยิ้มเกินไป ภาษาช่างเรียกว่า “ถอนรัก” แล้วนำแผ่นทองคำเปลวร้อยเปอร์เซ็นต์ปิดทับลงไป ใช้นิ้วมือกระทุ้งให้ทองติดแน่นกับพื้น จึงแกะกระดาษแบบหรือแผ่นหนังลายฉลุออกจากพื้น ก็จะเกิดเป็นลวดลายสีทองคำเปลวบนพื้นรักสีดำตามแบบลายฉลุ เรียกว่า “ลงรักปิดทองลายฉลุ”

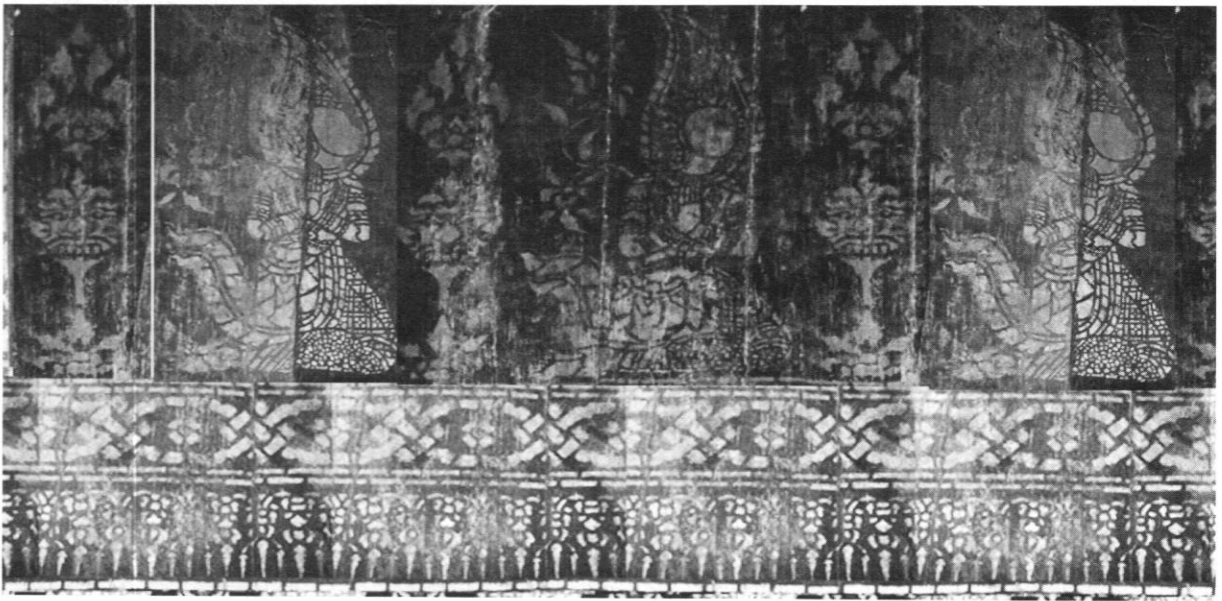

ทองคำเปลวที่ใช้ในการปิดทองแบ่งเป็น ๒ ประเภทดังนี้ (สนั่น รัตนะ. ๒๕๔๕ : ๗๕)

ทองคัด เป็นทองคำเปลวที่ผ่านการตีจนได้มาตรฐานแล้วตัดให้ได้ขนาดเป็นแผ่นตามต้องการ ในแผ่นทองนี้จะไม่มียอรอยฉีกขาด หรือรูพรุน มีสีเรียบสม่ำเสมอ นิยมนำไปใช้ในการปิดทองวัตถุสิ่งของที่มีผิวเรียบ และต้องการความเงางาม เช่น พระพุทธรูป ตัวหนังสือ ป้ายร้านค้าต่างๆ

ทองต่อ คือ ทองคำเปลวที่เหลือจากการตัดเป็นทองคัดแล้ว นำมาตัดให้ได้ขนาดตามมาตรฐาน จะมีรอยรอยฉีกขาด รูพรุน สีของเนื้อทองไม่สม่ำเสมอ ใช้ปิดส่วนงานที่เป็นลวดลายต่างๆ ที่มีช่องไฟของภาพ เช่น ลายปูนปั้น ลายรดน้ำ หรืองานปิดทองในจิตรกรรมไทย

ส่วนคอท่อนไม้ คือ ส่วนที่อยู่บนสุดของผนังเป็นลวดลายเทพชุมนุมสลักคั่นด้วยพุ่มดอกไม้ มีลักษณะตัวภาพขนาดใหญ่มีรายละเอียดไม่มากนัก เนื่องจากการปิดทองลายฉลุไม่สามารถลงรายละเอียดได้มากเหมือนลายรดน้ำ ที่ใช้พู่กันตัดเส้นหรือช่างโบราณเรียกว่า “กระทบเส้น” ลักษณะของเทพชุมนุมเป็นแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่น ขนาดประมาณ ๔๐ X ๖๐ เซนติเมตร ที่ประภาณฉล หรือ รัศมีที่พวยพุ่งขึ้นจากศีรษะของผู้ศักดิ์สิทธิ์นั้นระบายด้วยสีแดงชาด ในทำนองพนมมือถือช่อดอกไม้ประดิษฐ์ประดับไปด้านข้างลำตัว สลักกันระหว่างเทพบุตรและเทพธิดา ส่วนทิศทางการหันหน้าเข้าสู่ประตูด้านหน้าทางเข้าตัวเรือนชั้นใน เพื่อแสดงถึงการนำพุ่มดอกไม้เข้าไปสักการบูชาพระไตรปิฎก ซึ่งเปรียบเสมือนธรรมเจดีย์ ที่มนุษย์และเทวดาทั้งหลายให้ความเคารพสักการะ เพราะพระธรรมเปรียบเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า

ความนิยมการเขียนภาพเทพชุมนุมมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น ภาพเขียนเทพชุมนุมที่อุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เรื่อยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ดังภาพเทพชุมนุมในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ฯลฯ โดยมีรูปแบบคล้ายๆ กัน คือ การเขียนภาพเทพชุมนุมในทำนองอาการสำรวม หันหน้าเข้าห่องค์พระประธาน เพื่อความเป็นเอกภาพและสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างเรื่องราวจิตรกรรมฝาผนังกับพระพุทธรูป ในลักษณะของการมาชุมนุมเพื่อฟังพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมในโอกาสต่างๆ เหล่าทวยเทพก็ติดตามไปฟังพระธรรม ก็จะนำช่อดอกไม้เพื่อแสดงการสักการบูชา ภาพส่วนนี้นิยมเขียนไว้ที่คอสอง คือ ผนังด้านบนเหนือขอบหน้าต่างขึ้นไป อย่างเช่นภาพเขียนที่หอพระพุทธรบาทของวัดทุ่งศรีเมือง ก็มีการเขียนภาพเทพชุมนุมไว้ที่คอสองด้านบนสุดทั้งด้านซ้ายและด้านขวาของพระประธานเช่นกัน

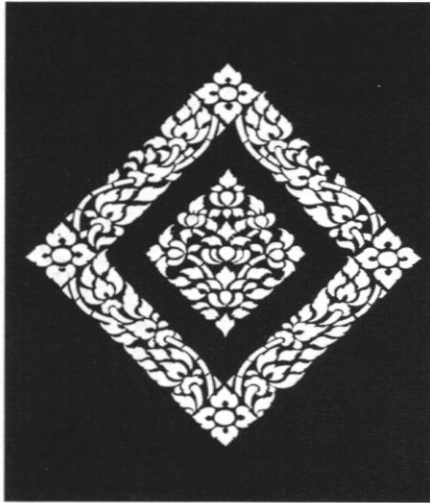
ตารางแสดงจำนวนเทพชุมนุมและพุ่มดอกไม้ที่ส่วนคอท้องไม้

ผนังส่วนคอท้องไม้	เทพบุตร/องค์	เทพธิดา/องค์	พุ่มดอกไม้/พุ่ม
๑. ทิศตะวันออก (ด้านหน้า)	๔	๒	-
๒. ทิศตะวันตก (ด้านหลัง)	๒	๒	๖
๓. ทิศเหนือ (ด้านขวา)	๔	๒	๘
๔. ทิศใต้ (ด้านซ้าย)	๔	๒	๘
รวม	๑๔	๘	๒๒

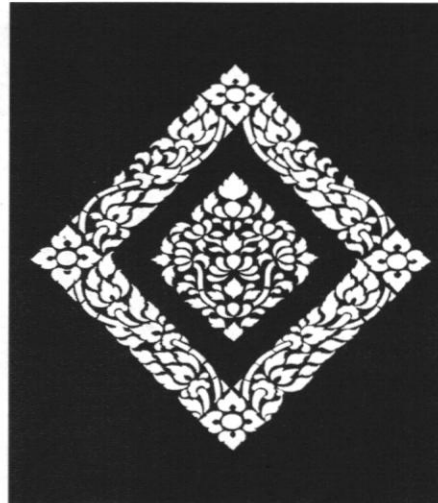

ส่วนลายหน้ากระดานเป็นลายลูกฟักดอกกลอย ซึ่งปลายลายลูกฟักทั้งสองข้างจะสอดประสานในรูปทรงสี่เหลี่ยม คล้ายลายขัดสานที่นิยมของภาคอีสาน ต่อด้วยลายกรวยเชิงตลอดทั้งแนวนอนรอบผนังตัวเรือนชั้นใน

ส่วนท้องไม้ ประกอบด้วยลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งเป็นลายพื้นหลัก ซึ่งประกอบด้วยลายพุ่มข้าวบิณฑ์พรรณพฤกษาออกดอกกัลบก ๒ แบบ ด้วยกัน ซึ่งลายท้องไม้ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง มีลักษณะคล้ายคลึงกับเรือนชั้นในของหอไตรวัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ที่เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าคบและยังเป็นเทคนิคการปิดทองลายฉลุเช่นเดียวกัน

พุ่มข้าวบิณฑ์แบบที่ ๑

พุ่มข้าวบิณฑ์แบบที่ ๒

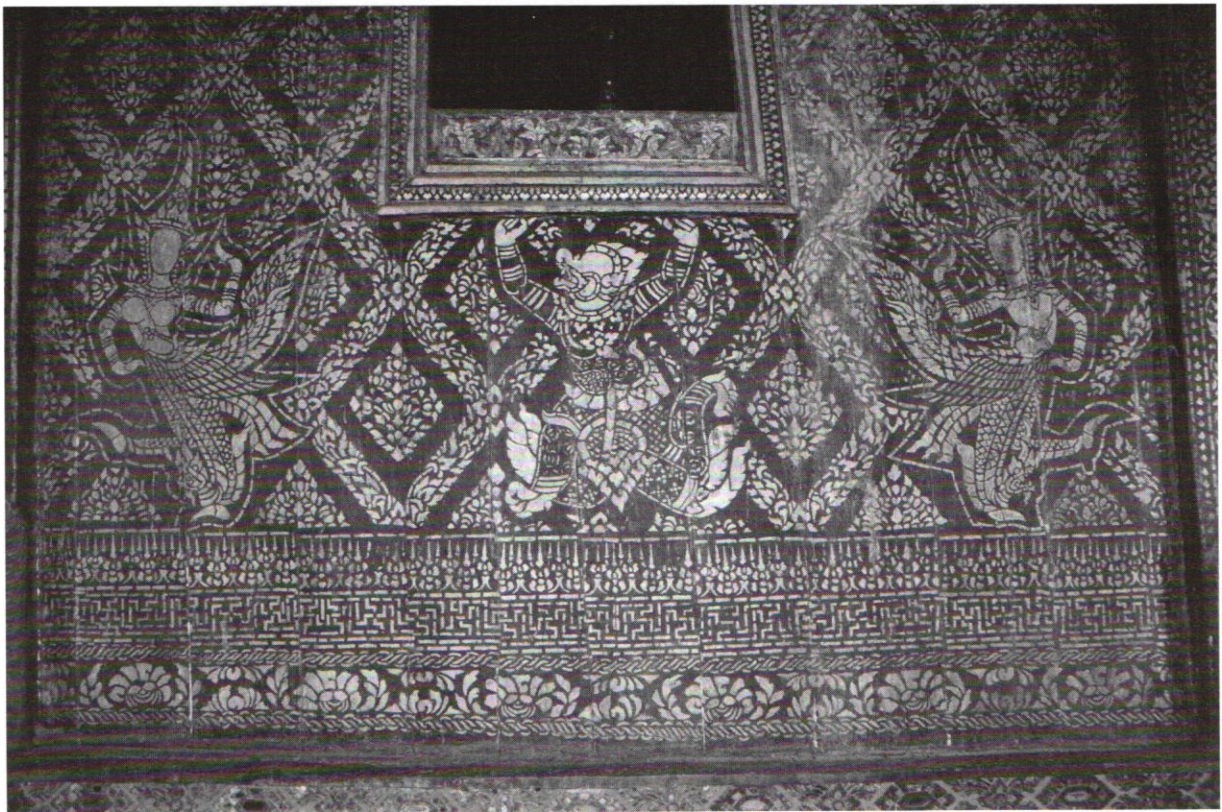
ลายท้องไม้้นอกจากที่เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์แล้ว ยังมีลายที่เป็นตัวภาพ เช่น กิณรีและหนุมานประกอบเพื่อให้มีรายละเอียดเนื้อหาเพิ่มขึ้น ทำให้ลวดลายแต่ละผนังมีจุดสนใจ ซึ่งภาพกิณรีอยู่ในท่ารำอ่อนช้อยสวยงามที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ไม่แสดงรายละเอียดหน้าตา และถูกจัดวางในตำแหน่งขอบพื้นที่ว่างด้านล่างทั้ง ๒ ข้าง ส่วนภาพหนุมานอยู่ในท่วงท่าการยกแบกกรอบหน้าต่าง จึงถูกจัดวางไว้ในตำแหน่งตรงกลางใต้กรอบหน้าต่างทั้ง ๔ บาน แสดงรายละเอียดขอบและไรปาก แต่ไม่ใส่รายละเอียดของดวงตา

ผนังด้านทิศตะวันออก เป็นด้านหน้าประตูทางเข้าเรือนชั้นใน จะมีภาพกิณรีอยู่ด้านละหนึ่งตัว ถัดขึ้นไปด้านบนมีภาพนักสิทธิ์ถือช่อดอกไม้ อยู่ในท่วงท่าการเหาะหันหน้าเข้าสู่ประตู เพื่อบำสการธรรมเจดีย์ ด้านละหนึ่งตน

ผนังด้านทิศตะวันตก เป็นผนังด้านหลังที่มีการชำรุดมากที่สุด เนื่องจากรอยร้าวของจั่วด้านหลัง ทำให้น้ำฝนไหลลงมาชะล้างภาพที่ผนังเลือนหายไปเกือบหมด แต่ยังมีผนังที่ติดกับด้านทิศใต้ ยังคงพอเห็นภาพเลือนลางเป็นภาพกิณรี ๒ ตัว ในท่ารำหันหน้าเข้าหากัน จึงสันนิษฐานว่าผนังช่องที่ติดกับทิศเหนือน่าจะเป็นภาพกิณรี ๒ ตัวเช่นกัน รวมภาพกิณรีทั้งสิ้น ๔ ตัว

ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ แบ่งเป็น ๒ ช่อง ด้านล่างของแต่ละช่องเป็นภาพกนิรี ๒ ตัว อยู่ทางด้านซ้ายและขวา มีภาพหนุมานแบกหน้าต่างอยู่ตรงกลาง เพราะฉะนั้นผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้จะมีภาพกนิรี ๔ ตัว และภาพหนุมาน ๒ ตัว ในแต่ละด้าน ส่วนภาพหนุมานทั้ง ๒ ด้านของผนัง อยู่ในลักษณะหันหน้าเข้าหากันทั้ง ๒ ช่องในแต่ละผนัง

ส่วนเชิงท้องไม้ ประกอบด้วยลาย ๓ ส่วน โดยเริ่มจากด้านล่างสุดเป็นลายเส้นลวดเกลียวเชือก ตามด้วยลายดอกไม้ คั่นด้วยลายเส้นลวดเกลียวเชือก เดินเส้นลวด ๒ เส้น จากนั้นเป็นลายประเจียน คั่นด้วยเส้นลวด ๑ เส้น บนสุดเป็นลายแซงท้องกรวยเชิง จบด้วยลายเส้นลวดคั่นส่วนบนสุด

← ลายกรวยเชิง

← ลายประเจียน

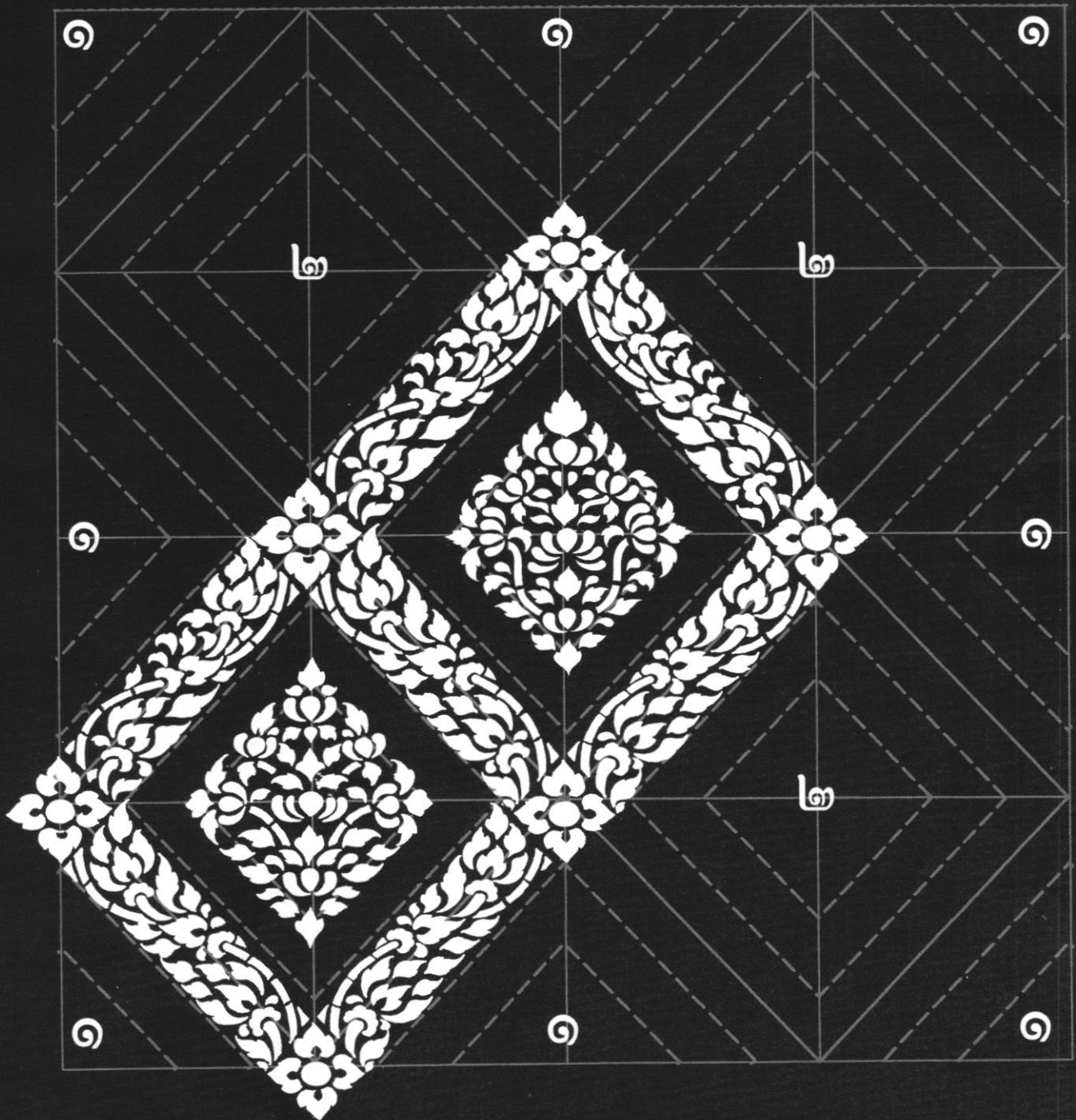
← ลายดอกไม้

← ลายเส้นลวดเกลียวเชือก

ผนังตัวเรือนชั้นในด้านทิศตะวันออก

ผนังด้านทิศตะวันออก เป็นผนังด้านหน้าประตูทางเข้าห้องเก็บพระไตรปิฎก ยังคงมีความสมบูรณ์ของลวดลายอยู่มาก และเป็นผนังต้นแบบในการศึกษาลวดลายส่วนที่หายไปของผนังด้านอื่น เพราะมีลายพุ่มข้าวบิณฑ์สมบูรณ์ที่สุด เพื่อใช้เป็นแนวทางในศึกษาระบบการจัดวางตำแหน่งของลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการจัดวางลายพุ่มข้าวบิณฑ์เป็นระบบเดียวกันทุกผนัง โดยช่างเริ่มจากลายพุ่มข้าวบิณฑ์แบบที่ ๑ ครึ่งลาย และตามด้วยลายพุ่มข้าวบิณฑ์แบบที่ ๒ เต็มลาย สลับกันไปจนถึงส่วนยอด แต่ส่วนบนของผนังที่เป็นลายเทพชุมนุมและลายทางด้านขวามือเลือนหายไป มองเห็นภาพไม่ชัด จึงใช้ภาพเทพชุมนุมผนังทางด้านทิศใต้เป็นต้นแบบในการตามลายให้ผนังนี้มีลวดลายที่สมบูรณ์ดังภาพ

ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งที่ใช้เป็นลายพื้นหลักในการปิดทองลายฉลุ ผนังด้านนอก ตัวเรือนชั้นในส่วนที่เป็นท้องไม้ มีแม่ลายหลัก ๒ แบบ จัดวางสลับกันไปจนถึงส่วนยอด ซึ่งมี โครงสร้างลายเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมหลายรูปซ้อนกันดังภาพ โดยช่างจะผูกลายให้อยู่ในรูปทรง ดังกล่าว และมีการเว้นช่องไฟเพื่อให้ลายโปร่งไม่แน่นจนเกินไป ลายพุ่มข้าวบิณฑ์เป็นลายพรรณ พฤษภออกดอกกกละกับ ส่วนขอบเป็นลายก้านแย่งใบเทศ จากการศึกษาพบว่าลายแม่แบบลาย ที่ ๑ จะสังเกตเห็นพุ่มข้าวบิณฑ์มีรอยต่อของแบบพิมพ์ลายฉลุถึงกลางลายดอกพอดี ทำให้ลาย ส่วนนี้มีการยักเยื้องเชื่อมต่อไม่สนิทกัน ส่งผลให้ลายไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร จึงเป็นข้อจำกัดอย่าง หนึ่งของการปิดทองลายฉลุ

ผนังตัวเรือนชั้นในด้านทิศตะวันตก

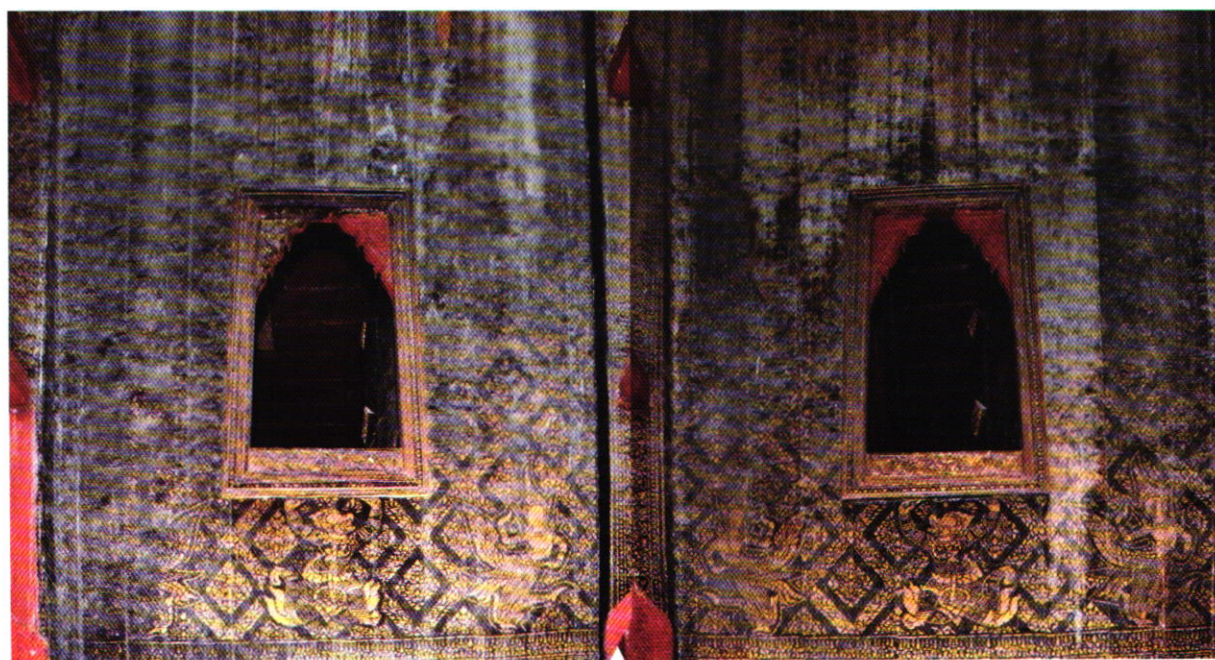
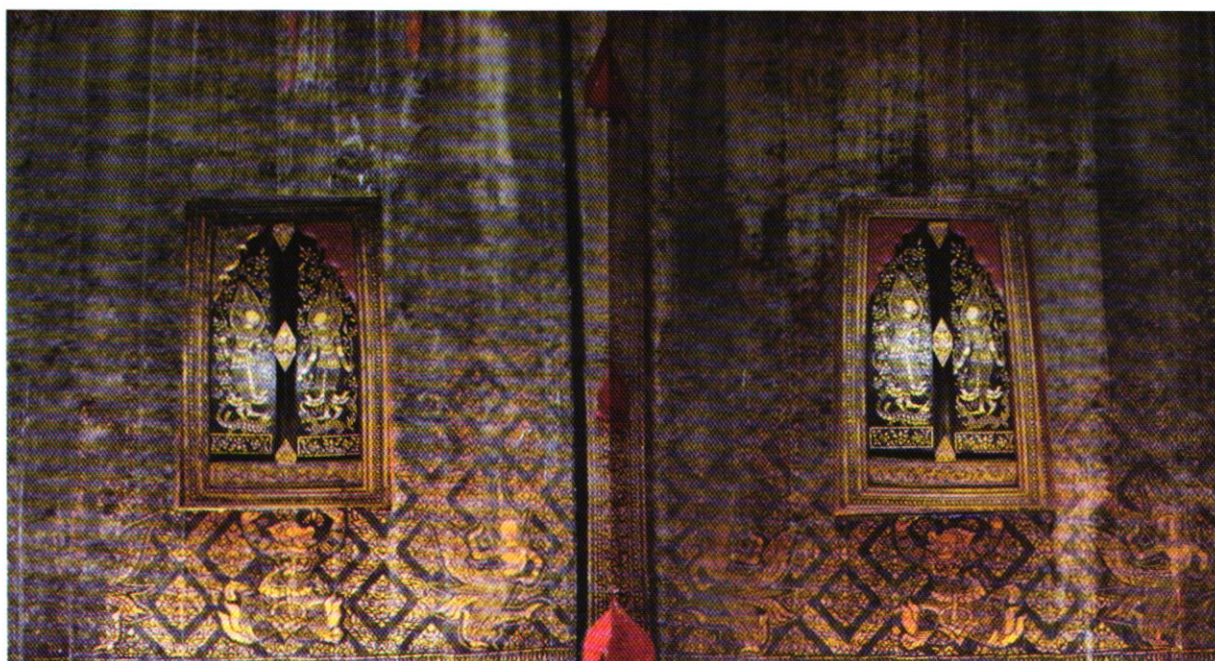

ผนังตัวเรือนชั้นในด้านทิศตะวันตก เป็นผนังที่
ชำรุดทรุดโทรมมากที่สุด หลงเหลือลวดลายอยู่น้อยมาก
ซึ่งผนังด้านหลังแบ่งออกเป็น ๒ ช่อง ผนังช่องด้าน
ขวามือสามารถมองเห็นได้ว่าเป็นภาพกนิรี ๒ ตัว จึง
สันนิษฐานว่าผนังช่องทางซ้ายมือน่าจะเป็นภาพกนิรี

๒ ตัว เช่นกัน รวมมีกนิรีทั้งหมด ๔ ตัว จึงอนุมานได้ว่าภาพที่สมบูรณ์และความน่าจะเป็น โดยใช้
เทคนิคคอมพิวเตอร์กราฟิกเพิ่มลวดลายที่หายไปให้สมบูรณ์ที่สุด ส่วนเทพชุมนุมด้านบนยังพอ
มองเห็นภาพ จึงเป็นหลักฐานสำคัญในเพิ่มเติมลวดลายในส่วนนี้

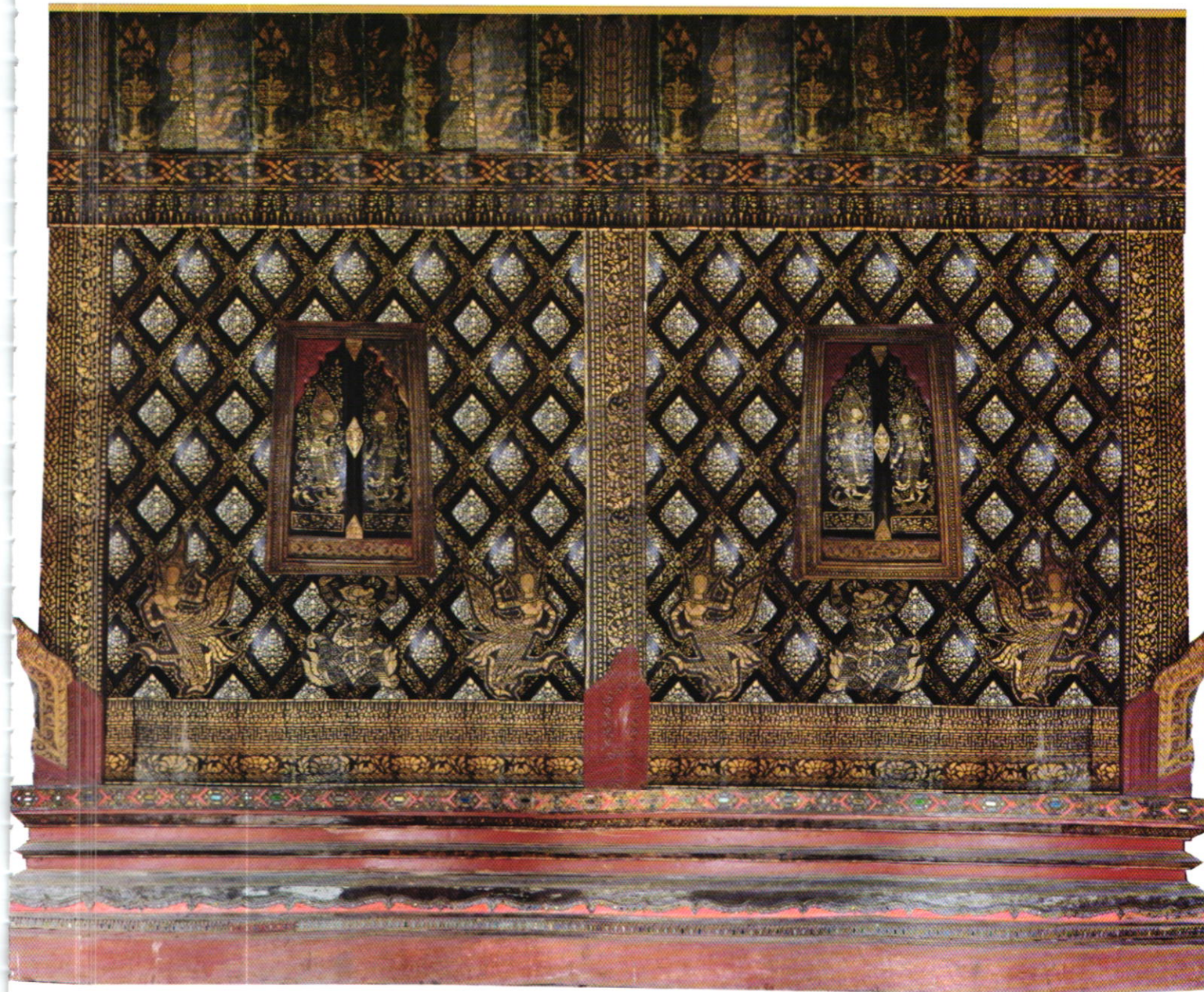
ผนังตัวเรือนชั้นในด้านทิศเหนือและทิศใต้ ในสภาพปัจจุบัน

ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ มีลักษณะใกล้เคียงกันทั้งด้านลวดลายและการชำรุด ลักษณะการชำรุดจากผนังด้านบนลงมาเกือบครึ่งผนัง ประมาณ ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของผนังทั้งหมด ผนังมีความชื้นสูง สังกะสีได้จากคราบน้ำฝนไหลจากด้านบนเป็นแนวยาวลงสู่ด้านล่าง จึงเป็นที่น่าเสียดายว่าอนาคตอันใกล้ลวดลายอาจเลือนหายไปหมด

ผนังทั้ง ๒ ด้านนี้ มีลวดลายที่เหมือนกัน เป็นผนังที่มีความยาวกว่าผนังด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก จึงมีเนื้อที่ในการบรรจุลวดลายได้มากขึ้น

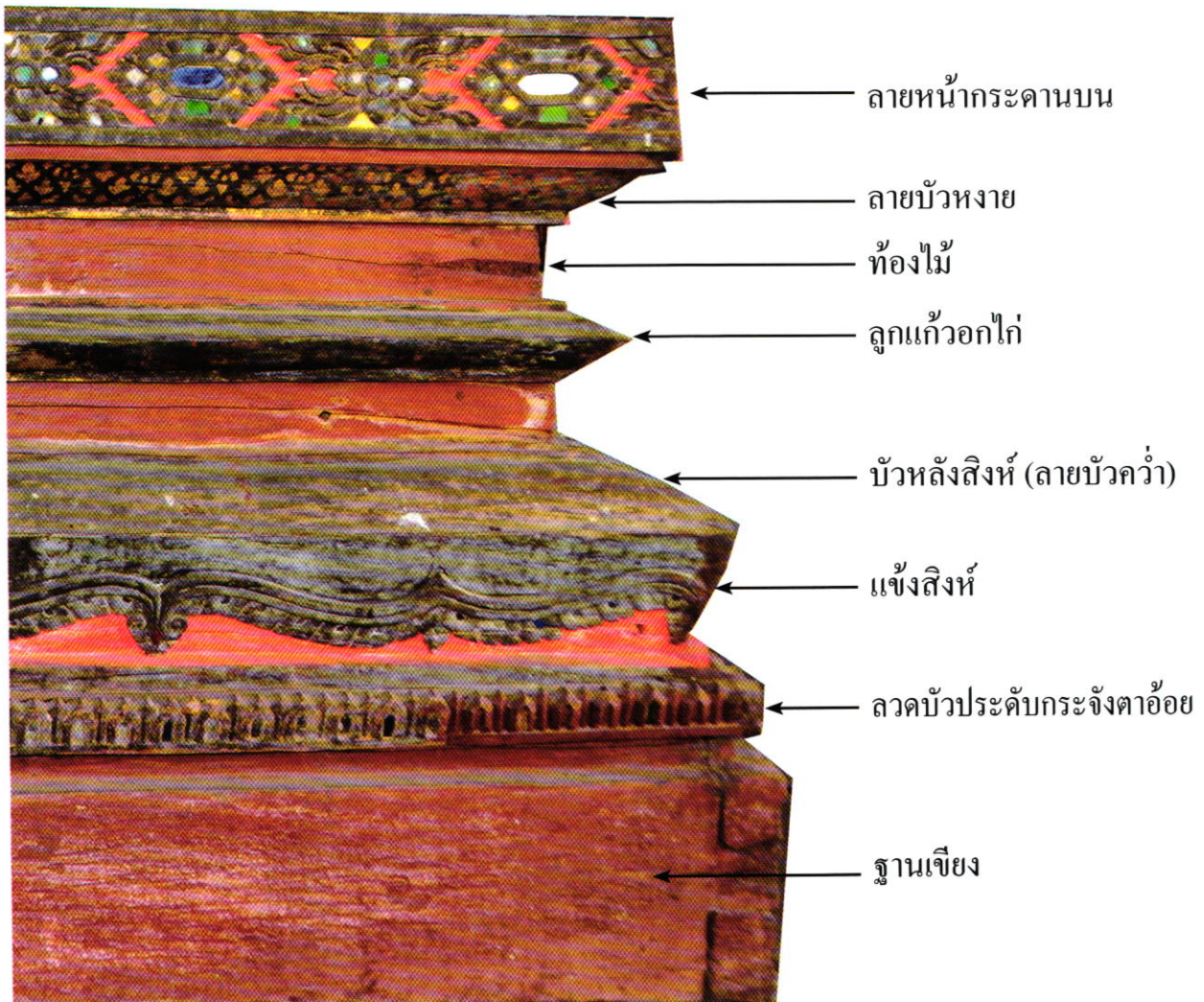
ภาพการเพิ่มเติมลวดลายส่วนที่หายไปให้สมบูรณ์ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้

เปรียบเทียบภาพผนังจริงที่มีการชำรุด และผนังที่เพิ่มเติมลวดลายให้สมบูรณ์ด้วยเทคนิค คอมพิวเตอร์กราฟิก ด้วยการอนุมานลวดลายที่เหลืออยู่ให้ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด จะเห็นได้ถึง ความสวยงามในอดีตที่ผ่านมา หากผนังเดิมที่มีความสมบูรณ์ของลวดลาย จะเป็นผนังที่สวยงามมาก เหลือร่องรอยไปด้วยลวดลายปิดทองคำเปลว คุณคุณค่าเหมาะสำหรับเป็นที่เก็บ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า สะท้อนอารมณ์สงบ เกร่งขี้มื่น ควรค่าแก่การเคารพสักการะ แก่ผู้พบเห็น

ฐานสิงห์ ฐานที่ใช้รองรับตัวเรือนชั้นในเป็นฐานสิงห์ ซึ่งเป็นคติที่รับมาจากวัฒนธรรมอินเดียที่ถือว่า สิงห์เป็นสัตว์สัญลักษณ์ของความมีเกียรติและความกล้า ในหมู่ศาสนวงศ์ก็ถือว่า สิงห์เป็นสัญลักษณ์ของสกุล โดยที่อินเดียเป็นแม่บทองวัฒนธรรมและศาสนาที่หลายชาติยอมรับนับถือ วัฒนธรรมนี้จึงได้แพร่ขยายมาในประเทศไทย ด้วยเป็นฐานรองรับรูปแทนประดับขาสิงห์ ใช้เป็นฐานรับสิ่งที่มีค่า มีที่มาจากการนำสัตว์ที่น่าเกรงขามมาผูกไว้ที่หน้าพระที่นั่งของผู้ทรงอำนาจในสมัยโบราณ เช่น กษัตริย์ ต่อมาได้มีการดัดแปลงทำเป็นรูปสัตว์ชนิดนั้นติดไว้ข้างที่นั่ง เพื่อเป็นการแสดงเกียรติและอำนาจ และได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่างๆ ตามความนิยม แต่ได้ดัดแปลงสร้างขึ้นในลักษณะศิลปะไทยแท้ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยจับเอาเพียงส่วนคล้ายของท่อนขาสิงห์มาบรรจูลงไว้กับขาแทน

ส่วนประกอบต่างๆ ของฐานสิงห์

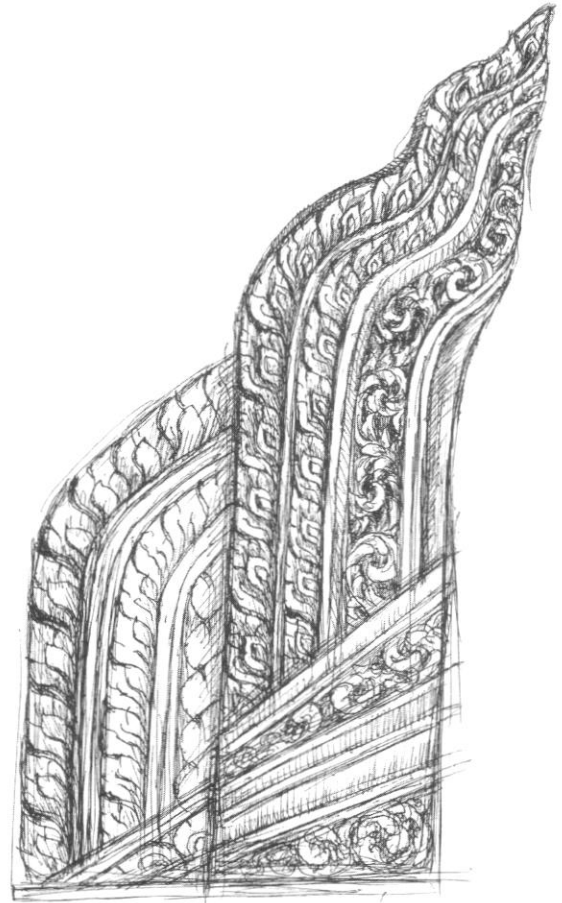
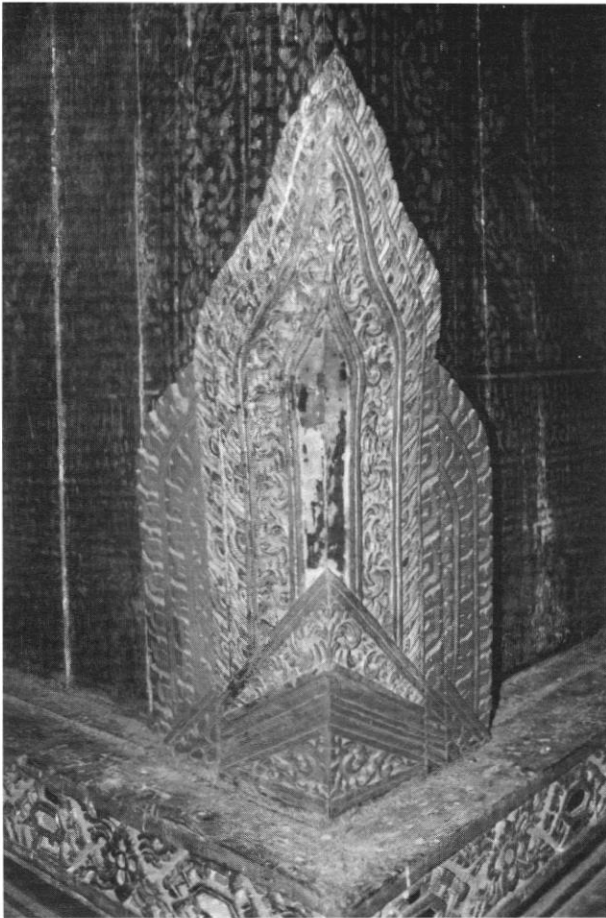

เอวขัน หรือ แอวขัน เป็นศัพท์ทางเทคนิคในงานช่าง ใช้เรียกองค์ประกอบบางส่วนของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เช่น ฐานสิม ฐานพระพุทธรูป เอวขัน หมายถึงส่วนกลางของขันหมาก ซึ่งมีลักษณะคอดก้นเข้าไป มักจะได้สัดส่วนกันระหว่างด้านล่างกับด้านบน เมื่อนำไปก่ออิฐถือปูนในงานก่อสร้าง มีรูปลักษณะคล้ายกับเอวขันของขันหมาก ช่างจึงเรียกส่วนนั้นว่า “เอวขัน” (วิโรฒ ศรีสุโร. ๒๕๔๐ : ๘๖-๘๗) มี ๒ ประเภท คือ เอวขันคูงู และเอวขันปากพาน อีกคำหนึ่งของภาษาอีสานที่ใช้เรียกองค์ประกอบส่วน “ฐาน” ว่า “แม่กึ่งไฟ” ซึ่งตรงกับภาคกลางว่า “ฐานชุกชี” (โครงการจัดตั้งคณะศิลปกรรมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ๒๕๔๐ : ๑๓๒)

ฐานเป็นการจำหลักไม้ ปิดทอง ประดับกระຈก บนพื้นสีแดงชาด ประกอบด้วยหน้ากระดานบน แกะสลักเป็นลายลูกฟักก้ามปูตลอดแนวฐาน ส่วนบัวหงายปิดทองลายฉลุบนพื้นรัก เป็นลายกระจิงฟันปลา ท้องไม้ทาสีแดงชาด ลวดบัว และลูกแก้วอกไก่ปิดทองทึบ แข็งสิงห์แกะสลักปิดทอง ประดับกระຈก บนพื้นสีแดงชาด ต่อจากแข็งสิงห์ลงมาเป็นลวดบัวสามเส้น เฉพาะเส้นแรกประดับกระจิงตาอ้อยแกะสลักไม้ ปิดทอง ประดับกระຈก ส่วนฐานเชิงเป็นพื้นไม้เรียบทาสีแดงชาดไม่มีลวดลาย

กาบพรหมสร หรือ กาบดินเสา องค์กรประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ประดิษฐ์ขึ้นให้มีรูปลักษณะคล้ายกาบเปลือกไม้เนื้ออ่อนในธรรมชาติ มักทำขึ้นตรงส่วนที่เป็นโคนเสาเหลี่ยม เพื่อหุ้มมุมให้ดูมีความประณีตเพิ่มขึ้น (โชติ กัลยาณมิตร. ๒๕๔๘ : ๓๐๐)

กาบพรหมสรหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองมีความสวยงามละเอียดอ่อนแบบช่างหลวง มีรูปทรงโดยรวมเป็นรูปหางไหลสลับปลายพริ้วไหว มีการแบ่งเส้นลวดบัวเป็น ๔ ชั้น โดย ๒ ชั้นแรกเป็นลายบัวถลา ส่วนชั้นที่ ๓ เป็นลายก้านขด และชั้นสุดท้ายประดับด้วยกระจก เป็นการแบ่งจังหวะที่พอเหมาะลงตัว รับส่งกันได้ดี

จากการสังเกตจะเห็นได้ชัดเจนว่า กาบพรหมสมิทั้งส่วนที่เป็นของเดิมและส่วนที่มีการแกะสลักเสริมเพิ่มเติมขึ้นใหม่ให้สมบูรณ์ใกล้เคียงกับลวดลายของเดิม โดยสามารถแยกของเก่ากับของใหม่ได้ไม่ยาก เช่น กาบพรหมสรที่เป็นของเดิมจริงๆ จะมีร่องรอยของการปิดทองหลงเหลืออยู่ แต่ส่วนที่เป็นการแกะสลักเพิ่มเติมใหม่จะทาสีน้ำตาลแดง เพื่อให้คนดูสามารถแยกของใหม่ของเก่าได้

เสาตัวเรือนชั้นใน

เสาตัวเรือนชั้นในของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง เป็นเสาเก็จหรือเสาอิง จำนวน ๘ ต้น ที่รับน้ำหนักโครงสร้างตัวเรือนชั้นใน โดยมีกาบพรหมสรห่อหุ้มที่โคนเสา

เสาเก็จหรือเสาอิง หมายถึง เสาของอาคารที่มีผนังต่อออกไปด้านข้าง เมื่อมองแล้วจะเห็นเสาเป็นกระเปาะออกมาจากแนวผนัง ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Pilaster ซึ่งเสาเก็จนี้อาจเป็นเสาที่รับน้ำหนักจริง หรืออาจเป็นเพียงเสาดกแต่งเท่านั้น

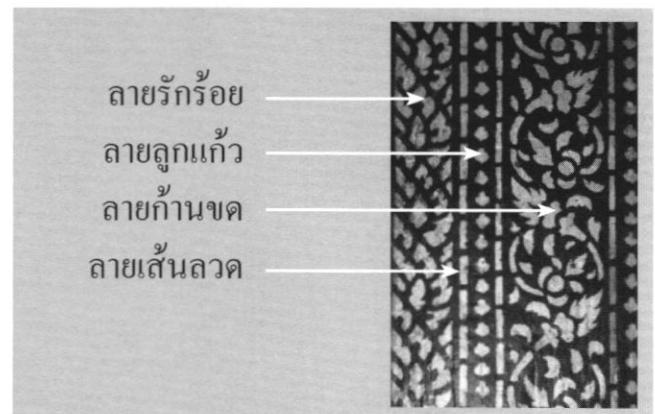
เสาทั้ง ๘ ต้น ลงรักปิดทองลายฉลุ แบ่งเป็นเสาที่อยู่หัวมุม ๔ ต้น และเสาที่ตรงส่วนกลางของผนังอีก ๔ ต้น ขนาดเสาโดยประมาณ ๐.๒๖ X ๔.๐๐ เมตร กระเปาะเสาสูงจากผนัง ๗ เซนติเมตร

เสาหัวมุมผนัง

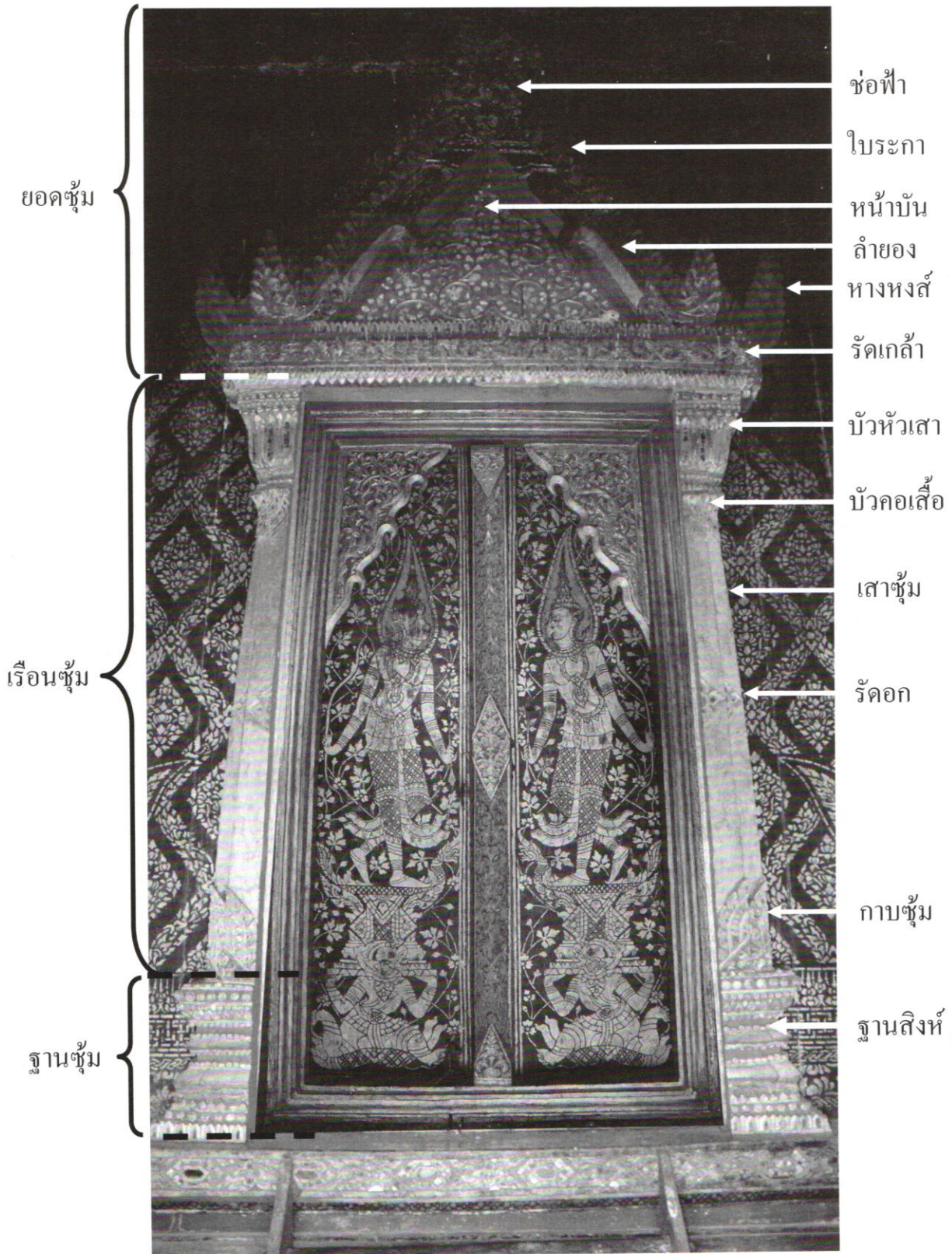
เสากลางผนัง

เสาเก็จที่อยู่ส่วนมุมของผนังทั้ง ๔ มุม มีลวดลายปิดทองลายฉลุที่หัวมุมเสาเป็นลายรักร้อยบัวร้อย และเดินเส้นลวดคั่นลาย ตามด้วยลายลูกแก้ว คั่นด้วยเส้นลวด สูดท้ายเป็นลายก้านขดพรรณพฤกษาออกช่อดอกกาละกับ คั่นด้วยเส้นลวดและลายลูกแก้ว

เสาเก็จที่อยู่ส่วนกลางของผนัง เป็นการเดินเส้นลวด ๒ เส้น ตามด้วยลายลูกแก้ว คั่นด้วยเส้นลวด ตรงกลางเป็นลายก้านขดพรรณพฤกษา ออกช่อดอกกาละกับ และเส้นลวด ลายลูกแก้ว สูดท้ายคั่นด้วยเส้นลวด ๒ เส้น

องค์ประกอบซุ้มประตูทางเข้าตัวเรือนชั้นใน

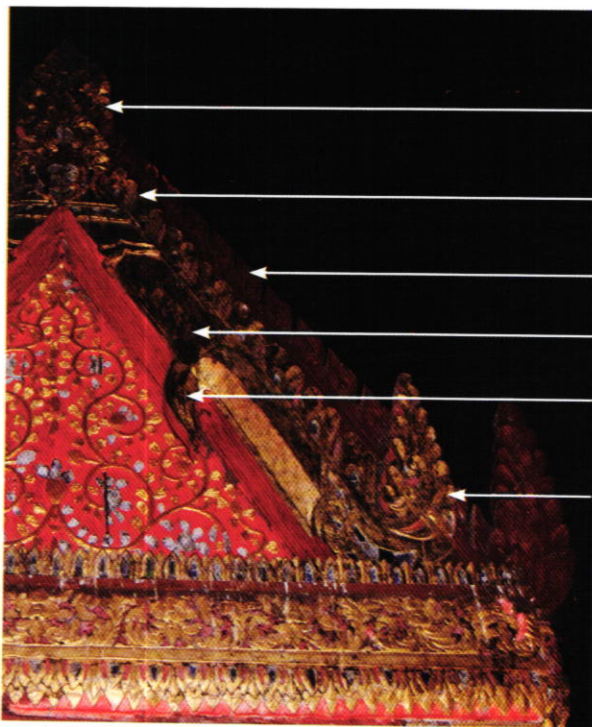

ส่วนสำคัญตัวเรือนชั้นในหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง คือ ด้านหน้ามีซุ้มประตูทางเข้า ทำเป็น “ซุ้มทรงบันแถลง” แบบรัตนโกสินทร์ จำหลักไม้ ปิดทอง ประดับกระจก ผสมกับการปั้นปูน (ปะทวยเพ็ด) มีลวดลายปั้นและแกะสลักอย่างวิจิตรอลังการ ซุ้มประตูขนาด ๑.๔๐X ๓.๕๕ เมตร

ซุ้มบันแถลง เป็นชื่อเรียกซุ้มประตูหน้าต่าง ที่ส่วนยอดซุ้มมีลักษณะจำลองรูปด้านหน้าของหลังคาทรงคดหู้ หรือทรงจั่ว มีลักษณะเด่นอยู่ตรงที่ยอดซุ้มมีโครงรูปของเครื่องล่ายอง ทำเป็นรูปทรงโค้งกลีบบัว โดยมีระเบียบวิธีที่เป็นแบบแผนสำคัญประการหนึ่งคือ ส่วนใหญ่ยอดซุ้มมักทำเป็นซุ้มซ้อนซุ้ม สืบเกิดได้จากลักษณะเสาซุ้มที่ยกกระนาบขึ้น ๒ ระดับ หรือที่เรียกว่า “ย่อมุม” ดังนั้นเสาเรือนซุ้มที่ยกเป็น ๒ ระดับ ก็จะต้องมีส่วนของยอดบันแถลงซ้อนกัน ๒ ชั้น เช่นกัน เพื่อล้อตามธรรมชาติของการออกแบบอาคารชนิด “มุขลด”

คติและสัญลักษณ์แบบต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่า “ซุ้ม” ประกอบช่องเปิดประตูหน้าต่างเหล่านั้น เพื่อสะท้อนถึงคติและความหมายอันทรงคุณค่าในเชิงพุทธปรัชญา ในฐานะเป็นรูปสัญลักษณ์ของ “เรือนแก้ว” เครื่องหมายแห่งโพธิมณฑลที่แสดงถึงภาวะในการตรัสรู้อันบริบูรณ์ยิ่งขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง โดยแบ่งซุ้มบันแถลงเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้

ยอดซุ้ม มีลักษณะเป็นซุ้ม ๒ ชั้น มีช่อฟ้าเป็นช่อคอกไม้ นาคล่ายอง นาคสะดุ้ง และหางหงส์เป็นรูปตัวหงากระหนกแบบใบไม้ มีก้านโค้งแบบเลข ๑ ใบระกาเป็นลายบัวดล ส่วนใบระกาซุ้มซ้อนด้านหลังเป็นช่อใบเทศ หน้าบันเป็นลายก้านขดเถาไม้ ปั้นลายกระแหนะรัก ส่วนรัดเกล้าเป็นหน้ากระดานลายเถาก้านขด รองรับด้วยบัวหัวเสา

ช่อฟ้า (ช่อคอกไม้)

ใบระกา (ลายบัวดล)

ใบระกา (ช่อใบเทศ)

นาคล่ายอง

งวงไอยรา

หางหงส์ (ตัวหงากระหนกใบไม้)

หน้าบัน ประตูกว้างเข้าตัวเรือนชั้นใน ปั้นลายแบบนูนต่ำ (Bas relief) ได้แก่ประติมากรรมที่มีรูปทรงผลงานยื่นออกมาจากพื้นหลังเล็กน้อย มีความแบนและบางกว่าแบบนูนสูง เป็นลายก้านขดพรรณพฤกษา ที่นำส่วนต่างๆ ของต้นไม้ เช่น ต้น กิ่ง ก้าน ใบ ดอก เก้า และผล มาประดิษฐ์เป็นลวดลาย มีลักษณะก้านขนาดเล็กเพียวบาง ที่ประดับด้วยใบไม้เป็นระยะ เส้นโค้งขมวดอ่อนหวานปลายเส้นออกช่อดอกไม้ เส้นโครงลายเลื่อนไหลเกี่ยวพันขึ้นสู่จั่วด้านบน ลายมีลักษณะเล็กเพียวบาง โปร่ง ให้ความรู้สึกเบา เน้นส่วนที่เป็นตัวลายด้วยการปิดทองเปล่งประกายบนพื้นสีแดงชาด ทำให้ลายหน้าบันมีความโดดเด่นสวยงามยิ่งขึ้น ปัจจุบันมีลวดลายบางส่วนเริ่มชำรุด หลุดร่อนไปตามกาลเวลา

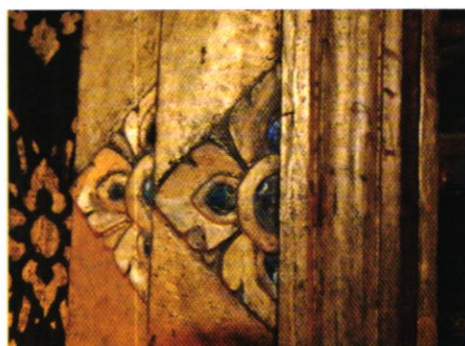

เรือนซุ้ม หมายถึง ส่วนกลางของตัวซุ้มทั้งหมด ประกอบด้วยบัวหัวเสา หรือ บัวปลายเสาเป็นเสาบัวกลีบขนุน ประกอบบัวคอเสื้อที่ใช้หุ้มตรงส่วนบ่าของเสาซุ้ม ปั้นเป็นรูปกระจังกลีบบัว เสาซุ้มเป็นแท่ง ๔ เหลี่ยมยาว ที่ตั้งขนาดแนบริมขอบช่องประตู ประดับตกแต่งด้วยรัดดอกบริเวณกึ่งกลางสันของเสาซุ้ม เป็นลายดอก ๔ กลีบ บางแห่งเรียก ประจำยามรัดดอก ส่วนกาบซุ้มที่หุ้มบริเวณโคนเสาห่อหุ้มด้วยกาบบัว ทำเป็นกระจังรูปกลีบบัว

เสาบัวกลีบขนุน

ประจำยามรัดดอก

กาบล่าง

บัวคอเสื้อ

ฐานซุ้ม หมายถึง ส่วนที่ใ้รองรับตัวเรือนซุ้มของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเป็น “ฐานสิงห์” ทำหน้าที่เหมือนฐานอาคาร แต่หากเป็นซุ้มประตู มักทำแยกขาดออกจากกันเป็น ๒ ข้าง ทั้งนี้เพราะช่องเปิดนั้นจะต้องยาวลงถึงพื้น เพื่อใช้เป็นทางเข้าออก เริ่มจากด้านล่างสุดประกอบด้วยเส้นลวดบัว ๓ เส้น เส้นแรกประดับด้วยลายกระจังตาอ้อย เส้นที่ ๒ ประดับด้วยลูกแก้วกลม ส่วนเส้นสุดท้ายเป็นลายกระจังรูปใบไม้ ตามด้วยเชิงสิงห์และบัวหลังสิงห์ซ้อนกัน ๒ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นท้องไม้ประดับบัวลูกแก้วอกไก่ และบัวหงาย สุดท้ายเป็นลายหน้ากระดานลูกแก้วกลม

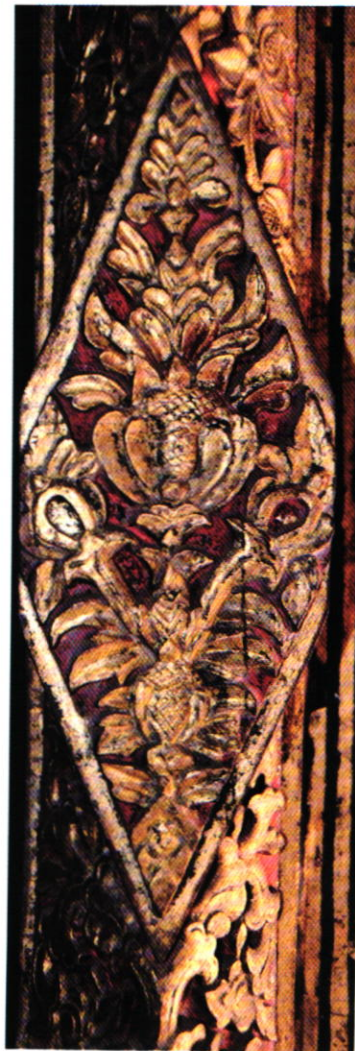

ประตู ปิดทองลายฉลุรูปทวารบาล หรือภาพเทวดายืนแท่นมีภาพ
หนุมานแบก ขนาด ๑.๓๐ x ๒.๒๕ เมตร ภาพเทวดาในท่าทางการย่างเดิน
พระหัตถ์หนึ่งทรงคันศร และอีกพระหัตถ์ทรงลูกศร มีเครื่องแต่งกายแบบ
ศิลปะรัตนโกสินทร์ และที่ประภาณฉลของเทวดาทั้ง ๒ องค์ เป็นสีแดงชาด
ส่วนพื้นหลังที่เป็นลวดลายเครือเถาพรรณพฤกษา

กรอบเช็ดหน้า ทำเป็นเส้นลวดบัวประมาณ ๔ เส้น ร่องเส้นในสุดเป็น
เส้นสีแดงชาด ปิดทองทึบเหลืองอร่ามสวยงาม เพื่อเพิ่มรายละเอียดของ
กรอบเช็ดหน้าให้มีเรื่องราวมากขึ้น และเป็นเสมือนกรอบทองที่ช่วยเน้นภาพ
ทวารบาลที่บานประตูให้โดดเด่นสวยงาม

อกเลา เป็นลายเครือเถาประดับด้วยดอกกาละกับ ทั้งส่วนที่เป็นลูกฟัก
บน นมเลา และลูกฟักล่าง จำหลักไม้ ปิดทอง ล่องชาด สวยงาม อกเลาส่วนนี้มี
ลวดลายสมบูรณ์ที่สุด

สาหร่ายรวงผึ้ง

สาหร่าย
รวงผึ้งบานประตู่
ทางเข้าตัวเรือนชั้นใน มี
ลวดลาย จำหลักไม้ ปิด
ทอง ร่องกระຈก อ่อนช้อย
สวยงาม และยังมีความสมบูรณ์
ของลวดลายเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์
เพราะอยู่ภายในหอไตร จึงไม่ถูกแดด
และฝนทำลาย แกะสลักลายต้นไม้วรรณ
พฤษภา มีเส้นโค้งสวยงามเคลื่อนที่จากโคน
ต้นไปสู่ส่วนยอดของต้น ออกดอกกาละกับที่
เป็นดอกไม้หลักของหอไตรแห่งนี้ เพิ่มความมี
ชีวิตของป่าด้วยสรรพสัตว์น้อยใหญ่ ทั้งฝูงนกที่เกาะ
อยู่ตามกิ่งไม้ เพื่ออาศัยร่มเงาของต้นไม้ในการพักอาศัย
รวมไปถึงฝูงลิงหยอกล้อกันตามต้นไม้ แสดงถึงความอุดม
สมบูรณ์ สงบ ร่มเย็นของผืนป่า

สาหร่ายรวงผึ้ง มีลักษณะรูปทรงสามเหลี่ยมติดอยู่มุม
บนทั้ง ๒ ด้าน ของประตูทางเข้า ขนาด ๐.๔๐ X ๐.๘๐ เมตร ส่วน
รูปทรงของสาหร่าย ทำเป็นเส้นโค้งเคลื่อนตัวลงมารับกับเส้น
ทางไหลถึง ๓ ชั้น เพื่อลดความกระด้างของเส้นทรงสามเหลี่ยม
สวยงามแปลกตา แสดงถึงเส้นโค้งรับส่งสัมพันธ์กันกับลวดลายที่แกะ
สลักภายในสาหร่ายรวงผึ้ง แสดงถึงภูมิปัญญาของช่าง ที่สามารถออกแบบ
กรอบและลวดลายได้ลงตัวสวยงาม เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นอย่างหนึ่งที่
น่าสนใจ

สำหรับวางฝัง
ถือได้ว่าเป็นองค์
ประกอบสำคัญอย่าง
หนึ่งของหอไตรแห่งนี้
เพราะหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง
จะมีสำหรับวางฝังประดับอยู่
ในส่วนที่เป็นประตูหรือหน้าต่าง
แถบทุกบาน ด้วยการแกะสลักทำให้
เกิดมิติ มีระยะใกล้ไกล โดยการทับซ้อน
ของกิ่งไม้ มีการประดับกระจกสีแดง และ
สีเขียวที่ดอกกลีบกับ ส่วนพื้นประดับด้วย
กระจกเงา การประดับกระจกแบบโบราณ จะใช้
กระจกกรึบ ลักษณะเป็นแผ่นบางๆ สีต่างๆ ด้าน
หลังเป็นดิบๆ ด้านหน้าผิวมัน กระจกชนิดนี้เนื้ออ่อน
ตัดแบ่งเป็นชั้นได้ด้วยกรรไกร กระจกกรึบนี้บางแห่ง
เรียกว่า แก้วขึ้น แก้วจีน หรือแก้วพุก้า (คณะกรรมการฝ่าย
ประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. ๒๕๔๕ : ๑๑๗) ส่วนการ
ประดับกระจกใช้ “เทือกรัก” ทำจากรักน้ำเกลี้ยง สมุก และ
น้ำมันยางอุดลงในร่องที่ต้องการจะประดับกระจก เทือกรักจะมี
ความเหนียวหนืด ทำหน้าที่เป็นตัวยึดเกาะให้กระจกติดกับพื้น
ลักษณะการประดับกระจกของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง เป็นการติดกระจก
ให้มีขนาดใกล้เคียงกับช่องว่าง ปิดลงไปให้เต็มพื้นร่อง ในลักษณะชั้นใหญ่
เล็กแตกต่างกันไป ไม่เหมือนกับการประดับกระจกในปัจจุบัน ที่มีกระจกแก้ว
รูปทรงสี่เหลี่ยม ที่ฉาบด้านหลังด้วยโลหะเจือปรอท และใช้กาวอีพ็อกซีเป็นตัว
ยึดเกาะกระจกให้ติดกับพื้น ซึ่งเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่

สุนทรียศาสตร์ ของสาหร่ายรวงผึ้งประตู่ทางเข้าตัวเรือนชั้นใน
ในแง่ความสัมพันธ์ของเส้นแกนโครงสร้างที่สอดประสานรับส่งกันอย่างสวยงาม

สาหร่ายรวงผึ้งเป็นรูปทรง
สามเหลี่ยมประดับอยู่บนบน
กรอบเข็ดหน้าประตูทางเข้า เพื่อลด
ความแข็งกระด้างของเส้นตรงสี่เหลี่ยม
กรอบเข็ดหน้า ทำให้ประตูรู้สึกนุ่มนวลมี
เสน่ห์สวยงามยิ่งขึ้น โดยเฉพาะที่ตัวสาหร่าย
รวงผึ้งเอง ก็มีการแก้ปัญหาของเส้นตรง
สามเหลี่ยม ด้วยการใช้เส้นโค้งเคลื่อนไหวจากมุม
บนสุด มารับกับเส้นโค้งรูปทรงทางไหล ถึง ๓ ชั้น
ทำให้สาหร่ายรวงผึ้งเกิดเป็นรูปทรงที่อ่อนหวาน นุ่ม
นวลมากขึ้น

ทางไหล หมายถึง ลายไทยที่อาจเกิดจากการ เลียน
แบบเปลวไฟ หรือจากส่วนของบัวและบอนที่เรียกว่า “ไหล”
หรืออาจมาจากส่วนหางของปลาไหล มีรูปคดโค้งสลับไปมา ยอด
หรือปลายเรียวเล็กสะบัดดังเปลวไฟ ซึ่งนอกจากใช้ประกอบในลาย
เปลวทั่วไปแล้ว ยังปรากฏในภาพเขียนหรืองานปั้นที่เป็นชายผ้าพริ้ว
สะบัดเป็นทางไหลอีกด้วย

บานประตู เขียนภาพทวารบาล หรือ เรียกว่า เทวดายืนแท่น ขนาด ความกว้างด้านบน ๐.๕๕ เมตร ความกว้างด้านล่าง ๐.๕๘ เมตร สูง ๒.๐๔ เมตร ถ้าเป็นภาพเทวดาแบบจีน เรียก “เซี่ยวกาง” ในความหมายเพื่อป้องกันมิให้สิ่งไม่ดีต่างๆ ผ่านเข้าไปในตัวอาคารได้ หรือที่เรารู้จักกันทั่วไป คือ เทวดารักษาประตูทางเข้า ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะรัตนโกสินทร์ ในกิริยาท่วงท่าอย่างเดินสวयงามแบบนาฏลักษณะ บนพื้นรักสีดำปิดทองลายฉลุ ไม่ใส่รายละเอียดหน้าตา แสดงหน้าด้านข้าง หรือ ภาษาช่างเรียก “ด้านเลี้ยว” สวมมงกุฎ ระบายสีแดงชาดที่ประภาณชล พระหัตถ์ข้างซ้ายทรงคันศร ส่วนพระหัตถ์ขวาทรงลูกศร สวมเครื่องประดับ อาทิ กรองศอ ทองกร สังวาล ทับทรวง ปิ่นแห่งฉลองบาท นุ่งภูษา สนับเพลา ชายไหว ชายแครง ยืนบนแท่นห้วนาคที่แบกด้วยหนุมาน

ส่วนพื้นหลังเป็นลายเครือเถาพรรณพฤกษาก้านไขว้ ประกอบกับภาพนกที่หยอกล้อกันตามกิ่งไม้ ก้านลายมีขนาดเล็ก ไขว้ช่อดอกและใบ ส่วนช่องไฟของลายค่อนข้างโปร่ง เป็นเทคนิคการทำให้ภาพเทวดาโดดเด่นขึ้น เพราะตัวภาพมีเนื้อทองมากกว่าส่วนอื่น

ช่างจะออกแบบลายเพียงบานประตูบานเดียว เมื่อปิดทองลายฉลุบานประตูด้านหนึ่งเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะพลิกแบบลายกลับด้านแล้วปิดทองบานประตูที่เหลืออีกบาน ภาพทวารบาลของบานประตูทางเข้าตัวเรือนชั้นใน จึงเป็นภาพที่เหมือนกัน เพียงแต่เป็นภาพที่กลับด้านกันเท่านั้น

สุนทรียศาสตร์ของภาพจิตรกรรมบนบานประตู เป็นภาพ “ก้ามเลอ” เพราะมีการระบายสีแดงชาดในส่วนประภามณฑลหรือที่เรียกว่า “รัศมี” ภาพจิตรกรรมไทยเป็นงานศิลปะแบบ ๒ มิติ แสดงรายละเอียดความงามด้วยเส้นที่อ่อนช้อย สอดประสานสัมพันธ์กัน

สีที่นิยมใช้ในงานจิตรกรรมไทย มากที่สุดสีหนึ่ง คือ สีแดงชาด คำว่า “ชาด” คือ สีแดงสด มาจากประเทศจีน มีหลายชนิดทั้งเป็นฝุ่นผง และเป็นก้อน สีแดงชาดได้จากต้นชาดหรือหูกุน แต่มีคำอธิบายว่าชาดหรือหูกุน คือ ชาดผสมกับปรอท และกำมะถัน เพื่อให้ชาดจับตัวกันแน่นกับเนื้อทอง หรือเครื่องกะไหล่ทอง จะทำให้ชาดสีสดและสุกปลั่งยิ่งขึ้น ในภาษาเขมรเรียกว่า “หิงดูล” คือ ชาดสีแดงเสน ชาดที่ช่างเขียนนิยมใช้กันมี ๓ ชนิด คือ ชาดจ่อแสด ชาดอ้ายมุย ชาดอินจี (สนั่น รัตนะ. ๒๕๔๕ : ๗๗)

ภาพทวารบาลประตูทางเข้าตัวเรือนชั้นใน เป็นภาพจิตรกรรมไทยที่แสดงถึงความงามตามอุดมคติไทยที่เหนือธรรมชาติ ด้วยการเลือกสรรตัดทอนเฉพาะส่วนที่ต้องการ เช่น ภาพหน้าเทวดาแสดงด้านข้าง แต่ส่วนลำตัวแสดงด้านหน้าตรง และช่วงขาแสดงด้านข้าง ซึ่งขัดกับความจริงตามธรรมชาติ จึงถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของภาพจิตรกรรมไทย ที่สื่อความงามด้วยเส้นและสีของตัวภาพ ดังตัวอย่างภาพหน้าพระที่นิยมเขียนมี ๓ แบบ ดังต่อไปนี้

หน้าด้านเลี้ยว (ด้านข้าง)

หน้าด้านเพล (ด้านเฉียง)

หน้าด้านอัด (ด้านตรง)

หน้าต่างตัวเรือนชั้นใน

หน้าต่าง ตัวเรือนชั้นในมีหน้าต่างทั้งหมด ๔ ช่อง อยู่ผนังด้านทิศเหนือ ๒ ช่อง และผนังด้านทิศใต้ ๒ ช่อง ขนาดความกว้างด้านบน ๐.๗๒ เมตร ความกว้างด้านล่าง ๐.๘๕ เมตร สูง ๑.๕๓ เมตร หน้าต่างทำจากไม้ทั้งแผ่น ลงรักปิดทองลายฉลุภาพทวารบาลหันหน้าเข้าหากัน บานละ ๑ องค์ แสดงหน้าด้านข้าง คำศัพท์ทางด้านจิตรกรรมไทยเรียกว่า “ด้านเลี้ยว” และที่ประภาณตลกระบายสีแดงชาด พื้นหลังออกแบบลวดลายเครือเถาพรรณพฤกษาสวยงาม ผสมผสานกับภาพนกเกาะอยู่ตามกิ่งไม้ ลวดลายบานหน้าต่างยังมีความสมบูรณ์เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์

ภาพเทวดาที่บานหน้าต่างด้านขวาอยู่ในท่าทางการก้าวเดินไปข้างหน้า ไม่แสดงรายละเอียดหน้าตา พระหัตถ์ด้านซ้ายทรงคันศร และพระหัตถ์ด้านขวาทรงลูกศร ลักษณะเครื่องแต่งกายแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ ยืนอยู่บนตัว “เหรา” สัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่ง ด้านล่างของเหรามีลายกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในบรรจุลายพรรณพฤกษา

เทวดาที่บานหน้าต่างด้านซ้ายมือน้อยในท่าย่างเดินเช่นกัน พระหัตถ์ด้านขวาทรงคันศร ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายแสดงท่าจับมือในท่วงท่าลีลาแบบนาฏลักษณ์ ยืนอยู่บนตัว “มกร” อีสานเรียก “เข” และด้านล่างของมกรมีกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่บรรจุลายพรรณพฤกษาเช่นเดียวกับบานหน้าต่างด้านขวา

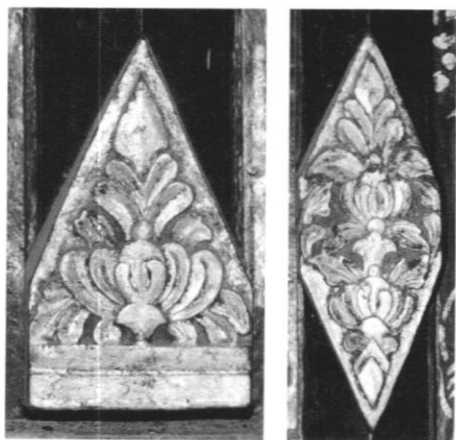
ส่วนหน้าต่างด้านทิศใต้ ช่องแรกบานทางด้านซ้ายมือเป็นภาพเทวคาเย็นบนราชสีห์ จึงเป็นช่องที่มีความแตกต่างจากช่องอื่นๆ

ภาพทวารบาลที่บานหน้าต่างทั้ง ๔ ช่อง เป็นภาพจากแบบพิมพ์ลายฉลุเดียวกัน คือ ออกแบบภาพและลวดลายหน้าต่างเพียงช่องเดียว สามารถนำไปใช้ได้กับหน้าต่างทั้ง ๔ ช่อง

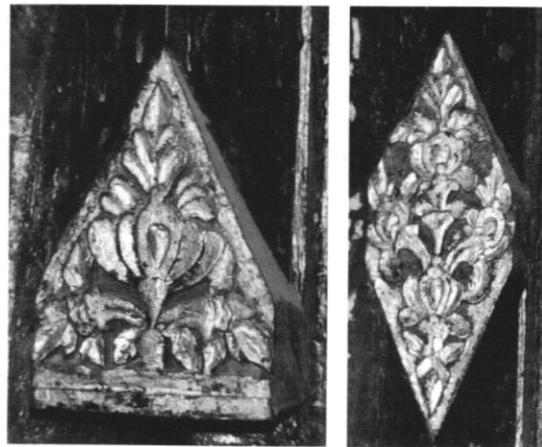
ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัด ของการออกแบบลวดลายที่ประตูและหน้าต่างของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง คือ ถ้าเป็นประตูจะออกแบบลายให้เต็มทั้งบาน แต่ถ้าเป็นหน้าต่างจะออกแบบลวดลายเฉพาะพื้นที่เมื่อปิดหน้าต่างสามารถมองเห็น จะไม่เขียนลายในพื้นที่ที่สำหรับวางผังปิดบังไว้ จึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวอย่างหนึ่งของหอไตรแห่งนี้

นอกเหนือจาก ลงพื้นรักสีดำ ส่วนลูกฟักบน นมเลา และลูกฟักล่าง จำหลักไม้ ปิดทอง ทึบลายดอกกาละกับ การแกะสลักในแต่ละช่องก็มีลวดลายที่แตกต่างกันทุกช่อง เป็นความชาญฉลาดของช่างโบราณที่ออกแบบลายนอกเลาไม่ให้ซ้ำกัน

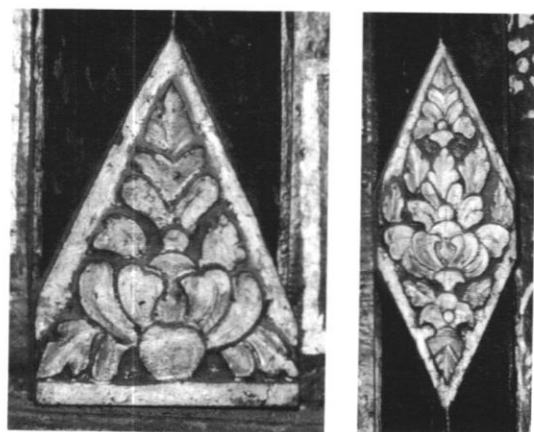
ลายแกะสลักลูกฟัก และนมเลาหน้าต่างตัวเรือนชั้นใน

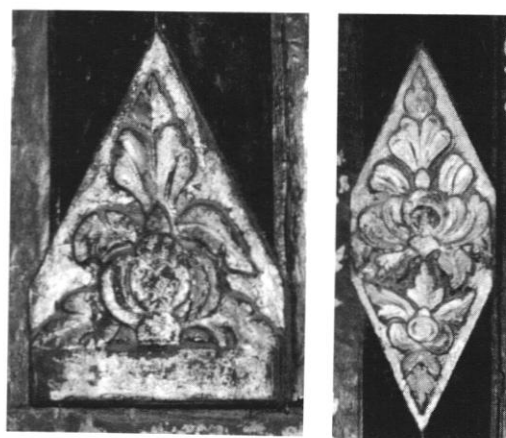
หน้าต่างช่องที่ ๑

หน้าต่างช่องที่ ๒

หน้าต่างช่องที่ ๓

หน้าต่างช่องที่ ๔

ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับภาพเทวดาที่หน้าต่างตัวเรือนชั้นใน น่าจะเป็นพระวรุณ หรือ พระพิรุณ เทพแห่งฝน ปกครองกลางคืน และเทพประจำทิศตะวันตก

สุรศักดิ์ ทอง (๒๕๕๓ : ๑๒๕-๑๓๒) ได้กล่าวถึงพระวรุณว่า เป็นเทพรักษาความสุขสวัสดิ์แห่งมนุษย์ และสัตว์ทั้งปวง เป็นเทพผู้ปกครองดูแลความเป็นไปของมนุษย์ เป็นผู้รักษาความสุขแห่งมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง มีหน้าที่ปกครองกลางคืน เป็นเทพแห่งฝนและน้ำทั้งปวง นอกจากนี้ยังนับถือพระองค์ในฐานะเป็นท้าววิรูปักษ์ จอมนาคร โลกบาลรักษาทิศประจิม (ทิศตะวันตก) ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกนาครทั้งหมด

อาวุธ ได้แก่ ร่มอาโลก บ่วงบาศ หอยสังข์ หีบแก้วมณี หม้อน้ำ และ คันศร

พาหนะ ตามพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ว่า ทรงมกร หรือ เหรา แต่บางที่ก็ว่าเป็นจระเข้

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภาพเทวดาที่บานหน้าต่างของตัวเรือนชั้นใน น่าจะเป็นพระวรุณ หรือ พระพิรุณ ซึ่งเป็นเทพแห่งฝน ประกอบกับภาคอีสานเป็นภาคที่มีความแห้งแล้งและมีอาชีพหลัก คือ อาชีพเกษตรกรรม จนมีตำนานเรื่องราวเกี่ยวกับพญาแถนในการขอฝน จึงมีประเพณีบุญบั้งไฟเพื่อขอฝน

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ ภาพเทวดาที่ประทับยืนบนสัตว์พาหนะที่บานหน้าต่างนั้น เป็นภาพสัตว์หิมพานต์ ที่เรียกว่า มกร ที่ชาวอีสานเรียกว่า “แซ” หรือจระเข้นั่นเอง และเหรา จึงตรงกับสัตว์พาหนะของพระวรุณ แม้กระทั่งอาวุธประจำกายของเทวดาที่บานหน้าต่างก็ยังทรงคันศร ที่เป็นหนึ่งในอาวุธของพระวรุณ

ส่วนหน้าต่างด้านทิศใต้ ช่องแรกบานทางด้านซ้ายมือเป็นภาพเทวดาประทับยืนบนสัตว์พาหนะ คือ ราชสีห์ จึงเป็นช่องที่มีความแตกต่างจากช่องอื่นๆ เพียงช่องเดียว ในจำนวน ๔ ช่อง

บานหน้าต่างส่วนนี้ จึงมีข้อสันนิษฐานว่าเทวดาของบานหน้าต่างนี้น่าจะเป็นพระอาทิตย์ เทพแห่งแสงสว่าง และเทพประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ทิศหริ)

สุรศักดิ์ ทอง (๒๕๕๓ : ๒๕๑-๒๕๔) ได้กล่าวถึงพระอาทิตย์ไว้ดังนี้ พระอาทิตย์เป็นบุตรของพระกัศยปกับนางอิตติ มีโอรส ๘ องค์ คือ ๑. วรุณาทิตย์ (พระวรุณหรือพระพิรุณ) เป็นพระเชษฐาองค์แรก ส่วนสุริยาทิตย์ (พระอาทิตย์) เป็นโอรสองค์ที่ ๘ เป็นผู้รักษาเกียรติ มีความถือตนและเจ้าระเบียบ เป็นเทพรักษาอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ หรือทิศหริ ซึ่งมีหน้าที่ปกครองกลางวัน และเป็นเจ้าแห่งหมู่ดาว สัตว์พาหนะ ได้แก่ ราชสีห์ ราชรถทองคำเทียมม้าสีแดง ๗ ตัว

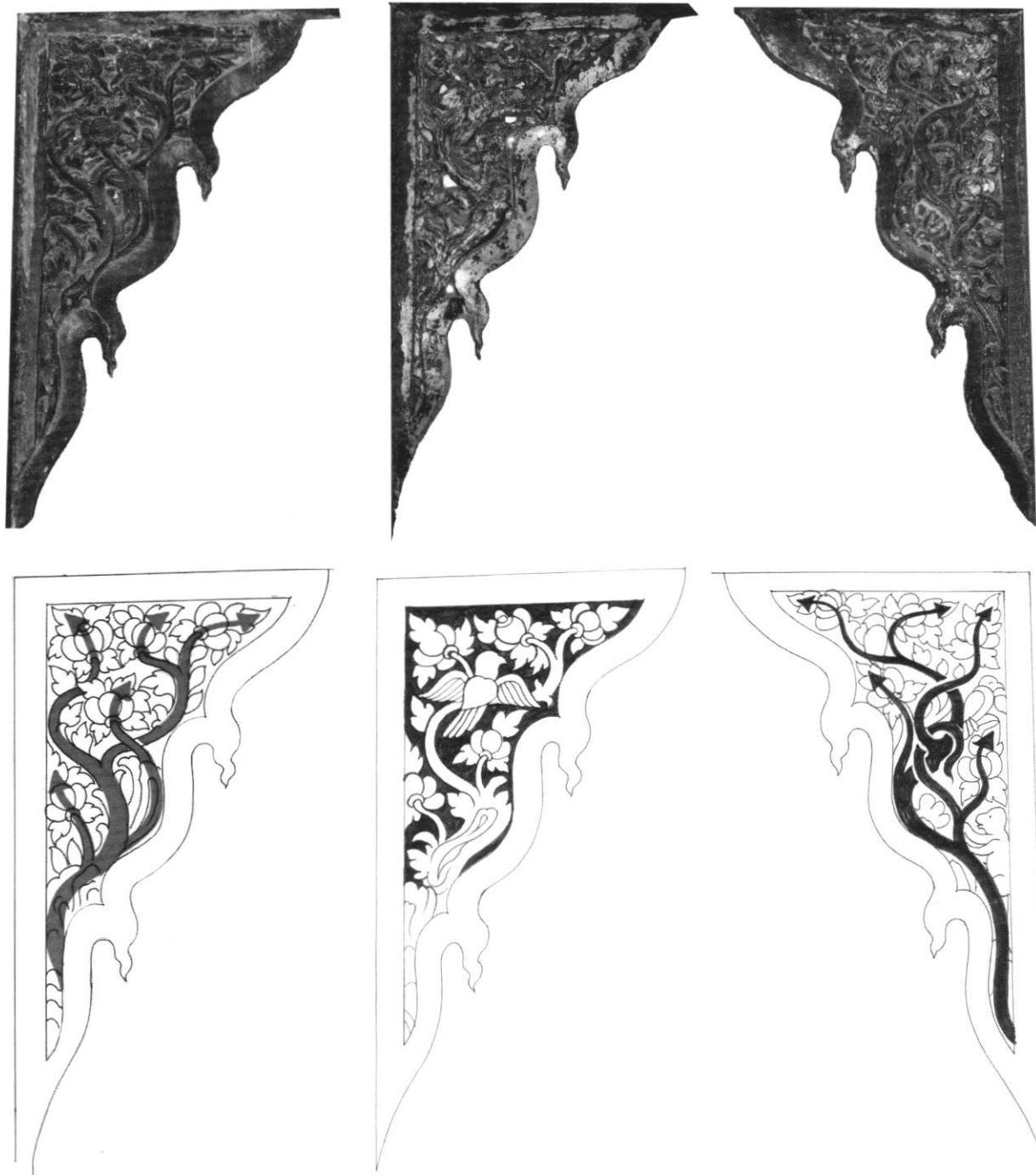
จึงพอสันนิษฐานได้ว่าภาพเทวดาที่ประทับยืนบนสัตว์พาหนะที่เป็นราชสีห์ น่าจะเป็นพระอาทิตย์ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระวรุณ อีกประเด็นน่าจะมาจากคติความเชื่อเรื่องระบบของจักรวาล ที่ประกอบด้วยกลางวัน และกลางคืน โดยแทนค่าด้วยสัญลักษณ์รูปเทวดาแห่งแสงสว่าง คือ พระอาทิตย์แทนกลางวัน ส่วนพระวรุณที่มีหน้าที่ปกครองกลางคืน แทนยามค่ำคืน รวมไปถึงการประทอนสายฝนความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ให้กับเกษตรกรชาวอีสาน สมดังเทพรักษาความสุขสวัสดิ์แห่งมนุษย์ และสัตว์ทั้งปวง

เป็นที่น่าเสียดายว่า ภาพทวารบาลที่บานหน้าต่างตัวเรือนชั้นนอกชำรุดเสียหายไปเกือบหมดแล้ว เหลือเฉพาะลวดลายส่วนที่ถูกบังด้วยสาหร่ายรังผึ้งเพียงเล็กน้อย ที่เป็นลายพรรณพฤกษา และมีเส้นโครงส่วนประภาณตลของเทพทวารบาลเหลือให้เห็นเพียงเล็กน้อย จึงไม่สามารถสันนิษฐานได้ว่าเป็นเทพองค์ใด และทรงสัตว์พาหนะชนิดใด

สำหรับราวผึ้ง จำหลักไม้ ปิดทอง ประดับกระจก ลวดลายสวยงาม และแต่ละช่องแกะสลักลายไม่ซ้ำกัน เป็นภาพต้นไม้บนโขดหิน คดโค้ง อ่อนไหว ด้วยการรับส่งของเส้นสายความงามตามหลักอุดมคติของศิลปะไทย ด้วยลวดลายอ่อนช้อยสวยงามที่แตกต่างกันในแต่ละช่อง สำหรับราวผึ้งตัวเรือนชั้นในที่เป็นของเดิมหลงเหลืออยู่จำนวน ๔ ชิ้น เท่าที่สังเกตเห็นได้ ส่วนที่เหลือเป็นการทำเสริมเพิ่มขึ้น เพื่อเติมเต็มให้องค์ประกอบส่วนนี้สมบูรณ์

ภาพแสดงความสัมพันธ์และการเคลื่อนไหวของเส้นแกนสำหรับราวผึ้งตัวเรือนชั้นใน

หย่อง คือ ส่วนที่ประดับอยู่ด้านล่างกรอบเช็ดหน้าของหน้าต่างตัวเรือนชั้นใน ใช้เทคนิคการจำหลักไม้ ปิดทอง ประดับกระจก ล่องชาด คือ เป็นพื้นสีแดง รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๐.๑๒ X ๑.๐๕ เมตร ลวดลายหย่องทั้ง ๔ ช่อง แตกต่างกัน เป็นลายที่มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น ลายขัณฑ์ ซึ่งเป็นลายที่นิยมมากลายหนึ่งของศิลปะอีสาน ซึ่งต่างจากหย่องผนังตัวเรือนชั้นนอกที่ทำเป็นลายลูกมะหวด จึงเป็นความหลากหลายและภูมิปัญญาของช่าง หย่องทั้ง ๔ ช่อง ยังมีลวดลายที่สมบูรณ์อยู่มาก ถึงแม้ทองจะหลุดร่อนไปพอสมควรแล้วก็ตาม

หย่องช่องที่ ๑ แกะสลักเป็นลายประจำยามก้ามปู ส่วนลายประจำยามเป็นลายบรรจุในกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีลายที่ปลายทั้ง ๒ ข้างเป็นรูปตัวหงา สอดประสานขัดกันภายในรูปทรงสี่เหลี่ยม โดยปิดหัวท้ายทั้ง ๒ ด้าน ด้วยลายหน้ากระดานประจำยามขนาดเล็กในแนวตั้ง

หย่องช่องที่ ๒ แกะสลักเป็นลายเครือเถาแกนขดใบไม้ โดยมีลายดอกไม้อยู่ตรงกลางเป็นตัวออกลายทั้ง ๒ ด้าน ขดขมวดม้วนสลับกันไปมาด้วยลักษณะของใบไม้ ซึ่งเป็นลายเดียวกันกับลายหน้ากระดานรัดเกล้าของซุ้มบันแถลงประตูทางเข้าตัวเรือนชั้นใน

หย่องช่องที่ ๓ แกะสลักเป็นลายขัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของลวดลายภาคอีสาน ในลักษณะการสานไม้ไผ่ขัดแตะทั่วๆ ไป ตรงกลางเป็นลายดอกไม้ประจำยาม ส่วนหัวและส่วนท้ายแกะสลักลายประจำยามครึ่งซีก และขนาบหัวท้ายด้วยลายหน้ากระดานประจำยามขนาดเล็กแนวตั้ง คล้ายกับหย่องช่องที่ ๑

หย่องช่องที่ ๔ แกะสลักเป็นลายจัดสานที่แตกต่างจากหย่องช่องอื่นๆ เป็นลายกำมปูที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมสอดประสานขึ้นลงด้วยเส้นลายหัวท้ายเป็นใบไม้ขมวดด้านละ ๒ เส้น สอดประสานขัดกันสวยงาม จึงเป็นการเพิ่มคุณค่าความงามให้กับหย่องได้เป็นอย่างดี

กรอบเช็ดหน้า ตัวเรือนชั้นในทำเป็นเส้นลวดบัว ๓ เส้น ระหว่างเส้นที่ ๒ และ ๓ เป็นร่องบัวลงรักปิดทองลายฉลุ ด้วยลายกระจังพื้นปลา หรือรูปทรงของกลีบบัวเรียงซ้อนกัน มีการเจาะร่องลึกทาสีแดงชาด รูปทรงโดยรวมเป็นรูปทรงกลมสอบล้อกับตัวอาคารเหมือนกันทั้ง ๔ ช่อง มีขนาดความกว้างด้านบน ๐.๗๒ เมตร ความกว้างด้านล่าง ๐.๘๕ เมตร สูง ๑.๕๓ เมตร กรอบเช็ดหน้า หากมองในด้านรูปทรง ยังคงความสมบูรณ์อยู่พอสมควร แต่เรื่องของลวดลายที่ปิดทอง ได้เลือนหายไปกว่าครึ่งตามกาลเวลา

ตู้เก็บพระไตรปิฎก ภายในตัวเรือนชั้นในเป็นห้องเก็บพระไตรปิฎก ขนาด ๓ X ๘ เมตร สูง ๔ เมตร ภายในมีตู้เก็บพระไตรปิฎกตั้งอยู่กลางห้อง มีลักษณะเป็นตู้โปร่ง แบ่งเป็นชั้นๆ จำนวน ๕ ชั้น เพื่อใช้เป็นที่วางพระไตรปิฎกที่จารึกอักษรบนใบลาน การทำตู้โปร่งก็เพื่อให้ไอน้ำจากสระน้ำด้านล่างหอไตรสามารถระเหยผ่านชั้นต่างๆ ของตู้ได้สะดวก เพราะความชื้นทำให้ใบลานไม่กรอบแห้ง ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของคนสมัยก่อน ในการรักษาพระไตรปิฎกที่ทำจากใบลานไม่ให้เสียหาย ตู้เก็บพระไตรปิฎกประกอบด้วย ๓ ส่วน ดังนี้

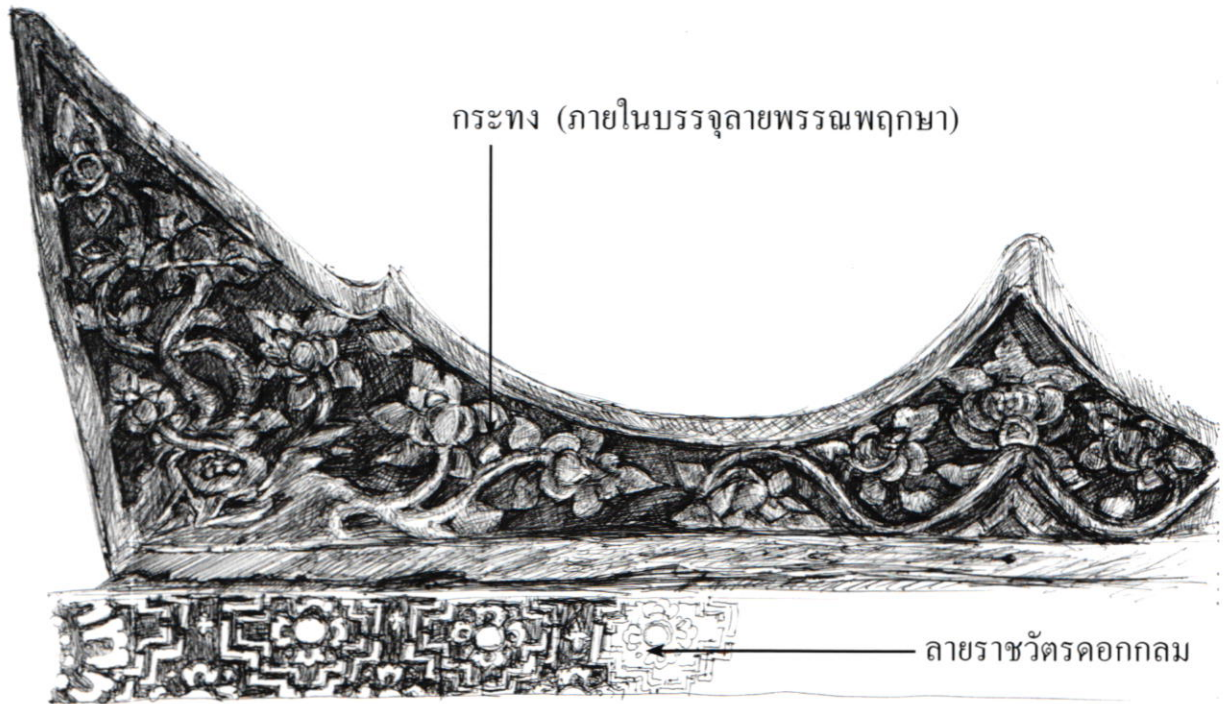
๑ ส่วนยอด คือ ส่วนที่อยู่บนสุดของตู้ที่เรียกว่า “กระทง” สามารถพบเห็นลายลักษณะกระทงนี้ได้จากธรรมาสันตมัยอุทธยาตอนต้น เช่น ธรรมาสันตมัยวัดโพธิ์เผือก และธรรมาสันตมัยวัดศาลาปูน ซึ่งองค์ประกอบของกระทงนี้จะประดับอยู่ตามส่วนฐาน เชิงพนั๊ก และส่วนยอด สมัยต่อมาจึงใช้กระจังเรียงเป็นแถวแทนกระทง

กระทงของตู้เก็บพระไตรปิฎก หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ทำจากไม้ แต่ละด้านทำเป็นรูปทรงสามเหลี่ยม ๕ รูป ลักษณะคล้ายฟันปลา ซึ่งสามเหลี่ยมแต่ละรูปพัฒนามาจากรูปทรงของกลีบบัวที่ใช้ประดับกระทง หรือคลี่คลายมาจากรูปทรงของดอกบัวนั่นเอง ซึ่งแตกต่างจากกระทงสมัยอุทธยา ที่มีเส้นโค้งหลายเส้นประกอบเป็นรูปทรงสามเหลี่ยม

กระทงใช้เทคนิคการจำหลักไม้ ปิดทอง ล่องชาด ในรูปทรงสามเหลี่ยมมีลายประดับอยู่ภายใน เป็นลายพรรณพฤกษาที่ออกดอกกลีบกับ ซึ่งเป็นดอกไม้หลักในการผูกลายพรรณพฤกษาของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ส่วนมุมสามเหลี่ยมที่อยู่ด้านริมสุดทั้งสองข้างแกะสลักเป็นภาพต้นไม้ที่แทรกตัวออกจากโขดหิน เขามอ กิ่งก้านทับซ้อนสลับพริ้วไหวสวยงาม เป็นลายนูนต่ำ และมีลวดลายแกะสลักไม่เหมือนกันทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาคาการซ้ำของลาย ไม่ให้ดูน่าเบื่อจนเกินไป ซึ่งลวดลายที่มีกรอบล้อมรอบเช่นนี้ บางท่านเรียกว่า ลายกรอบกระจก ซึ่งมีอยู่ในศิลปะล้านนา ลาว และศิลปะสุโขทัย

ส่วนต่อมา คือ ไม้ท่อนกลมหนุนที่รองรับกระทง ลักษณะคล้ายลูกแก้ว ลงรักปิดทองลายฉลุเป็นลายราชวัตร ลายราชวัตรมักมีการประดับลวดลายให้วิจิตร โดยนำดอกกลอยมาปิดทับตรงรอยที่เส้นตัดกัน ลายดอกกลอยที่ปิดต้องเหมือนกันทั้งหมด ลายส่วนนี้ประดับดอกกลอยกลม จึงเรียกว่า “ราชวัตรดอกกลม” และส่วนที่อยู่ใต้ไม้กลมปิดทองลายฉลุเป็นลายบัวหงาย

องค์ประกอบสุดท้ายของส่วนยอดตู้พระไตรปิฎก ได้แก่ เพดานที่อยู่ด้านบนสุดของตู้พระไตรปิฎก ช่างประติมากรเป็นลายดาวเพดาน ในลักษณะลาย “ดาวล้อมเดือน” ที่มีดาวประธานดวงใหญ่อยู่ตรงกลาง และมีดาวบริวารดวงเล็กล้อมรอบอีก ๘ ดวง เป็นการปิดทองลายฉลุ บนพื้นสีแดงชาด

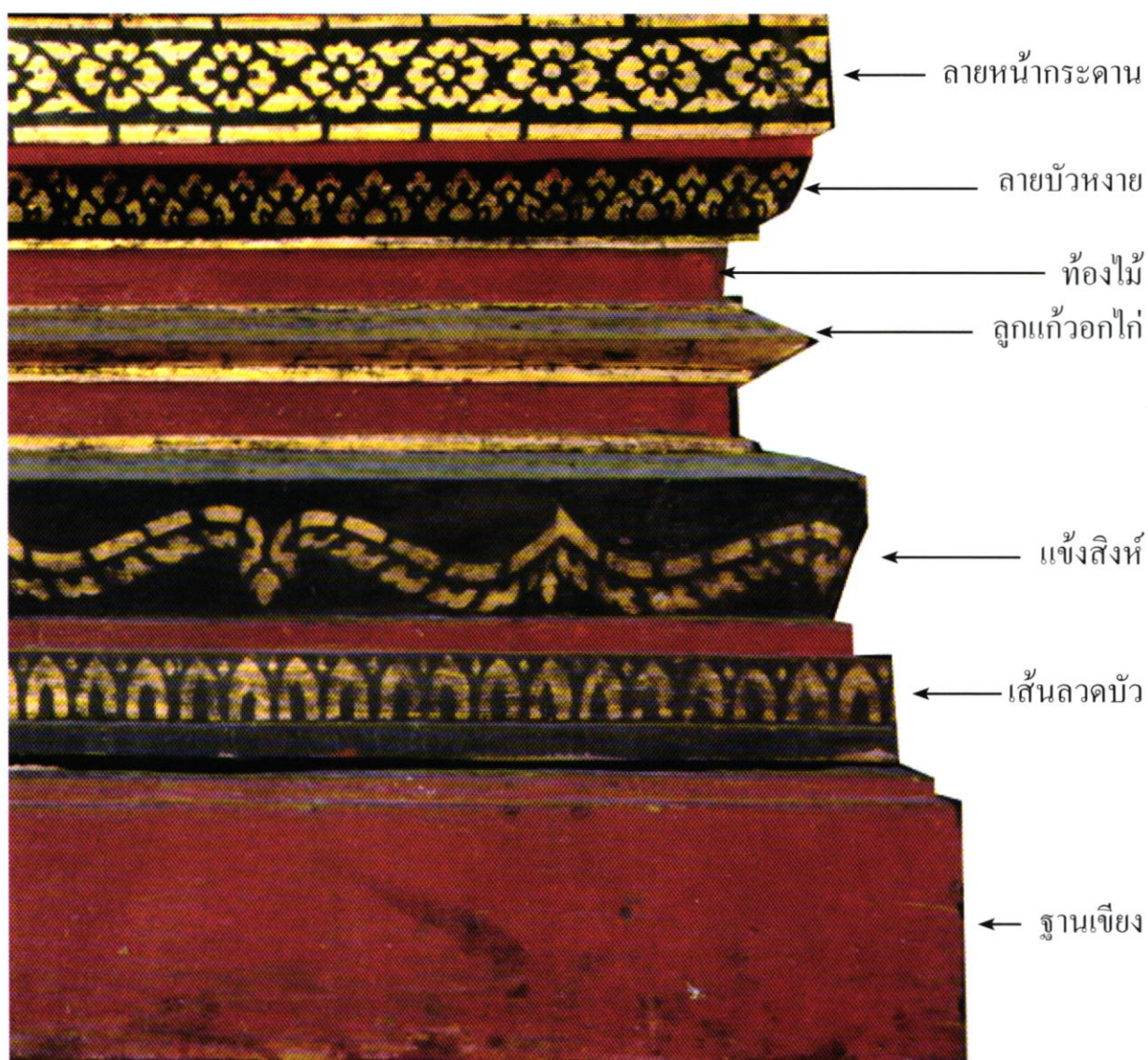
ลายดาวเพดานจัดเป็นลายดอกลอยชนิดหนึ่ง ใช้ประดับตกแต่งเพดานของอาคารทางศาสนา หรือ อาคารที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ ไม่ใช้กับกุฏิสงฆ์ หรือเรือนสามัญชน ลายดาวเพดานมีทั้งการแกะสลักและการปิดทองลายฉลุ เพื่อแทนค่าภาพพจน์แห่งสุริยะจักรวาล

ส่วนชั้นโปร่งตู้เก็บพระไตรปิฎก แบ่งเป็น ๕ ชั้น แต่ละชั้นมีท่อนไม้ตีพาด ๒ ท่อนในแต่ละชั้น เพื่อให้สามารถวางพระไตรปิฎกที่จารึกบนใบลานซึ่งผูกเป็นมัด และห่อผ้าขาวอีกชั้นหนึ่ง โดยมีเสาเป็นโครงสร้างหลัก ๔ ต้น ตลอดต้นเสามีลวดลายปิดทองลายฉลุ บนพื้นสีแดงชาดที่เชิงเสามีลายกาบพรหมสร ส่วนตัวเสาประดิษฐ์เป็นลายรักร้อยตลอดแนว ไปจนถึงบัวปลายเสาที่เป็นลักษณะบัวจกกล มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๔ ต้น และไม้ที่ทำเป็นชั้นแต่ละชั้นปิดทองลายฉลุเช่นกัน เป็นลายดอกกลอยกำมปูเหมือนกันทุกชั้น

กราฟิกโดย : นายกิตติกร บุญออก นักศึกษาศาสาสئونฤมิต คณะวิทยาการสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ส่วนฐานตุ้มกับพระไตรปิฎก เป็นฐานสิงห์ รูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๑.๗๔ X ๑.๗๔ เมตร สูง ๐.๗๓ เมตร ซึ่งฐานเป็นแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ ทำด้วยไม้ลงรัก ปิดทองลายฉลุ บางส่วนล่องชาด ลายหน้ากระดานด้านบนประดิษฐ์เป็นลายประจายามก้านปูโดยรอบ รองรับด้วยลายบัวหงาย ตามด้วยส่วนท้องของฐาน ทาด้วยสีแดงชาด มีลูกแก้วออกไข่และเส้นลวดบัวปิดทองทึบ ต่อด้วยลายบัวหลังสิงห์และแข้งสิงห์ที่ลงรักปิดทองลายฉลุ เป็นลายท้องสิงห์ จมูกสิงห์ รองรับด้วยเส้นลวดบัว ๓ ชั้น ส่วนเส้นที่ ๒ เป็นลายกระจังฟันปลาปิดทองลายฉลุ และสุดท้าย รองรับด้วยฐานเขียงสีแดงชาด

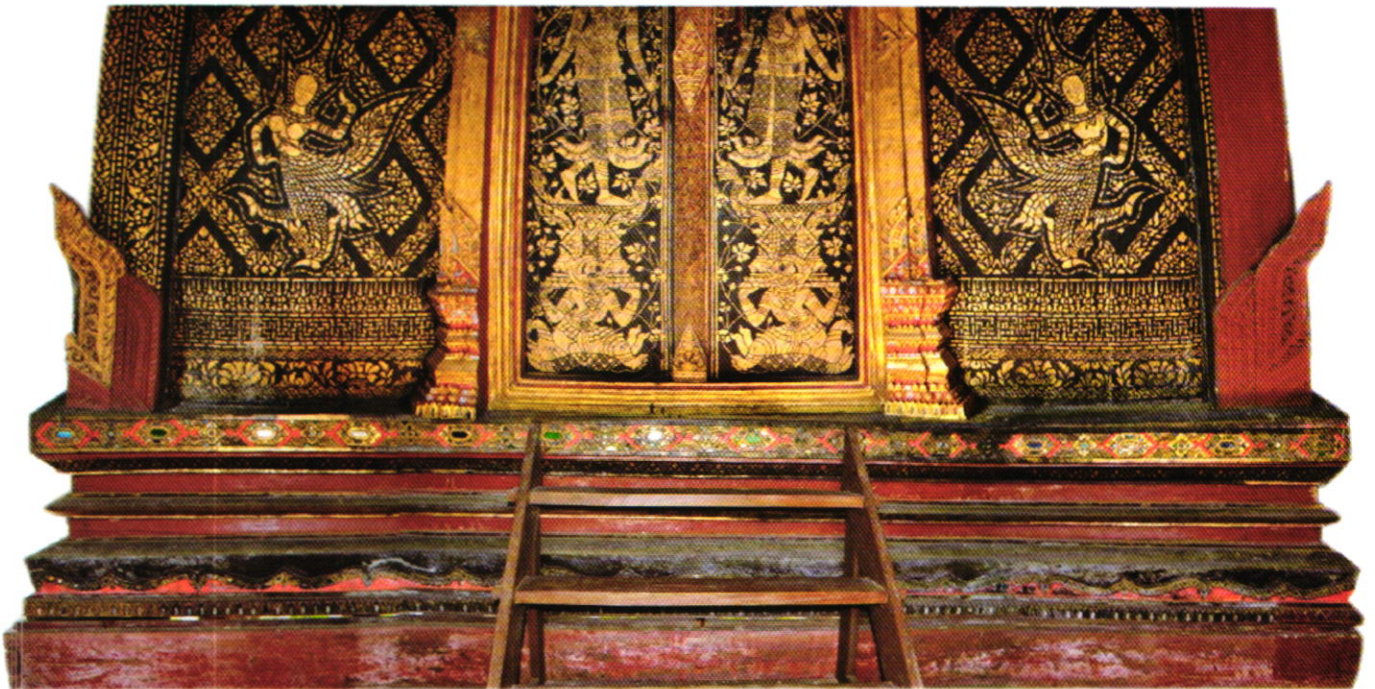

สรุป

หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองมีเอกลักษณ์ในหลายแง่มุม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องลวดลายพรรณพฤกษาที่ประดับอยู่เกือบทุกส่วนของหอไตร ที่สำคัญมี “ดอกกาละกับ” เป็นดอกไม้ศิลปะแบบลาวที่ได้รับอิทธิพลจากดอกพุดตาน เป็นลวดลายหลักของหอไตรแห่งนี้

โดยภาพรวมของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองเป็นแบบเรือนไทยภาคกลาง ส่วนยอดเป็นแบบพระอุโบสถ มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ แต่ในรายละเอียดของลวดลายกับแสดงถึงความเป็นท้องถิ่นอย่างชัดเจน ส่วนเทคนิควิธีการในการสร้างงานศิลปกรรมของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองพอสรุปได้ดังนี้

ด้านจิตรกรรม มีลักษณะความงามแบบ ๒ มิติ เป็นความงามบนพื้นระนาบ เกิดจากความแตกต่างของลายและพื้น ที่ให้ความรู้สึกด้วยเส้นที่อ่อนหวาน สวยงาม ซึ่งงานจิตรกรรมไทยเป็นความงามตามอุดมคติไทย ผ่านการคัดสรรจนเป็นเอกลักษณ์แบบแผน เช่น กิ่งก้านดัดคันศร ปากสวยเหมือนกระจับ เป็นความงามที่เหนือความเป็นจริง ลวดลายจิตรกรรมในทุกส่วนของหอไตรวัดทุ่งศรีเมืองล้วนเป็นการ “ลงรักปิดทองลายฉลุ” อาทิ ผนังตัวเรือนชั้นใน บานประตู หน้าต่าง เป็นต้น

ด้านประติมากรรม เกิดจากค่าน้ำหนัก แสง เงา ที่ส่องกระทบ ความนูน ตื้น ลึก ของ ลวดลาย ส่วนที่แกะสลักเป็นลวดลายในทุกองค์ประกอบเป็นการ “จำหลักไม้ ปิดทอง ประดับ กระจก” และมีเพียงบางส่วนที่มีการ “ล่องชาด” รวมอยู่ด้วย ลวดลายที่แกะสลักเป็นลายพรรณ พฤษพา ที่มีภาพสัตว์จตุบาท และทวิบาทประกอบอยู่ในลวดลายด้วย ทำให้ลวดลายดูมีชีวิตชีวา ยิ่ง ขึ้น เป็นลวดลายที่เลียนแบบธรรมชาติ แต่มีจินตนาการที่เหนือธรรมชาติ

ด้านสถาปัตยกรรม โดยภาพรวมเป็นลักษณะอาคารทรงไทยภาคกลาง เช่น ฝาประกนหย่อง ลูกฟักร่องดินช้าง คันทวย กรอบছেดหน้า หลังคาทรงคดก ประตุน้ำต่างเกือบทุกบานประดับด้วยสาหร่ายรวงผึ้ง ยกเว้นหน้าต่างทรงจั่ว สิ่งหนึ่งที่แสดงถึงความเชี่ยวชาญ และภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของช่าง คือ การแกะสลักสาหร่ายรวงผึ้งทั้งตัวเรือนด้านนอกและตัวเรือนชั้นใน มีรายละเอียดของลวดลายที่ไม่ซ้ำกันทุกบาน แต่มีโครงสร้างของลวดลายที่คล้ายคลึงกัน รวมไปถึงลายแกะสลักที่อกเลาของบานประตู หน้าต่างทั้งหมด ก็มีรายละเอียดที่แตกต่างกัน แต่อยู่ภายใต้โครงสร้างเดียวกัน เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซากจำเจ

เอกลักษณ์อีกอย่างของหอไตรแห่งนี้คือ มีคันทวยรูปเทพนมเหมือนคันทวยที่หอพระพุทธรบาท ประดับอยู่ ๒ ข้างประตูทางเข้า ส่วนคันทวยที่เหลือเป็นรูปพญานาค คุณค่าความงามทางศิลปะ จะช่วยกล่อมเกลาจิตใจของมนุษย์ให้อ่อนโยน ละอียดอ่อน ประณีตงดงาม คุณค่าด้านความงามยังเป็นเครื่องมือสร้างเสริมแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาอีกด้วย

ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑. ระหว่างตัวอาคารและบันได จะไม่มีรอยต่อกัน ทั้งนี้เพื่อป้องกันมด ปลวก ที่จะเข้าสู่ตัวอาคาร ซึ่งจะทำลายโบราณให้เสียหายได้
๒. พื้นอาคารจะเป็นร่อง เพื่อระบายความชื้น ทำให้โบราณไม่กรอบและเสียหายง่าย
๓. ตัวอาคารจะใช้การเข้าลิ้มแทนตะปู
๔. ลูกฟักรองตีนช้างแกะสลักคติดธรรมสอนใจ ด้วยนิทานชาดก และปริศนาธรรม เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต ไว้โดยรอบจำนวน ๖๐ ช่อง
๕. การทำหย่องหน้าต่าง เพื่อเป็นแนวป้องกันการพลัดตก เพราะช่องหน้าต่างอยู่ในระดับต่ำใกล้พื้น เนื่องจากคนสมัยก่อนนั่งกับพื้น ไม่ได้นั่งเก้าอี้เหมือนคนปัจจุบัน
๖. การออกแบบรูปลักษณ์ของอาคารให้สอดคล้องกับภูมิอากาศ และภูมิประเทศ เช่น หลังคาทรงสูง เพื่อให้สามารถระบายน้ำได้เร็วเวลาฝนตก ทำให้ฝนตกไม่รั่วซึม ระบายความร้อนได้ดี รวมไปถึงการปลูกเรือนตามตะวัน เพื่อหลีกเลี่ยงความร้อนจากดวงอาทิตย์ และรับลมมรสุม การยกใต้ถุนสูงเพื่อให้ลมพัดผ่าน สามารถระบายความร้อนภายในตัวเรือนได้ดี
๗. รูปทรงลิ่มสอบเข้าของอาคาร เพื่อความมั่นคงแข็งแรงของโครงสร้าง

จากการที่ได้จัดทำหนังสือ “หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง” ทำให้ได้เรียนรู้ และสัมผัสถึงรูปแบบความงามในทุกด้านของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง จนเกิดความผูกพันกับหอไตรแห่งนี้ อยากให้สถาปัตยกรรมชิ้นนี้อยู่คู่กับเมืองอุบลราชธานีไปตราบนานเท่านาน ให้ลูกหลานได้ชื่นชมความงามที่บรรพชนได้สร้างสรรค์ผลงานอันยอดเยี่ยม ที่เกิดขึ้นจากสายสัมพันธ์อันดีของคนหลายเชื้อชาติ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา โดยมีได้แบ่งแยกเผ่าพันธุ์เชื้อสาย โดยมีความเลื่อมใสศรัทธาทางศาสนาเป็นสื่อกลางในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมชิ้นสำคัญ ให้พุทธศาสนิกชนได้เคารพกราบไหว้และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

แต่เป็นที่น่าเสียดาย หอไตรวัดทุ่งศรีเมืองปัจจุบันอยู่ในสภาพที่นาเป็นห่วง แม้จะได้รับการบูรณะไปหลายครั้งแล้วก็ตาม จากการที่ได้เข้าศึกษาหาข้อมูล ได้พบว่าหลังคาบางส่วนชำรุดทำให้เกิดการรั่วซึมของน้ำฝน ชะล้างผนังภายในหอไตร ทำให้ลวดลายเริ่มเลือนหายไปกว่าครึ่ง และคาดว่าลวดลายปิดทองลายฉลุ อาจจะเลือนหายไปหมดในเวลาไม่ช้า หากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง ไม่รีบแก้ปัญหาเกรงว่าอนุชนรุ่นต่อไปจะไม่ได้เห็นลวดลายปิดทองที่สวยงามอย่างที่เราได้เห็นในทุกวันนี้ ซึ่งตรงกับสัจธรรมที่ว่า ทุกสิ่งในโลกนี้ไม่มีอะไรเที่ยงแท้ มีเกิด ตั้งอยู่ และมีการเสื่อมสลายดับไปเป็นธรรมดา มนุษย์จึงไม่ควรยึดติดกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากเกินไป จนทำให้เกิดตัวกูของกู สุดท้ายก็หนีไม่พ้นการเวียนว่ายในวัฏสงสารแห่งทะเลทุกข์ ไม่รู้จักจบจักสิ้น จนกว่าดวงตาจะเห็นธรรม น้อมนำธรรมะเข้ามาปฏิบัติจนสามารถหลุดพ้นจากวังวนแห่งทุกข์ เข้าสู่ความสงบ เย็น คือ “นิพพาน” ดังคำกล่าวของท่านหลวงตามหาบัวญาณสัมปันโน “สติ นี้เองจะเป็นกุญแจดอกสำคัญ ไขไปสู่ประตูพระไตรปิฎกภายใน เพื่อเปิดเข้าไปสู่ประตูพระนิพพาน...”

กราฟิกโดย : นายกิตติกร บุญงอก นักศึกษาศาสาสน์อนุมิต คณะวิทยาการสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (๒๕๒๕). ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๕. กรุงเทพฯ : พิมพ์.

กรมการสถาปณิกอิสาน สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์. (๒๕๓๐).

สถาปัตยกรรมอิสาน. กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส.

กลุ่มงานช่างเขียนและช่างลายรดน้ำ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

(ม.ป.ป.). ความรู้ด้านการทำลายรดน้ำแบบโบราณ. (ม.ป.ท.).

กุสุมา รักษมณี, กรรณิการ์ วิมลเกษม, จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ. (๒๕๒๕). เรื่องนางตันไต่.

กรุงเทพฯ : สยามสมัย.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (๒๕๔๕). ช่างสิบหมู่. กรุงเทพฯ :

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. (๒๕๒๕).

สมุดภาพสัตว์หิมพานต์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.

โครงการจัดตั้งคณะศิลปกรรมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย

มหาสารคาม.(๒๕๔๐). ศิลปกรรมท้องถิ่น. มหาสารคาม : ภาควิชาทัศนศิลป์และ

ศิลปะการแสดง.

เกลียว ปิยะชน. (๒๕๕๒). เรือนกาแล. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์.

ชวลิต คาบแก้ว, สุดาวดี เหมทานนท์. (๒๕๔๒). พรรณไม้ในวรรณคดีไทย.

กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์.

โชติ กัลยาณมิตร. (๒๕๔๘). พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง.

(พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ธาดา สุทธิธรรม. (๒๕๔๒). สถาปัตยกรรมไทย. ขอนแก่น : ขอนแก่นพิมพ์พัฒนา.

น. ณ ปากน้ำ. (๒๕๔๘). แบบแผนบ้านเรือนในสยาม. (พิมพ์ครั้งที่ ๕).

กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์.

_____. (๒๕๕๐). วิวัฒนาการลายไทย. (พิมพ์ครั้งที่ ๔). กรุงเทพฯ : ฟิสิกส์เซ็นเตอร์.

นงคินุช ไพโรพิบูลยกิจ. (๒๕๔๑). ลายศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ : ฐานการพิมพ์.

เน่งน้อย ปัญพวรรค์, สมชาย ณ นครพนม. (๒๕๐๐). วิญญานไม้แกะสลักอิสานสถาปัตยกรรม

อิสาน. อุบลราชธานี : รุ่งเรืองรัตน์.

เน่งน้อย ศักดิ์ศรี. (๒๕๓๓). มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กรุงเทพฯ.

ภิญโญ สุวรรณคีรี. (๒๕๔๕). ลายไทย. (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

ยุทธนาวรากร แสงอร่าม. (๒๕๔๑). พื้นถิ่นอีสานในงานจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ ศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิโรฒ ศรีสุโร. (๒๕๔๓). บันทึกอีสานผ่านเลนส์. ขอนแก่น : คลังน่านาวิทยา.

วิโรฒ ศรีสุโร, ธาดา สุทธิธรรม, ธนสิทธิ์ จันทะรี, พรณรงค์ ชาญนวงศ์. (๒๕๔๐). หลากภูมิ
ธรรมเนียมมิตกรรมอีสาน. (ม.ป.ท.).

सानติ ภักดีคำ, นวรัตน์ ภักดีคำ. (๒๕๕๓). เสริมสิริมงคล ยลศิลป์เงิน ๕ วัดไทยในกรุงเทพฯ.

กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล. (๒๕๔๗). เส้นสายลายไทย ชุดลายไทยฉบับนักศึกษา. กรุงเทพฯ :
เศรษฐศิลป์.

สงวน รอดบุญ. (๒๕๔๕). พุทธศิลป์ลาว. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : เดือนตุลา.

สถาบันบันลือธรรม. (ม.ป.ป.). พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ. (ม.ป.ท.).

สนั่น รัตนะ. (๒๕๔๕). ศิลปะลายกำมะลอ. กรุงเทพฯ : สิปประภา

สมคิด จิระทัศนกุล. (๒๕๔๖). คติ สัญลักษณ์ และความหมายของขุมประตู่-หน้าต่างไทย.

กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สมใจ นิ่มเล็ก. (๒๕๓๖). เครื่องบนและงานประดับบางประการของสถาปัตยกรรมไทย.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สมเจตน์ วิมลเกษม, สราวุธ รูปิน. (๒๕๕๑). กรรมวิธีดั้งเดิมในการผลิตงานช่างพุทธศิลป์น่าน.

เชียงใหม่ : สันติภาพแพ็คพริ้นท์.

สมศิริ อรุณทัย. (๒๕๔๕). การออกแบบลวดลาย. (ม.ป.ท.).

สุรศักดิ์ ทอง. (๒๕๕๓). สยามทေး. นนทบุรี : มติชน.

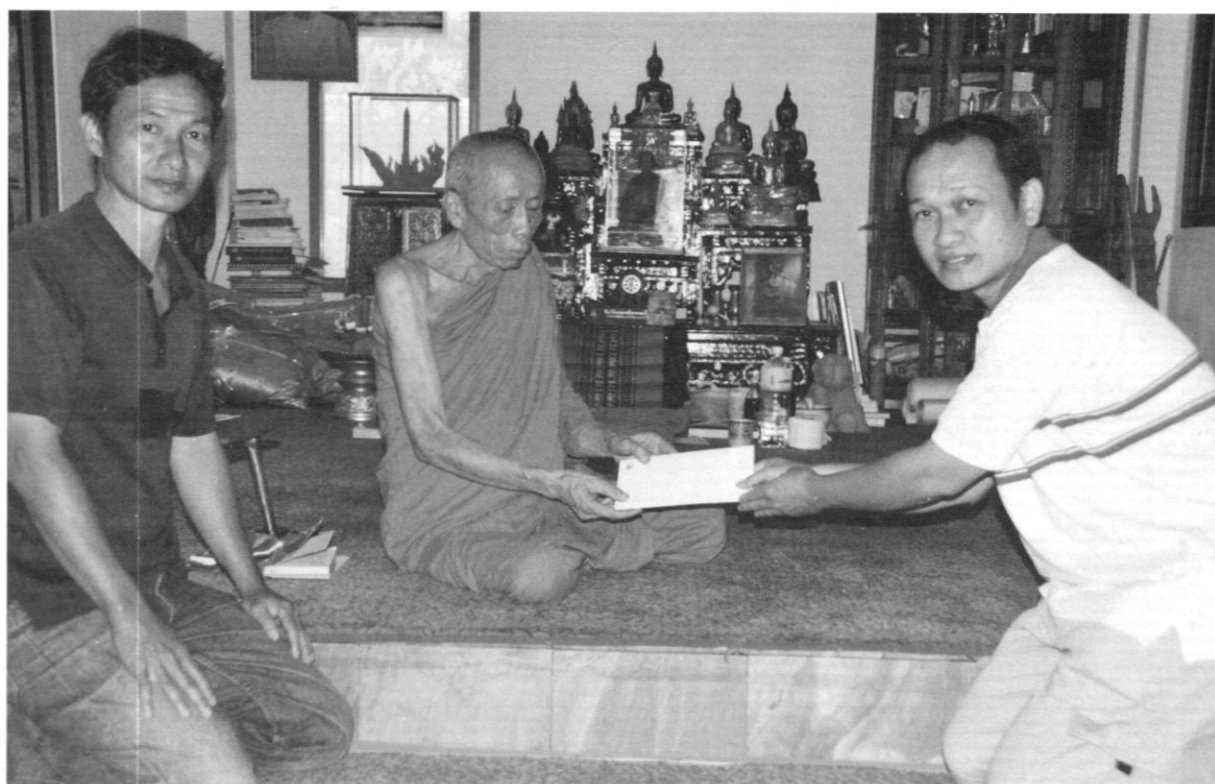
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ. (๒๕๒๖). พระที่นั่งพุทไธสวรรย์. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์.

สันติ เล็กสุขุม. (๒๕๔๗). กระหนกในดินแดนไทย. (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดอุบลราชธานี. (๒๕๔๐). คู่มือการอนุรักษ์

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซต.

ภาคผนวก

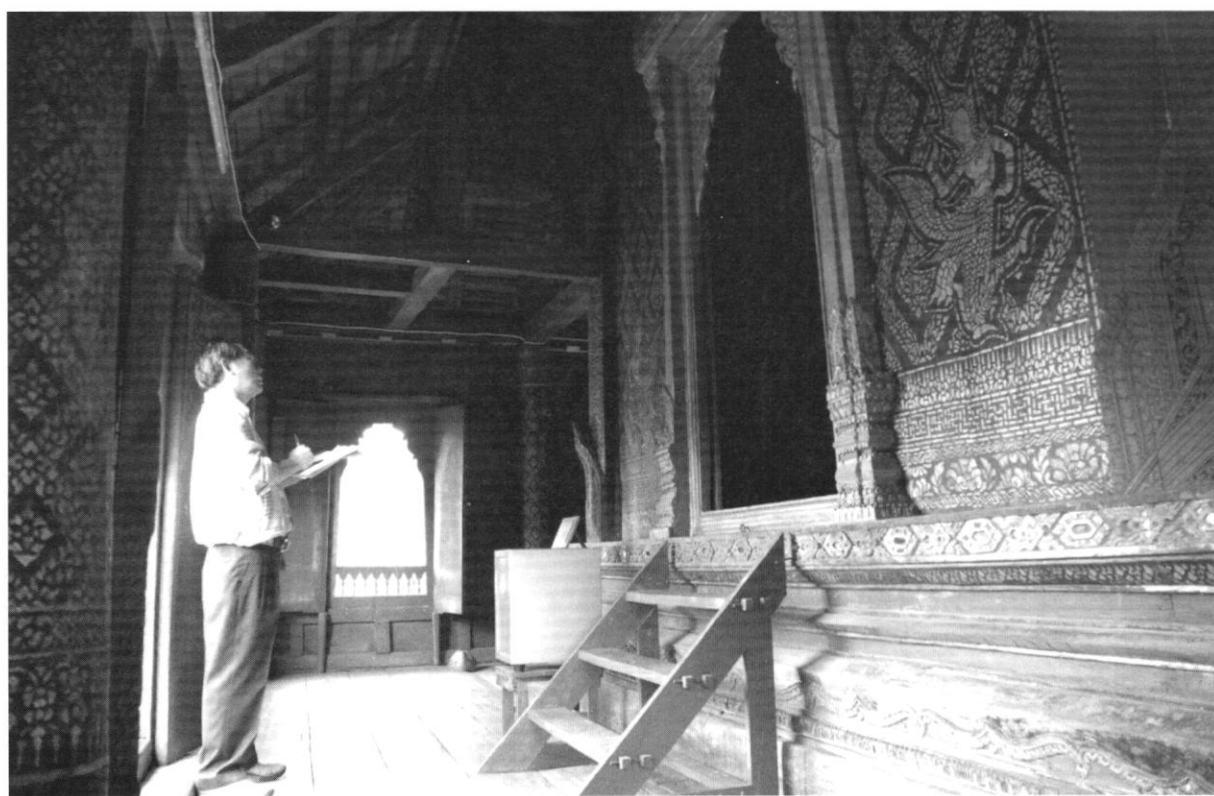
ภาพการยื่นหนังสือขออนุญาตพระสิริพัฒนภรณ์ เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง
เพื่อเข้าศึกษาข้อมูลที่หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

การบันทึกภาพส่วนต่างๆ ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

การวัดองค์ประกอบต่างๆ ของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

การถ่ายภาพรายละเอียดสำคัญของหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

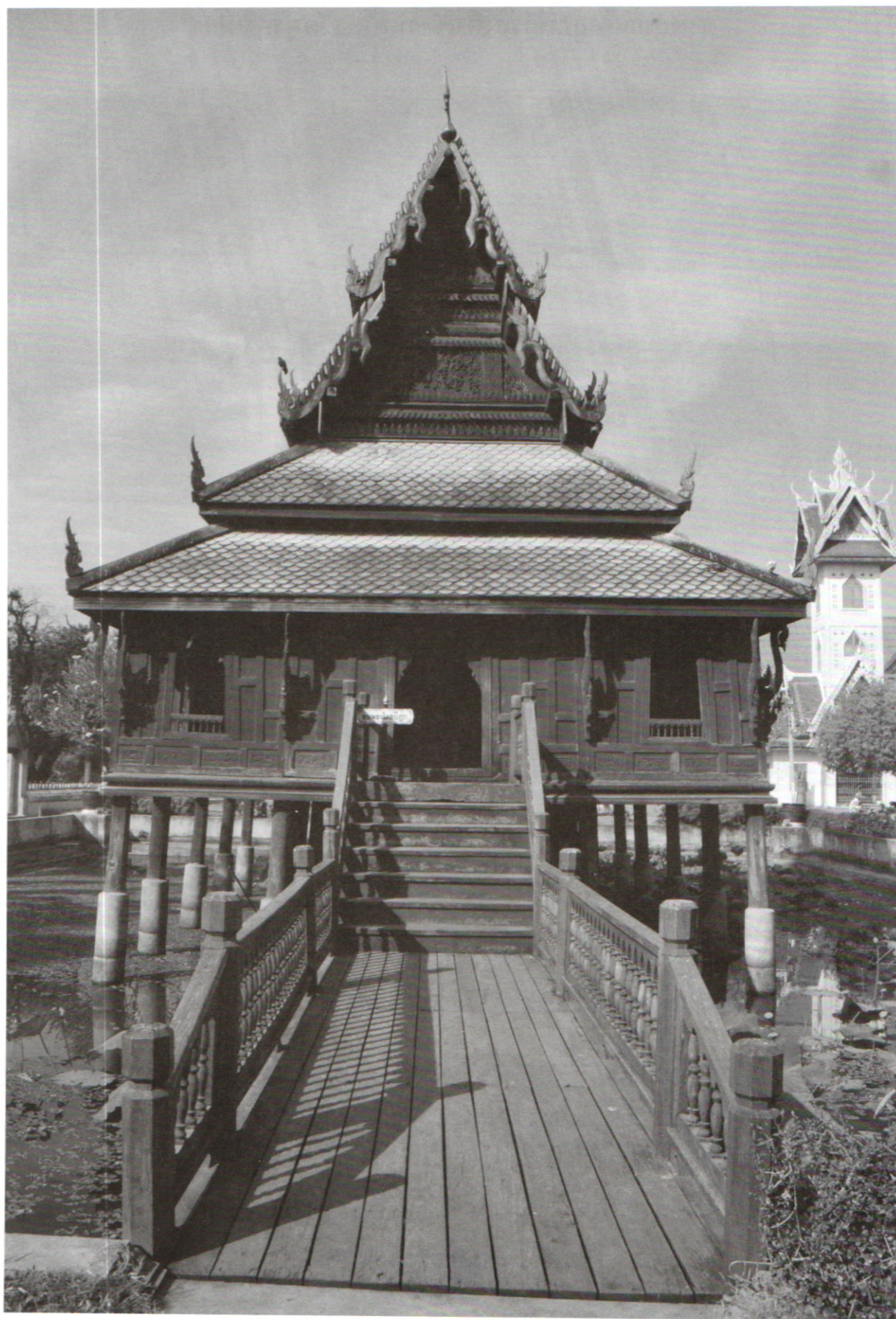

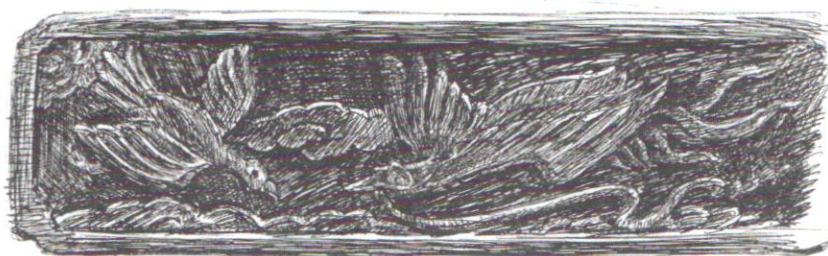
กราฟิกโดย : นายกิตติกร บุญงอก นักศึกษาสาขาสื่อสารนิเทศ คณะวิทยาการสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ภาพลายเส้นตุ๊กไฟกร่องดินช่างหอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นายสุรชัย ศรีไธ
วัน เดือน ปี เกิด	๑๗ กันยายน ๒๕๐๘
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๑๔๕ หมู่ ๑๗ ตำบลแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
ตำแหน่ง	นักวิชาการโสตทัศนศึกษา ชำนาญการพิเศษ
สังกัด	ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ประวัติการศึกษา	- ประถมศึกษาตอนต้น โรงเรียนอัสสัมชัญอุบลราชธานี - ประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนอุบลวิทยาคม จังหวัดอุบลราชธานี - มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนเบ็ญจะมะมหาราช จังหวัดอุบลราชธานี - ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (หัตถกรรม) วิทยาลัยอาชีวศึกษาอุบลราชธานี - ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (จิตรกรรมไทย) วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตเพาะช่าง กรุงเทพฯ
ประวัติการทำงาน	- ครูสาตรบัณฑิต (ศิลปศึกษา) สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี - ๒๕๒๕-๒๕๓๔ นายช่างศิลปกรรม งานอนุรักษ์จิตรกรรมและประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร - ๒๕๓๔-๒๕๓๖ นายช่างศิลป์ ๒ แผนกประชาสัมพันธ์ สำนักงานกลาง สภาอากาศไทย - ๒๕๓๖ นายช่างศิลป์ ระดับ ๒ ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี - ๒๕๔๐ นักวิชาการโสตทัศนศึกษา ระดับ ๓ งานประชาสัมพันธ์ กองกลาง สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี - ๒๕๔๕ นักวิชาการโสตทัศนศึกษา ระดับ ๘ ชำนาญการ ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี - ๒๕๕๓-ปัจจุบัน นักวิชาการโสตทัศนศึกษา ชำนาญการพิเศษ ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ผลงานทางวิชาการ	- บทความทางวิชาการ วารสาร “สาร มอบ.” จำนวน ๒๐ เรื่อง - บทความทางวิชาการ วารสารคณะศิลปประยุกต์ฯ ม.อุบลฯ จำนวน ๑ เรื่อง - งานวิจัย จำนวน ๑ เรื่อง
ผลงานอื่นๆ	กรรมการ วิทยากร และร่วมแสดงผลงานศิลปะ ฯลฯ

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล

นายอำนวย วรพงษ์ธร

วัน เดือน ปี เกิด

๒๖ มิถุนายน ๒๕๐๑

สถานที่เกิด

เขตพระโขนง กรุงเทพฯ

สถานที่อยู่ปัจจุบัน

๗๖/๑๓ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี

ตำแหน่ง

ครู คศ. ๒

สังกัด

คณะศิลปกรรม วิทยาลัยอาชีวศึกษาอุบลราชธานี

ประวัติการศึกษา

- ประถมศึกษา โรงเรียนวัดพัฒนศิลป์วิทยาลัย กรุงเทพฯ
- มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ
- ศึกษาศาสตรบัณฑิต (จิตรกรรมไทย) วิทยาลัยเทคโนโลยีและ
อาชีวศึกษา วิทยาเขตเพาะช่าง กรุงเทพฯ

รางวัลเกียรติยศ

- ศิลปินดีเด่นจังหวัดอุบลราชธานี
- บุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม ระดับเขตการศึกษา ๑๐
- รางวัลชนะเลิศ ประกวดตราสัญลักษณ์ ๒๐๐ ปี อุบลราชธานี
- รางวัลชนะเลิศ ชุติการสอนวิชาจิตรกรรมไทย
ระดับกรมอาชีวศึกษา
- รางวัลรองชนะเลิศอันดับ ๑ ด้นเทียนพรรษาอุบลราชธานี หนึ่งครั้ง
- รางวัลรองชนะเลิศอันดับ ๒ ด้นเทียนพรรษาอุบลราชธานี สามครั้ง
- ออกแบบอาคารศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก
- ออกแบบและก่อสร้างคั่นเทียนจำลองเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา
- ออกแบบและร่วมจัดทำราชรถสำหรับแห่เทียนหลวงพระราชทาน
- ออกแบบและร่วมจัดทำคั่นเทียนพรรษาวัดใต้ วัดกลาง วัดมหาวนาราม
- ออกแบบและทำซุ้มเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา ครอบถนนหน้า
ศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี
- จัดทำประติมากรรมดินเผารูปสลูปลูกหลวงปู่ชา ที่ศาลาการเปรียญ
วัดป่าพนานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี
- ผลงานวิจัยร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
เรื่อง “เทคโนโลยีพื้นบ้านอุบลราชธานี”

ผลงานอื่นๆ